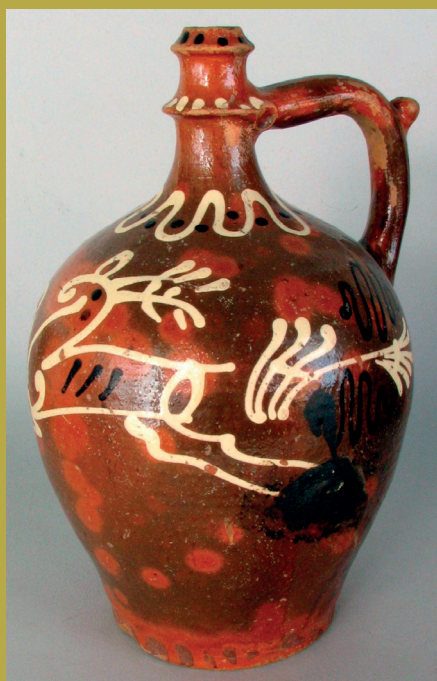

VASI SZEMLE | 2023. 77. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti
Kulturális Alap támogatásával
jelenik meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

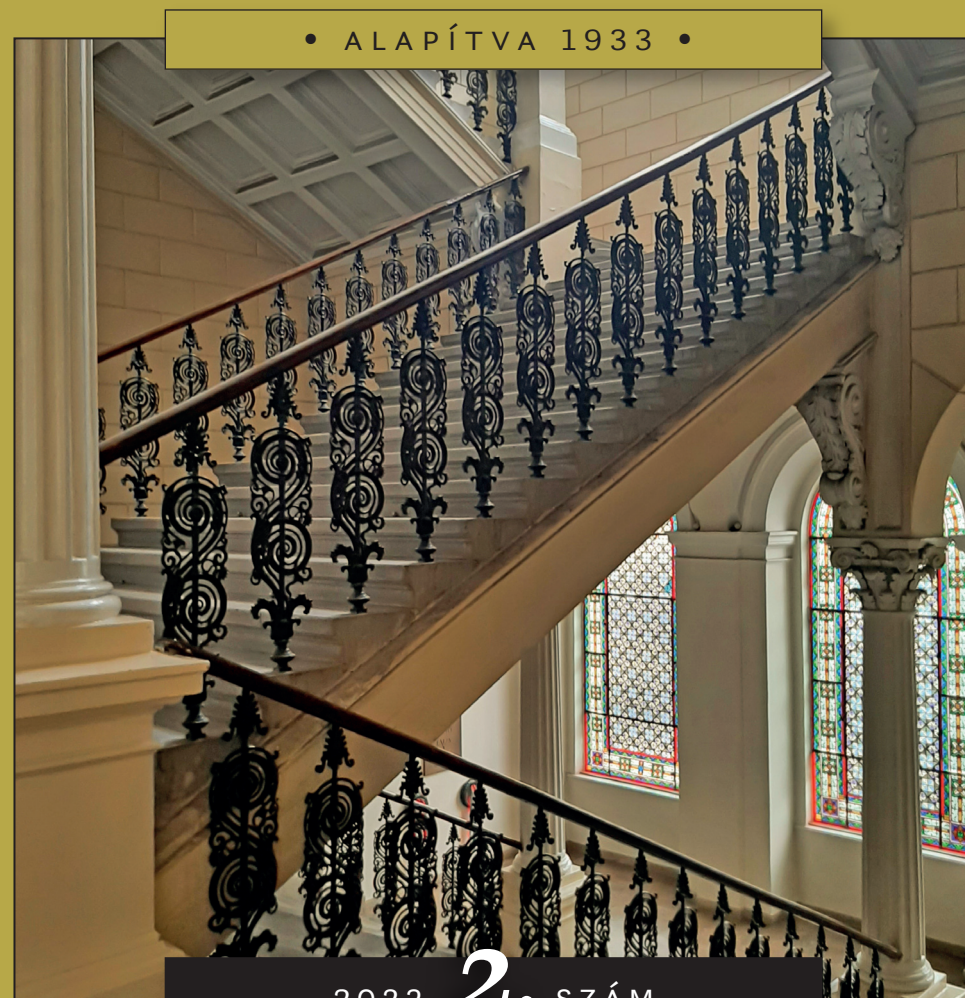
Ára: 750 Ft

9 770505 033056 23002

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2023. **2.** SZÁM

VASI SZEMLE | 2023. 2. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csapláros Andrea**Gráfik Imre****Majthényi László****Németh Sándor****Vig Károly**

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea

múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.

telefon: +36 20 241 2314

e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség

egy szám ára 750 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

ARCKÉPCSARNOK

DR. BARÁTHNÉ MOLNÁR MÓNIKA: <i>Emlékezés Ughy Jenő olvasásszociológusra és Vas vármegyei kitekintés a könyvtárellátási szolgáltatórendszer egy évtizedes működésére</i>	139
SOMKUTHY FERENC – TÓTH JÓZSEF: <i>Az arborétumalapító Saághy család története</i>	152
TÜSKÉS ANNA: „Köszönet Szombathelynek, amiért a falai között láttam meg a napvilágot” Adorján Andor élete és munkássága	176

A MÚLTNAK KÚTJA

HORVÁTH ZSUZSANNA: <i>Kérdőjelek és fehér foltok Szentgotthárd történetének kezdetén</i>	196

MAGYAR NYUGAT

KÁROLYI MÁRIA: <i>Egy szombathelyi szál a magyar építészettörténetben Történet apákról és fiúkról, mesterekről és tanítványokról, barátságáról és hazaszeretetről</i>	202

MŰHELY

NAGY ZOLTÁN: <i>Díszítőelemek változásai az őrségi fazekasság edényein 1930–1950 között</i>	223

KÖNYVSZEMLE

BORS GÉZA: <i>Jánosházi Évszázadok</i> . Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2023. 224 p. (Bakos Ágnes)	249
BILKEI IRÉN: <i>Hermelines subák, vízjeles papírok és a szelídített szarvas. Hétköznapi élet a Nyugat-Dunántúlon a 15–16. században</i> . Sárvár–Szombathely, Nádasy Kulturális Központ – Szülőföld Könyvkiadó, 2023. 154 p. (A Nádasydyak hagyatéka 2.) (Takács Zoltán Bálint)	251

INHALT

<i>Német nyelvű összefoglalók</i> (Ford. Bariska István)	258

CONTENT

<i>Angol nyelvű összefoglalók</i> (Ford. Biró Zsolt)	260

SZERZŐINK	262

BORÍTÓ

Első borító: Szombathely. A Vármegyeháza díszlépcsőháza.

Az átalakítás terveit Hauszmann Alajos készítette

Hátsó borító: Vörösfölddel megöntött, fáskemencében égetett bugyiga, írókás futó szarvas alakjával, tyúklábmintadísszel. Göcseji Múzeum NPR 2013.12.1. Fotó: digitális adatbázis

VAST SZEMLE

2023. 77. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

DR. BARÁTHNÉ MOLNÁR MÓNIKA

Emlékezés Ughy Jenő olvasásszociológusra és Vas vármegyei kitekintés a könyvtárellátási szolgáltató rendszer egy évtizedes működésére

Ughy Jenő (1922–1967)

2023-ban emléktábla-avatással emlékezik Nemeskeresztúr település lakossága Ughy Jenő celldömölki születésű, nemeskeresztúri származású könyvtárosra, akit a magyar olvasáskutatás úttörőjének tekintünk, s aki az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ (OSZK KMK) keretein belül Magyarországon elsőként vizsgálta tudományos eszközökkel a községi lakosok olvasási szokásait. Az *Ezer falusi lakos és a könyv*¹ című kutatásának, majd kiadványának előmunkálatait, az ötvenfős mintára kiterjedő kérdőíves próbafelvételt már 1963 decemberében elvégezte. Hivatalosan 1968. július 1-jén alakult meg az OSZK KMK-ban a – kezdeti hónapokban mindösszesen – két fővel dolgozó Igénykutató csoport (Gerő Zsoltné vezető és munkatársa, Kamarás István), de az első, ilyen irányú vizsgálat már csaknem hatvan éve megszerveződött Ughy Jenő vezetésével.²

Az orvosnak készülő, de tanulmányait a háború miatt megszakítani kényszerülő, hadifogságba kerülő, majd Recsket is megjárta Ughy a Pápai Városi Könyvtárból került

1963-ban a KMK Irodalompropaganda csoportjába. Feladata az Új Könyvek formálódó szerkesztőségében a társadalomtudományi irodalom szerkesztése volt, kiegészülve olvasómozgalmi, később olvasás- és könyvtárszociológiai témákkal. Ismerte Rolf Fröhner, a bielefeldi EMNID³ Társadalom- és Közvéleménykutató Intézet kutatójának 1961-ben megjelent *A könyv a jelenkorban* című munkáját, mely a Bertelsmann Kiadó megbízásából készült. A kiadó arra volt kíváncsi, milyen szerepet játszik a könyv az emberek gondolatvilágában, és hogy miért olvasnak, vagy miért nem olvasnak. Lényegében piackutatásra kérte fel a kiadó a szerzőt. Módszertan hiányában Fröhner maga dolgozta ki a vizsgálathoz szükséges módszereket, melyeket aztán Ughy Jenő némi módosítással átvett a saját kutatásaihoz. A módszer lényege a személyes kikérdezésen alapuló kérdőíves adatfelvétel volt. A hazai vizsgálatnál célszerűnek tűnt a vizsgálati csoport szűkítése: Ughy választása a felnőtt falusi lakosságra esett. A kor művelődéspolitikájának középpontjában ugyanis a falusi népesség művelődésének ügye állt. Az 1964 tavaszán folytatott kérdőíves felvételből származó adatok 1965-ben jelentek meg egy kis füzetben, háromszáz példányban. Ughy öt településen végzett kutatása a szabadidő szerkezetén, a könyvvásárlás és könyvtári tagság kérdésén túl

- 1 Ughy Jenő: *Ezer falusi lakos és a könyv*. Bp., 1965. 119 p. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Kiadványai, 11.)
- 2 Nagy Attila: Számadás a talentumokról: az olvasáskutatás 35 éve az OSZK-ban, avagy elefántlábak az átszakadó mennyezetén. <http://www.epa.hu/01300/01367/00041/nagy.html> (Megtekintve: 2023. április 24.)

- 3 Erforschung der öffentlichen Meinung, Marktforschung, Nachrichten, Informationen und Dienstleistungen.

az olvasás motívumainak és hatásának körére is kiterjedt. Az adatokat az akkor korszerűnek számító lyukkártyás módszerrel rögzítette. Tervezte a kutatás folytatását és kiterjesztését is, melynek negyvenöt éves korában, tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála vetett véget.

Ő vizsgálta elsőként Magyarországon tudományos eszközökkel a községi lakosok olvasási szokásait, és megalapozta a KMK-ban kezdődő olvasásszociológiai kutatásokat. Halálának huszadik évfordulóján, 1987-ben az OSZK *Két évtized az olvasáskutatás könyvtári műhelyében* címmel szakmai tanácskozást rendezett, felidézve munkásságát és az osztály történetét. 1965-ben a Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya Ughy tanulmánya alapján megtárgyalta a falusi lakosság olvasási eredményeit, majd döntést hozott arról, hogy a KMK-ban hozzanak létre az olvasás vizsgálatára személyzeti keretet, illetve önálló szervezeti egységet. Ughy Jenő halála (1967) után 1968. július 1-jétől Gerő Zsoltné lett a terület felelőse, a megalakuló Igénykutató csoport vezetője.⁴ Ughy Jenő 1965-ben megjelent, *Ezer falusi lakos és a könyv* című munkájának célkitűzése, a társadalom műveltségi színvonala emelésének szolgálata egybevágg azokkal a törekvésekkel, amelyeket a kulturális törvény három évtizeddel később így ír le preambulumban: „Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetőek. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a tár-

sadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia.”⁵

A kistéleplési könyvtári ellátás évfordulója

A 2023. évnél könyvtári szempontból másik jeles évfordulója, hogy tíz éve, 2013. január 1-től a – korábbi kistérségi társulások keretei között 2005-ben elindult, meglehetősen elaprózott – könyvtári szolgáltatást az 1997. évi CXL. törvénybe iktatott kötelező feladatként átvették a megyei könyvtárak. A kistéleplések önkormányzatai önként dönthettek arról, hogy önállóan működtetnek-e könyvtár szolgáltatást, vagy csatlakoznak a megyei könyvtár szolgáltató rendszeréhez. A Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (továbbiakban: KSZR) létrehozása és működtetése olyan jelentős átalakulás, változás a hazai könyvtárak hálózatában, amely mindenképpen indokolja a szolgáltatások hatékonyságának, sikerességének történeti áttekintését tíz év távlatából.

Az indulás éve 2013 volt, alapozva a megelőző évek központi ellátórendszeri, mozgókönyvtári gyakorlatára. Működési alapelve a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer működéséről szóló 39/2013. (V. 31.) EMMI-rendeletben meghatározott feladatok hatékony, minőségi és gazdaságos ellátása, minőségi könyvtári szolgáltatások igénybevételei lehetőségének biztosítása. A gazdaságos feladatellátás egyik eszköze, a korábbi térségi ellátási gyakorlattal rendelkező városok (Celldömölk, Körmend, Kőszeg, Sárvár, Szentgotthárd, Vasvár) bevonása meghatározott feladatok elvégzésébe (do-

4 Péterfi Rita: Egy értelmiségi műhely az olvasás szolgálatában: a KMK-ban folyó olvasáskutatás története. = *Könyvtári Figyelő*, 2010. 4. sz. 770–771. p. http://epa.niif.hu/00100/00143/00077/pdf/EPA00143_Konyvtari_Figyelo_2010_4.pdf (Megtekintve: 2023. május 1.)

5 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről (preambulum).

kumentumellátás, kihelyezett állományok gondozása). Az ellátandó feladatokat, az érintett települések önkormányzatainak kötelezettségeit, illetve a szolgáltatóhelyekkel szembeni legalapvetőbb elvárásokat a szolgáltató könyvtár és a szolgáltatást igénybe vevő települések közötti együttműködési megállapodás rögzíti. Az ellátott települések száma 2013-ban 194 volt, 2023-ban 203.

A kistéleplési könyvtári ellátás – történeti áttekintés⁶

Országos szinten 1949-től a folyamatosan szervezett, önálló állománygyarapítást nem végző körzeti könyvtárak feladata lett a falvak könyvtári ellátásának megszervezése. Végezték az Országos Könyvtárügyi Központból, majd később a Népkönyvtári Központból kiküldött könyvek feldolgozását és községekbe való – cserelhetőség nélküli – kijuttatását, az egyes községi könyvtárakban helyszínen végzendő munka betanítását, ellenőrzését és a korszak népművelői szellemétől áthatott irodalmi ankétok, könyvkiállítások szervezését. A szombathelyi körzeti könyvtár 1950. október 1-jén kezdte meg működését Pendl Imre vezetésével, majd ez az intézmény olvadt be a Tóth József igazgatásával létrejövő megyei könyvtárba.⁷ A körzeti könyvtár segítségével 1952-ig 166 községben jött létre könyvtárellátási pont. A megyei könyvtár – együttműködve a szintén 1952–1953-ban alakult járási könyvtárakkal – 1958-ra építette ki a vasi települési könyvtári hálózatot, és elindította a megye első művelődési autóját (1959) is.

Számuk hamarosan négyre növekedett. Az autók nemcsak könyveket szállítottak, hanem ismeretterjesztő előadások szereplőit, vagy filmek vetítéséhez szükséges eszközöket is vittek az egyes megállóhelyekre, elsősorban a majorokba szervezett művelődési programok lebonyolításához. 1956-ban megszületett a szakmai köznyelvben könyvtári törvénynek nevezett elnöki tanácsi törvényerejű rendelet⁸ a kapcsolódó minisztertanácsi végrehajtási határozattal⁹ együtt. A törvényerejű rendelet az 1947-ben tervezettnél nemcsak egy jogszabályi szinttel lejjebb foglalkozott a könyvtárüggyel, hanem egészen más alapállásból is közelített a kérdés rendezéséhez. Nem volt már szó állampolgári jogon járó információhoz való hozzáférésről, a földrajzi-lakóhely hátrányból adódó hiányosságok könyvtári eszközökkel történő csökkentéséről, esélyegyenlőségről. Elsődleges fontosságúvá az ideológiai céloknak való megfelelés vált, nagyon szoros hálózati alá-fölérendeltségi viszonyokkal. A törvényerejű rendelet – az 1947. évi tervezettel ellentétben – egy dologról nem rendelkezett: a feladatok ellátásához szükséges pénzügyi feltételekről. A hálózat tagjainak működéséhez szükséges anyagi forrás rendelkezésre bocsátását az egyes könyvtárak felügyeleti szerve által jóváhagyott költségvetési keretbe utalta, a minimum mértékére még csak utalást sem téve. A pénzügyi feltételek elégtelenségének megoldásának a községi könyvtárak önállósítása, tanácsi kezelésbe adása tűnt, remélve, hogy a helyi fenntartók gazdaszemlélete moz-

6 Németh Tiborné: Vas megye kistéleplési könyvtári ellátásának változása és gyakorlatának vázlata, 1952–2014. [Kézirat]. Szombathely, 2015. 93 p.

7 Tóth Gyula: Tévút vagy torzó? 50 éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64. p.

8 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. In: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp., 1958. 13–17. p.

9 A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956 (III. 9.) sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról. In: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp., 1958. 17–29. p.

gósítani tudja az addig hiányos feltételek javításához szükséges eszközöket. Ezzel párhuzamosan zajlott az úgynevezett szentgotthárdi kísérlet: a Könyvtártudományi és Módszertani Központ a szentgotthárdi járási könyvtárat, melynek vezetője Puskás Sándorné, a megyei könyvtár későbbi igazgatóhelyettese volt, a kis lélekszámú települések ellátási modellje kidolgozásában való közreműködésre kérte fel 1962-ben.¹⁰ A szentgotthárdi kísérlet igazolta, hogy elkötelezett, a csererendszer működtetéséhez szükséges munkaidő-ráfordítást nem sajnáló ellátóközpont szervezésében a letéti ellátás működőképes a kistélepléseken. Hatékonyan tud gazdálkodni a rendelkezésre álló forrásokkal, megújuló, nem leülepedő kínálattal látja el a községeket, és képes hátterintézménye gyűjteményére támaszkodva egyedi igények kielégítésére is. Az állandóan változó közigazgatás 1969-ben elsodorította a szentgotthárdi kísérlet további folytatását. Következett a kiskörzeti ellátás koncepciója, majd a központi ellátórendszerek felépítése a veszprémi/devecseri elképzelés alapján. A veszprémi kísérlet nagy szakmai visszhangot kapott, és a devecseri ellátási gyakorlatnak¹¹ szintén jó sajtója volt. Ez azonban nem változtatta meg a Vas megyében folyó munkát. Az akkor működő (Celldömölk, Körmend, Sárvár, Szombathely), a közigazgatási rendhez kötött ellátórendszerek – egy, a Berzsényi Dániel Könyvtár által 1981-ben végzett módszertani vizsgálat alapján – saját, korábbi években kialakított gyakorlatuk alapján folytatták az ellátást, tö-

rekedve a szentgotthárdi modell továbbvitelére. A rendszerváltást követő években a könyvtári ellátás gyakorlata olyan föld-rengésszerű változást élt át, amely a korábbi évtizedek módszertanát teljes mértékben átalakította. A kistéleplési ellátás leggyengébb láncszemeként a hosszú ideje lappangó problémák viharos gyorsasággal feszítették szét a körzeti könyvtári ellátás kereteit. A megyei/városi könyvtárak által működtetett központi ellátórendszerek esetében a taglétszám módosulását elsődlegesen nem az ellátás hatékonyságával való elégedetlenség motiválta. A változás háttérben az önkormányzati törvénnyel, illetve az önkormányzati feladat- és hatáskörre vonatkozó rendelkezésekkel szoros összefüggésben lévő pénzügyi kérdések álltak. A rendszerváltást megelőző években nem igazán került szóba, hogy a szolgáltatókönyvtárak milyen forrásból fedezik vonzáskörzetük könyvtárellátásának költségeit, és szerződések sem rögzítették az ellátóközpontok és a szolgáltatóhelyek fenntartóinak feladatait, kötelezettségeit, a vagyoni jogi kérdéseket. A halmozódó problémákra, a megszülető kulturális törvény elvárásrendszeréből következő feladatok számbavételére a 2003–2007 közötti időszak könyvtári stratégiája négy fő cél meghatározásával, a jövőkép, a küldetésnyilatkozat, valamint a feladatok megfogalmazásával válaszolt.

Láthatjuk, hogy a megye városi könyvtárainak térségi szolgáltatások iránti elköteleződése több évtizedes szakmai múltra tekint vissza, amely a kistérségi mozgókönyvtári szolgáltatások 2005-től történő kiépülésével jelentősen megerősödött. A 2012. évi jogszabályi változásokat követően a Berzsényi Dániel Könyvtár szakmailag úgy vélte helyesnek, ha a KSZR-szolgáltatásokat a városi könyvtárakhoz fűződő tájegységi kötődésre építve, a gazdaságosság és a hatékonyság szempontjait maxi-

10 Puskás Sándorné: A községi könyvtárak állomány-ellátása járásközpontban. [Kézirat]. Szentgotthárd, 1968. január 20. 4 + 5 lev. [kísérőlevéllel].

11 Kovács Emil – Papp Gyula – Pál Éva – Bali Aranka: Hogyan működnek az ellátórendszerek? Devecserben, ahol 20 éve modell született. Körmend. Zalaegerszegezen, a József Attila Könyvtárban. Somogy megyében. = Könyvtári Levelező/lap, 1996. 4. sz. 15–20. p.

málsan szem előtt tartva szervezi meg, az EMMI-rendelet 8. § (1)-(3) bekezdésének felhatalmazása alapján. A kistelepülések könyvtári ellátásába, az egységes elven szerveződő feladatellátásba 2013-tól hat városi könyvtárt vontunk be. A korábbi mozgókönyvtári gyakorlat szerinti tízről hétre csökkentve a szolgáltatókönyvtárak számát, nagyobb ellátási körzeteket szervezve.

A Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer vármegyei szintű működése és eredményessége, 2013–2023

Vas vármegye településszerkezeti adottságai az országos átlagnál is erősebben tükrözik a kistelepüléseken élők lakosságarányát. A vármegyében összesen 216 település található: 13 város és 203 község. Hét városunk lakossága 5 000 fő alatti (Bük, Csepreg, Jánosháza, Óriszentpéter, Répcelak, Vasvár, Vép), míg községeink 68%-ának lélekszáma nem éri el az 500 főt.

Szombathely vármegyei hatókörű városi könyvtára 2023-ban a KSZR keretében 92%-ban 1000 lakos alatti településeket lát el szolgáltatásaival. A Vas Vármegyei Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (továbbiakban: VKSZR) az együttműködési megállapodást megkötő önkormányzatokkal, a települési szolgáltatóhelyek munkatársaival és a szolgáltatókövetítésbe bevont – 2022-től – öt városi könyvtárral (Celldömölk, Körment, Sárvár, Szentgottárd, Vasvár) kialakított szoros partneri együttműködésre alapozva működik. A szolgáltatókövetítésbe bevont városi könyvtárak feladatait a velük évente megújított együttműködési megállapodás részletesen szabályozza, nem írva felül azt, hogy a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer feladatellátásáért a teljes körű szakmai és

pénzügyi felelősség a Berzsényi Dániel Könyvtaré. A szolgáltatókövetítésbe bevont városi könyvtárak elsősorban a dokumentumellátásban, a kihelyezett gyűjtemények gondozásában és a cserelétrendszer működtetésében nyújtanak segítséget a korábbi mozgókönyvtári ellátási körzetükben.

A Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer célja, hogy a kistelepüléseken élők számára hatékony, gazdaságos és minőségi könyvtári ellátást biztosítson. A folyamatos együttműködésen alapuló, rendszerszerű működés lehetőséget kínál a földrajzi hátránnyal élők számára, hogy közvetlen vagy közvetett módon hozzáférjenek minden olyan információhoz, szellemi alkotásokhoz, amely segíti integrálódásukat a tudásalapú társadalomba, támogatja részvételüket az élethosszig tartó tanulásban, hasznos segítséget nyújt a mindennapi élet számos területén, és – nem utolsósorban – szellemi élményt eredményez.

Ma, 2023-ban összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a törvényhozás jó döntések sorát hozta meg a kistelepülési közkönyvtári ellátás támogatására. A mozgókönyvtári normatíva megszüntetésével egyidejűleg stabil alapokat teremtett a kistelepülési kiegészítő támogatás életre hívásával, és a megyei könyvtárak felelősségének megerősítésével. A jogszabály kellően határozott irányt mutat, ugyanakkor elégségesen rugalmas annak érdekében, hogy az egységes megyei rendszer nem kényszerült elnyelni a településföldrajzi adottságokat, az ellátási hagyomány értékeit, megőrizhette a városi könyvtárak kulturális szolgáltatás közvetítő szerepét, kapcsolati tőkéjét. Fontos és garanciát biztosító döntés volt, hogy a megyei könyvtár felelősségével egységes szakmai irányítás alá került a forrás közkönyvtári szolgáltatásokra történő felhasználása. Problémát jelentett viszont, hogy a kiszabott feladatokhoz a személyzeti erőforrás nem

illeszkedett, a hiányokat az együttműködő könyvtárak munkatársainak többletmunkája pótolta. Az első év végére elértük, hogy a kezdetekben forrásvesztésként megélt változás – az igénybe vett szolgáltatások révén – értékékként került be a faluvezetés vélekedésébe.¹²

Eredményesség – A VKSZR-szolgáltatás költséghatékonysága

A dokumentumok beszerzése közbeszerzési eljárással valósul meg, amelynek következtében a könyvek esetében a kedvezmény mértéke 36%-os, ezért a beszerzési keretből jóval nagyobb számú új könyvet tud vásárolni a könyvtár.

A telepített könyvtári szolgáltatásokat kiváltandó – költséghatékonysági szempontokat mérlegelve – bibliobusz beszerzésének lehetőségével számoltunk. A TIOP-1.2.3-11/1 kódszámú „Tudásdepó Expressz” pályázat kínálta az első lehetőséget arra, hogy a megyei könyvtár felmérje a könyvtárbuszos ellátás kiépítését Vas megyében. 2012 márciusában kérdőívvel kereste meg a településeket, hogy felmérje, igénybe vennék-e, és ha igen, milyen finanszírozási feltételek mellett egy leendő könyvtárbusz szolgáltatásait. A megszólított 201 önkormányzattól 38 válaszolt. A válaszadók fele elutasította a könyvtárbuszos ellátás bevezetését. Azok, akik nem zárkoztak el, hanem lehetőségként mérlegelték az új szolgáltatást (Balogunyom, Bejcgertyános, Borgáta, Bó, Csöngé, Dozmat, Kistrákos, Kisunyom, Nagysimonyi, Nyőgér, Pankasz, Sitke, Si-

maság, Sótöny, Torony, Tokorcs, Vasalja, Visszák, Zsédény), két alapvető feltételhez kötötték esetleges csatlakozásukat: egyrészt a meglévő, telepített szolgáltatóhely további működését kérték, ezen túl a könyvtárbusz „rásegítő” szolgáltatást biztosít; másrészt elvárták volna a települések, hogy a busz fenntartási, üzemeltetési költségeit teljes egészében állami forrás biztosítsa. Öt év elteltével, 2017-ben az EFOP 4.1.8 pályázatban kiírt könyvtárbuszos lehetőséggel szintén nem éltünk, részben a települések telepített könyvtárakkal kapcsolatos – a korábbiakhoz hasonló – ragaszkodása, továbbá a hosszú távú fenntartási, finanszírozási nehézségek miatt.

A jövőbeli stratégiai tervezéskor figyelembe veendő, hogy a helyben felkereshető könyvtár a községek zömében a közszolgáltatás egyetlen, az adott településen még megmaradt megjelenítője, amelyhez a települések fenntartói ragaszkodnak.

A VKSZR-szolgáltatás könyvtár-informatikai rendszere

A szolgáltatás könyvtárinformatikai rendszere a megyében 2021-ig nem volt egységes, a városokban lévő Szikla21 és a központban működő OLIB8.2 eltérése nehézséget jelentett. Az OLIB8.2 nem biztosított példányszintű történetet, ami a változások követését megkönnyítette volna. A Szikla21-ben működött a példánytörténet funkció, a letétek követése támogatott volt. Indokoltan tartottuk az informatikai fejlesztéseket, a megyében működő eltérő integrált könyvtári rendszerek összehangolását, újabb modulok beszerzésével a gépi kölcsönzés lehetőségének megteremtését céloztuk meg. A Szikla21 integrált könyvtári rendszer a NetLib Kft. terméke. Célközön-sége elsősorban a megyei, a városi könyv-

12 Beszámoló a Vas megyei könyvtárellátási szolgáltatásról. Szombathely, 2013. Berzsenyi Dániel Megyei és Városi Könyvtár, 2014. 19. p. https://www.vkszr.bdmk.hu/editor_up/PDF/2013_KSZR_beszamolo.pdf (Megtétekintve: 2023. június 20.)

tárak és a szakkönyvtárak. A Szikla₂₁ eszközkészlete túlmutat a hagyományos könyvtári munkafolyamatok támogatásán. Egy komplex könyvtárinformatikai eszköz, amely az elmúlt két évtizedben a felhasználók visszajelzései alapján folyamatosan fejlődött. Az intenzív fejlesztési munka a legkorszerűbb informatikai környezetben folyamatos. A szabványok és jogszabályok változásán túl a fejlesztésnek irányt szab az informatika gyors fejlődése, valamint a hagyományos és modern könyvtári igények alakulása.

A Szikla-mini integrált könyvtári rendszert funkcionálitása alapján az oktatási intézmények és kistélepülések könyvtárai számára fejlesztették ki, így adott volt a lehetőség a Berzsenyi Dániel Könyvtár által kitűzött cél megvalósításához, a vármegyei szintű integrált könyvtári rendszer összehangolásához. A szolgáltatóhelyek szintjén ennek első ütemében nagyobb arányú, korszerű laptopok beszerzésével biztosítottuk az integrált rendszer telepítésének eszközfeltételét, majd megvásároltuk a települések részére a Szikla-mini modult. Használatáról továbbképzést szerveztünk közseégeinknek. A következő ütem a modul helyszíni élesítése, használatba vétele.

A szolgáltatóhelyek infrastruktúrája

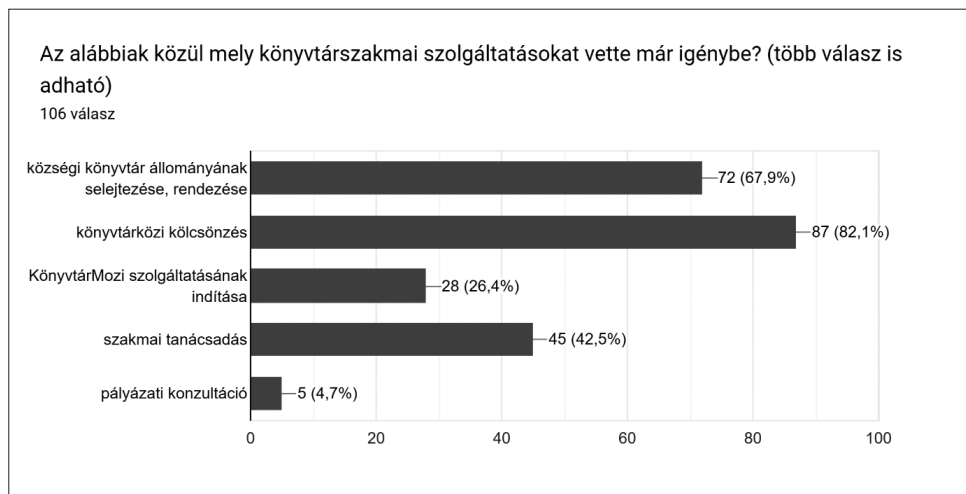
A korszerű könyvtári szolgáltatás egyik legfontosabb eleme a szolgáltatóhelyek infrastruktúrája. A 39/2013. (V. 31.) EMMI-rendelet a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer működéséről szól, azokról a követelményekről, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a szolgáltatóhely alkalmas legyen a KSZR keretében igénybe vehető szolgáltatások fogadására. Ebben meghatározó jelentőségű maga az épület, azon belül a könyvtár helyisége, annak berendezése,

felszereltsége. Nagy lendülettel indult el az épületek felújítása, a könyvtárhelyiségek bővítése, az új térszervezés. A berendezések – különösen a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával, majd 2020-tól a KSZR kiegészítő állami támogatási forrást is felhasználva – a megújított terekhez igazodva kicserélődtek. Fontos, hogy ezek a helyek sokoldalú információs és közösségi térként is működjenek, ebben jelentős előrelépés történt az elmúlt években. Fokozatosan szereztek fel a könyvtárak a szolgáltatásokhoz, dokumentáláshoz szükséges további eszközöket: például többfunkciós eszközöket (másoló, nyomtató), projektort, fényképezőgépet. 2021-ben a településeket egyre jobban érdeklő KönyvtárMozi szolgáltatás technikai eszközzsereze épült ki.

A szolgáltatóhelyek infrastrukturális feltételei 2013-hoz képest jelentősen változtak, az épületek jelentős többsége azóta is (96%) más intézményekkel összevont, közös, többfunkciós keretekben működik. A külső és belső akadálymentesítés mindössze a települések 24%-ában nem megoldott. A szolgáltatóhelyek átlagos alapterülete Vas megyében 57 négyzetméter. E téren – a rendelkezésre álló épületek adottságai miatt – az elmúlt években jelentős előrelépés nem történt. Szintén a helyi adottságok miatt, de internetkapcsolat csak a települések 89%-ában megoldott.

Digitális írástudás

A KSZR sokoldalú szolgáltatásai között kiemelt szerepet kap a digitális írástudók számának növelése. Ahogy haladt előre a kistélepülési szolgáltatóhelyek megújítása, úgy növekedett a korszerű számítástechnikai eszközpark is. Szerveztünk lakossági internettanfolyamokat a helyi könyvtárosok közreműködésével, szükség esetén a csoportok

A Berzsényi Dániel Könyvtár Könyvtárellátási és Szolgáltatási Rendszerére vonatkozó igény-, illetve elégedettségmérés egyik kérdése (2023. február 17. és 2023. február 28. között végzett online kérdőíves vizsgálat)¹³

létszámától függően a helyben rendelkezésre álló számítógépekhez mobil gépparkot biztosítottunk, természetesen oktatót is adtunk a környékbeli szakembereket felkérve. Így a legkisebb településen is lehetőség volt, hogy tanfolyam esetén is mindenkinek jusson munkaállomás, szakszerű képzés.

Gyűjteményfejlesztés

Ezen a területen történt a legnagyobb változás. A könyvtári szolgáltatások alapját képező gyűjteményeket a megye könyvtári szakemberei leválogatták, a sok elavult, felesleges dokumentumot kivonták. Jelenleg a kistérségek állományának 87%-a elektronikusan feltárt, így interneten bárholnan lehet tájékozódni a legkisebb faluban található könyvekről is.

Miként jutnak újdonságokhoz az olvasók?

Évente legalább négy alkalommal szállítjuk ki az újdonságokat, a friss olvasnivalókat, amelyek beszerzését a kistérségszertei könyvtárosok olvasmányigény-jelzésének megfelelően a Berzsényi Dániel Könyvtár és a szolgáltatásközvetítésbe bevont városi könyvtárak szakemberei végzik. Azokat a könyveket, amelyek nem találhatók a helyi könyvtár gyűjteményében, könyvtárközi kölcsönzésben kéri a könyvtárosok a szolgáltató megyei könyvtártól, így az olvasók minden igénye kielégíthető. A gyűjteménykínálatban kiemelt helyet foglalnak el a folyóiratok, amelyek évenkénti megújítása széles körű igényfelmérésen alapul.

¹³ <https://www.vkszr.bdmk.hu/Dokumentumok/Elgedettsegvizsgalatok.html> (Megtekintve: 2023. május 22.)

Könyvtárszakmai szolgáltatások igénybevétele

A települések igénybevétele szerint első helyezett a könyvtárközi kölcsönzés – a kihe-lyezett gyűjtemények mellett ez a lehetőség valós gyakorlatnak számít az olvasói igények kielégítésében. A könyvtári állomány rendezése, selejtezése szintén gyakran igényelt szolgáltatása a vármegyei hatókörű városi könyvtárnak, folyamatosan végzett feladat – többek között az elmúlt évek állandó szemé-lyi változásainak is köszönhetően.

A szolgáltatások között egyre jelentősebb helyett foglal el a KönyvtárMozi és a hozzá kapcsolódó folyamatos szakmai tá-mogatás. A korszerű technikának köszön-hetően ma nem mozigépészek vetítenek, hanem az interneten keresztül az arra jo-gosult könyvtáros belép a KönyvtárMozi portálra és elindítja azt a filmet, amelyet együttműködő partnereink a magyar film-kincs értékei közül felajánlottak. Azok a be-vezető beszélgetések, játékok, fejtörők, amelyek különösen a gyermekprogramokat kísérik, megsokszorozzák a filmhez köthető élményeket. Az idősebb korosztály is rend-kívüli élvezettel eleveníti fel a fiatalkori em-lékeit, amikor először látta a ma már klasz-szikus filmeket.

Nyitvatartás, a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség

2013 és 2019 között öröndetesen nőtt a hozzáférhetőség ideje heti 3,5 napról 4,2 napra, illetve 18,4 órára. A 2020–2021-es évek pandémiás időszaka, illetve a 2022. évi energiaválság kényszerű korlátozó in-tézkedései ezt a fejlődési folyamatot meg-akasztották. Amikor egy könyvtár megújul, könnyebb növelni a nyitvatartási napok, órák számát is, mert megjelenik a haszná-

lók igénye. Nagyon fontos, hogy minél szé-lesebb körben lehessen információt sze-rezni a könyvtárak szolgáltatásairól, ami-nek a kistelepüléseken még ma is egyik fontos eszköze, ha „beszélnek a könyvtárról a faluban”. Ugyanakkor egyre több helyen jelennek meg a tartalmas, esztétikus könyv-tári szolgáltatást népszerűsítő szórólapok, kiadványok, a helyi sajtóban híradások és természetesen a különböző internetes el-érhetőségek.

Közösségi szolgáltatásokkal bővült a kistelepülési könyvtárak kínálata

A könyvtárak a lakosság – különösen a gye-rekek és az idősek – számára rendszeresen szerveznek olyan programokat, amelyek hozzájárulnak a célközönség tájékoztatásá-hoz, kikapcsolódásához, hasznos időtöltésé-hez, az olvasáshoz, az információszerzéshez. Ehhez a szolgáltató megyei könyvtár játékok szervezésével, kortárs írók, költők, szak-emberek több helyszínen történő program-jának koordinálásával, támogatásával nyújt segítséget. A gyerekek mindig kíváncsian várják, hogy kedves meséik, történeteik megálmodóival találkozhasanak. Ezeknek a beszélgetéseknek az olvasásra, tanulásra ösztönző ereje igen jelentős. Sok gyerek szá-mára nyújt maradandó élményt egy-egy ilyen könyvtári együttlét. Ugyanakkor a jelen lévő felnőttek (szülők, pedagógusok) szá-mára jó alkalom kínálkozik a kortárs szer-zőkkel, a legújabb gyerekkönyvekkel való megismerkedésre. Rendszeresek azok a ta-pasztalatcserék, konzultációk, szakmai na-pok, ahol az egy-egy korosztállyal való értő foglalkozáshoz kapnak komoly módszertani segítséget a szolgáltatóhelyek könyvtárosai. A megyei könyvtárak összehangolt munká-jának köszönhetőek azok a kiemelkedő rész-vételi adatok is, amelyek az Országos Könyv-

Programtípus, amely a szolgáltatókönyvtár szervezésében valósult meg	2014	2018	2022
Vetélkedők, versenyek száma	53	23	1
Vetélkedők, versenyeken résztvevők száma	824	1274	19
Könyvtárbemutató foglalkozások száma	26	0	0
Könyvtárbemutató foglalkozásokon résztvevők száma	572	0	0
Tanítási órák száma iskolai csoportoknak	0	3	3
Tanítási órákon résztvevők száma	0	150	69
Könyvtári órák száma iskolai csoportoknak	62	8	0
Könyvtári órán résztvevők száma	1364	113	0
Játékos tevékenységek száma	263	318	76
Játékos tevékenységen résztvevők száma	5786	5681	2069
Tanfolyamok, tréningek száma	9	0	62
Tanfolyamokon, tréningeken résztvevők száma	90	0	1304
Előadások, konferenciák száma	167	226	72
Előadásokon, konferenciákon résztvevők száma	2505	4426	1304
Kiállítások száma	6	4	0
Kiállításokon résztvevők száma	132	118	0
Könyvbemutatók száma	25	58	25
Könyvbemutatókon résztvevők száma	552	2021	690
Műsoros, szórakoztató rendezvények száma	93	270	57
Műsoros, szórakoztató rendezvényeken résztvevők száma	2046	11664	2358
Filmvetítések száma	2	16	403
Filmvetítéseken résztvevők száma	44	325	5938
Használóképzések száma	13	0	0
Használóképzéseken résztvevők száma	186	0	0
Digitális kompetenciafejlesztési alkalmak száma	32	35	13
Digitális kompetenciafejlesztésen résztvevők száma	192	282	176
Egyéb	420	509	122
Egyéb résztvevők	9129	35211	203

tári Napok és az Internet Fiesta eseményeit jellemzik az utóbbi években. A kistelepülések szolgáltatóhelyei találkozási pontot jelentenek a faluban élő kismamáknak éppen úgy, mint a jó szóra, törődésre, érdekes beszélgetésre vágyó idősebbeknek. A könyvtárak fontos helyek azoknak a kamaszoknak és fiataloknak is, akiknek a település elöregedése miatt máshová kell iskolába járniuk.

Az adatsor tükrözi, hogy a – rendkívül humán erőforrás-igényes és a személyes találkozást mellőzni nem tudó – könyvtári rendezvények szervezésében a koronavi-

rus-járvány hatására hatalmas változás következett be. Személyes találkozások híján a hosszú távon megtérülő, tartósan megmaradó beruházásokat helyeztük előtérbe a fejlesztések tekintetében. Az elmúlt években nagyobb hangsúlyt kaptak az új felhasználók megnyerésére, illetve a megváltozott olvasói szokások kielégítésére vonatkozó egyéb törekvéseink, humán- és anyagierőforrás-átcsoportosítást hajtottunk végre a könyvtári enteriőrfejlesztések, valamint a könyvtártechnológiai előrelépés érdekében.

Enteriőr felújítás NKA-pályázat (a Berzsenyi Dániel Könyvtár szakmai támogatásával)	2019 Apátistvánfalva, Kám	2020 Zsennye	2021 Kemenespálfa	2022 Acsád, Nagytilaj	2023
VKSZR-forrás		Alsóújlak, Káld, Magyarlak, Ostffy- asszonyfa, Szent- péterfa, Velem	Bérbaltavár Csöngye Horvátzsidány, Pecöl, Vasszentmihály	Felsőcsatár, Kiszsidány	Sorkifalud, Gasztony, Söpte, Mesteri

Hogyan tudja a KSZR segíteni a könyvtárosok fejlődését, szakmai ismereteinek bővítését?

Minőségbiztosított szolgáltatásokat csak úgy lehet nyújtani, ha – egységesen magas szintű, korszerű működési feltételek között – az folyamatos és kiszámítható, aminek legfontosabb letéteményese maga a szolgáltatásmegvalósító szervezet úgy a megyei könyvtárban, mint a kistéleplésen. Kiemelt fontosságú a szolgáltatóhelyen dolgozó kollégák munkájának támogatása, ezért a személyes segítségen, konzultáción kívül évente alapfokú tanfolyamot szervezünk. Nagyon jelentős előrelépés, hogy a kistéleplésen dolgozó kollégák bekerültek egy szakmai közösségbe, így még ha maguk vannak, akkor sincsenek egyedül.

Összegzés

Vas vármegye közkönyvtári rendszerében rendkívül pozitív eredmény, hogy a könyvtári szolgáltatások tekintetében a vármegyében nincs ellátatlan település, a nyilvános könyvtári szolgáltatásokat zömmel a KSZR (203 településen), illetve a nyilvános

könyvtárak jegyzékén szereplő könyvtárak (12 város, 1 község) látják el. A KSZR-hez csatlakozott települések száma 2013-hoz, a kiinduláshoz képest (194) gyarapodott, 4,6%-kal nőtt. 2023-ban 203 települést látnak el, ez a megye településeinek 94%-át jelenti. A beszámolók szerint a tendencia változatlan, amely azt erősíti, hogy a legkisebb településeken, 500 lakos alatt a legjobb a regisztrált használók lakossághoz viszonyított száma, az úgynevezett olvasóarány (2013: 18%, 2022: 12,6%), amely a lakosság szám növekedésével fordítottan arányos.

A Berzsenyi Dániel Könyvtár a kulturális alapellátás komplex szolgáltatásokat nyújtó vasi alapintézményeként minőségi könyvtári és információs szolgáltatásokat nyújt. Az alap- és kiegészítő szolgáltatások lefedik a kínálatot, a minőség biztosítása érdekében igényfelméréseket és elégedettségvizsgálatokat végeztünk.¹⁴ Megállapítható, hogy a KSZR a korábban magára hagyott kistéleplések leépült könyvtárait újra

14 Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kultúráért Felelős Államtitkárság által elrendelt szakértői vizsgálat (időpontja: 2019. november 11., vizsgálatot végző könyvtári szakértő: dr. Prokai Margit) megállapítása. A KSZR-t érintő szakértői vizsgálatot nem fejezték be.

életre keltette, építve a korszerű technikákra, tudásra, újrateremtette a személyes találkozást, a közösségben élési lehetőségeit. A vidék igazi esélyteremtése a jól szervezett könyvtári hálózaton keresztül biztosított kulturális alapellátás. Ez a hálózati szervezethez óriási lehetőség mindenki számára. A KSZR létrehozásának éppen az a felismerés volt az alapja, hogy egy olyan korszerű, költséghatékony, szakmailag egységes elveken működő rendszert kell kialakítani, amely azonos feltételeket biztosít az ötezer fő alatti településen lakók számára, éljenek bárhol az országban.

A KSZR eddig elért legfontosabb eredményei

Ma már köztudott, hogy a kulturális fejlesztés nem kulturális kérdés csupán, hanem közvetve jelentős szerepet gyakorol a vidéken élők gazdasági, társadalmi környezetére. Segíti az embereket életvitelük optimalizálásában, munkahelyük megőrzésében vagy keresésében, tájékozódási, tanulási lehetőségeket teremt számukra, így hozzájárul életminőségük javításához. A lakosság érdeke az, hogy minden településen legyen olyan korszerű, hatékony könyvtári szolgáltatóhely, amely a kérdéseikre, kéréseikre gyorsan, szakszerűen és hatékonyan tud reagálni, támogatja az egyéneket és a közösségeiket egyaránt, vagyis szolgáltatásainak közép-pontjában valóban az emberek állnak. A Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer ma az állam és az önkormányzat támogatásával ezt igyekszik biztosítani a könyvtárosok odaadó munkáján keresztül. Az eddig elért eredmények rendkívül biztatóak. Ma az az egyik legfontosabb feladata a megyei könyvtáraknak a városi könyvtárak bevonásával, a kistéleplési könyvtárosokkal összefogva,

hogy ezek az eredmények folyamatosan bővüljenek, fenntarthatóak legyenek.¹⁵

Végezetül a Vas vármegyei kistéleplési könyvtári ellátás értékeléséről két visszajelzést emelek ki: egyik az Informatikai és Könyvtári Szövetség „A Könyvtárügyért” díja, amelyet 2023-ban a Berzsényi Dániel Könyvtár kollektívája érdemelt ki, többek között a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszerben nyújtott kiegyensúlyozott teljesítményével, valamint azzal, hogy az intézmény munkáját a megyei könyvtári hálózat következetes, átgondolt fejlesztése, a használóközpontú, minőségi elvekre építő gyakorlat, a stratégiai célkitűzések maximális megvalósításának igénye jellemzi.¹⁶

A második, VKSZR-ről alkotott vélemény Górról település polgármesteréé, Németh Lászlóé, aki a KSZR-nek a góriak életében betöltött szerepéről ekként vélekedik: „Nagyon sokat jelent a település és a településen lakók számára a KSZR. Emlékszem, amikor a Berzsényi Dániel Könyvtár egykori igazgatója, Pallósiné Dr. Toldi Márta és munkatársai, Németh Tiborné és Virághné Vámos Kitti tíz évvel ezelőtt személyesen jöttek hozzánk, bemutatkoztak, felmérték a könyvtár helyzetét. Első körben felfrissítették a könyvtár könyvkészletét, ez azóta is rendszeresen működik. Tíz év alatt kaptunk folyóiratokat, gyerekeknek szóló lapokat, kaptunk technikai eszközöket: multifunkciós nyomtatót, laptopot, gyerekjátékokat. Az egyik legjelentősebb siker, hogy elindult nálunk a KönyvtárMozi, általa

15 Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer: igazi esélyteremtés a vidéknek. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2017. március. 3–8. p. (Szeifer Csaba interjúja Ramháb Máriaival, az Informatikai és Könyvtári Szövetség elnökével.)
https://epa.oszk.hu/01300/01367/00288/pdf/EPA01367_3K_2017_03_003-008.pdf (Megtétekintve: 2023. május 14.)

16 Könyvtárügyért-díj.
[http://iksz.org.hu/hir/konyvtaugyert-dij_\(Megtétekintve: 2023. május 21.\)](http://iksz.org.hu/hir/konyvtaugyert-dij_(Megtétekintve: 2023. május 21.))

nagyon sok régi, digitálisan felújított magyar filmet tudtunk megnézni úgy, mintha igazi moziban ülnénk. A KönyvtárMozihoz kapcsolódóan megalakult a Góri Filmkészítő Műhely Boros Ferenc irányításával, támogatásával. A műhelyben létrehozott kisfilmek hozzájárultak Gór helyi értékeinek a külvilággal való széles körű megismertetéséhez, az itt készült alkotásokat bemutatták filmszemléken, fesztiválokon. Sok ismeretterjesztő előadást, olvasásnépszerűsítő foglalkozást, könyvtári kisleltárákat tudtunk megszervezni KSZR-támogatással, amely programok amúgy nem juthattak volna el hozzánk. A szervezeti, technikai, szervezési támogatás nem valószínű, ha az ott dolgozók nem szívvel-lélek-

kel végeznék munkájukat. Az év 365 napján érezzük mindegyikük segítőkészségét a kezdetektől napjainkig, munkájukat alaposan, nagy szakértelemmel látják el.”¹⁷

Az elmúlt tíz év eredményei alapján elmondható, hogy a Berzsényi Dániel Könyvtár összehangolt, költséghatékony, tervszerű fejlesztéseinek köszönhetően a kistéleplések könyvtárai minőségi szolgáltatásokkal várják az ott élőket. A rendszer a célját akkor éri el, ha a lakosok elégedettek, jól érzik magukat lakóhelyük közösségeiben, ezért a kistéleplésen élők életminőségének javítása jövőbeli terveink elengedhetetlen része. A vidék igazi esélyteremtése a jól szervezett könyvtári hálózaton keresztül biztosított kulturális alapellátás.

17 Idézet Németh Lászlónak, Gór polgármesterének a könyvtárigazgatóhoz írt leveléből. A levél kelte: 2023. május 25.

SOMKUTHY FERENC – TÓTH JÓZSEF

Az arborétumalapító Saághy család története

A Kámoni Arborétum Szombathely egyik legnépszerűbb intézménye. Alapítója dr. Saághy István, kinek édesapja, mint lelkes méhész, mézelő növényeket telepített kastélya köré. Az arborétumot a Gyöngyöspatak és a Kerka-árok közti területen alakították ki, amely eredetileg szil-kóris-tölgy keményfás ligeterdő volt.

„Az arborétum területét 1642 óta a Saághy család birtokolta”¹ – olvashatjuk szinte minden, a Kámoni Arborétumról szóló kiadvány elején. Ez az adat szemben áll levéltári kutatásainkkal, melynek alapján a kastély (rezidencia) és majorja, gyümölcsöse csupán 1851-ben került a Reiszig család tulajdonából a Saághyak birtokába. Egyes részei 1815-re datálhatók. Életrajzi feldolgozást, elsősorban az arborétum alapítójáról és esetleg édesapjáról, Saághy Mihályról ismerünk. De kik voltak a Saághyak, más írás szerint Ságiak, Ságnyak? Jelen tanulmány erre keresi a választ.

„Kámon magyar község 31 házzal és 319 magyar lakossal. Vallásuk r.kath és ág.ev. Postája és távirója Szombathely. Itt van a Reissig-család régi kastélya, mely jelenleg Reissig Alajos földbirtokos tulajdona, kinek a községben mintaszerű gazdasága és nagyarányú marhatenyésztése van... Van itt még egy úrilak is, amely még a múlt században a Gorup-családé volt; most Ságny István földbirtokosé. A község a Gyöngyös patak mellett, a szombathely-pinkafői vasútvonal mentén fekszik; határában római leletekre bukkantak. Némethy Gáspár hajdúvezér se-

rege és a császáriak közt 1605-ben itt véres összeütközés volt.”²

„A több mint száz éves Kámoni Arborétum Magyarország egyik leggazdagabb dendrológiai gyűjteménye. A 27 hektáros arborétum Szombathely központjától 4 km-re északra, a Gyöngyös-patak partján, 216 m tengerszint feletti magasságban fekszik... Éghajlatilag az Alpok lábánál bizonyos mértékű atlanti hatást élvez. Az évi átlagos hőmérséklet 9,7 C fok...”³

A Saághy (Ságny) család leszármazását, családfáját Palatinus József dolgozta fel vázlatosan. Eszerint: Saághy, Ságny (Ságny) ősei, Kalianus de Saágh (1250-ből maradt feljegyzés): „Ságny Kalianus fiai: Amanus és Us, továbbá Usnak fia: János, szolgál-győri várjobbágyok azon érdekért, melyeket maguknak István király alatt Bolgárország meghódítása alkalmával, s V. István halála után Győr ostrománál szerezte, Kun László király által az 1279. július hó 11-ik Kalendáján a királyi szolgák (*serviens regales*) sorába emeltettek. II. Ferdinánd király 1631. február 3-án nemesi címert ad a családnak... A leszármazási táblán állók egyikéről-másikáról a következő adatok jegyezhetők föl: Pálnak fia Mihály Ambrus fegyverének esett áldozatul. Ferencz 1646-ban a vármegye főszolgabírája volt. Fia: András sárvári tisztartó, István 1735-ben főszolgabíró, Ádám 1774-ben Köcskön lakik, ügyvéd, ennek fia József német-újvári lakos, ügyvéd és urodalmi ügyész, a vármegye táblabírája. Józsefnek nyolcz

1 Lussa Vince – Temesi Lászlóné (1977): Arborétumok Vas megyében, Natura, Bp. 1977. 75. p.

2 Borovszky Samu (1889): Vas vármegye, Bp. Apolló Irodalmi és Nyomdai Rt. 1898. 49–50. p.

3 Mátyás Csaba: Kámoni Arborétum, ismertető szórólap.

gyermeké közül *György* és *Mihály* Szombat helyen ügyvédeskedtek. Valószínű, ez a Mihály, az ki kámoni birtokos 1867. után árvaszéki ülnök volt. *István*, mint kadet-őrmester 1847-ben Erdélyben elhalt. Ez ágon *Dániel* és *Mihály* Somogy vármegye szolgabírája volt. Ádám fia: *Imre* mint kapitány szolgált a hadseregénél. A másik, *Dániel* fia: *Lajos* Sopron vármegye főszolgabírája volt 1820-ban. Ennek fia: *József* kapitány a lipcsei csatában esett el. *Gábor*, Andrásnak fia, visi plébános, s Lajosnak egyik fia *János* győri, *Mihály* pedig szombathelyi kanonok, utóbb váci nagyprépost volt már e században. A múlt század második felében 1760 körül is élt egy *Sághy Mihály* kanonok, ki után nővérenek lánya Páll Ilona, Balogh Ádám özvegye, örökölt; de hogy ez a Mihály melyik Sághy-aktól származott, ezúttal ki nem mutatható. Sághy István, aki Istvánnak Káldy Zsuzsannával alkotott ágából származik, jelenleg kámoni lakos és birtokos. – Ily nevű családból *Sághy László* 1733-ban Nemes-Csoórról, s *Sághy András* ugyancsak 1733-ban Ságh községből igazolták nemességüket.⁴

A Saághy család birtokviszonyai és változásai

Az 1678. április 2-án kelt okirat a családi címerrel ellátva a lócsi határban lévő két hold föld tulajdonáról íródik, melyet Varga Ferenc Simaságról Benczik Gyula úrral közöl.

Birtokgyarapítók

A birtokszerző Saághy József, aki egyéb területeken is jól hasznosította gazdálkodási

ismereteit, Köcskről származik. Felesége, Iwsics Anna révén szert tett a Gorup birtok egy részére is. 1768–1847 közt a köcski birtok többek között 50 hold (29 ha) szántóból és 6 hold (3,5 ha) rétből állt. „Saághy József köcski birtokos ügyvéd 1808-ban házasságot köt Iwsics György és Gorup Julianna lányával Iwsics Annával. Házassága révén jelentős földbirtokhoz jut Kámonban, Oladban, Sében és Senyefán.”⁵ 1815. április 12-én „Darázs Terézia eladja Nagy-Kámoni birtokait egész belső és hozzá tartozó *fundurával* a Gyöngyöstül fogva a Ház kapuja lévő hidig... pedig déltől mind északtul Tekintetes Bernáth uraság szomszédságában lévő mindenestül épületekkel, fákkal s [...] Nemes és Tekintetes Saághy József úrnak.”⁶

Saághy József birtokai 1834-ben: belsőség 2½ hold, szántó 64½ hold, kocma, 4 db tehén, fiatal tölgyes erdő. 1844-ben Kámon: 4 hold belsőség, 77 hold szántó, 6 hold rét, 5 tehén, kocma, 2 hold erdő.

A köcski birtok: 1834-ben 3 hold belsőséget, 80 hold szántót, 8 hold rétet, 40 db birkát, 1 tehenet, 1 malomvámot és 50 (54?) krajcárt tett ki.

1849-ben újabb birtokgyarapodást jelezhetünk. Ez a Saághy Mihály és Lebkovics János kámoni ügyvéd között lebonyolított adásvételnek köszönhető, melyben Lebkovics János eladja kámoni, herényi, senyefai, oladi, paragvári mindennemű belső, külső telkeit, szántóföldjeit, rétjeit, a Szombathely mezőváros határában lévő erdőrészek, mindennemű királyi haszonvetésekkel és javadalmakban, épületekkel. A Saághy család birtokainak növekedéséről több adásvételi szerződést ismerünk. A Szinkovits-féle iratokban olvashatjuk az 1877-ben Saághy György és testvére, Saághy Ludovika

4 Palatinus József (1800 körül): A Saághy (Sághy) család története és családfája, 124–125. p. In: Vasvármegyei nemesi családok története.

5 Vasvármegye 1658. évi nemesi összeírása, I. füzet.
6 1815. IV. 12./177 adásvételi szerződés Darázs Terézia és Saághy József között.

közti horvátul íródott adásvételi szerződést. 1848. október 26-án Saághy Ferenc eladja köcski birtokát Saághy Györgynek.

Hasonló szerződés történt Saághy György és Saághy Mihály között 1869-ben. 1872. május 27-én Saághy György és Saághy Ferenc közt kötött adásvételi szerződésben a kámoni birtok eladása szerepel. Még előbb, 1850. május 7-én Saághy Mihály és Saághy György, és később, 1865. augusztus 27-én Saághy György és testvére, Ruszek Ignácné, született Saághy Mária között létrejött szerződés szintén a kámoni birtokról tudósít. A sok eladás Saághy György részéről azt mutatja, hogy György gazdasági-pénzügyi viszonyai nem voltak igazán rózsásak. Végül ezt bizonyítja az 1876. május 10-i árverés is, melynek jegyzőkönyve szintén a levéltárban található.

1864-ben íródott Saághy Józsefné (sz. Iwsics Anna) hagyatéka, melyből megtudhatjuk a Saághyak által birtokolt területek egy részének leírását: paragvári kocsmá és belsősegei 2 hold, 15 négyszögölt tett ki. Maga a kocsmá épülete zsúppal fedett. Kámonban 25-ös szám alatt egy földszintes ház, mely állt három szobából, egy kamrából, a házban cserépkályha. Volt egy zsúppal fedett istálló 10 db marhával, pajta, faház. A pajta mögött 147 négyszögöl szántó, a Gyöngyös mellett 7 hold, a Felső-Berekaljában 44 hold 1293 négyszögöl szántó, Alsó-Berekaljában 4 hold 722 négyszögöl.

Jáplánpusztát 1871-ben herceg Battihány Gusztáv adta el Sághy Mihálynak.

A kámoni birtok: „A mai kastély magját képező rezidenciát a hagyomány szerint a XVII. sz. elején a *Gorup familia* építette. Gorup János birtokossága idején a család elszegényedett, a földesúr már korábban is adósságokkal terhelt birtokaira 1767-es bécsi útja során újabb kölcsönösszegeket vett fel. Ezeket lovag Bernáth György udvari ágenstől – a másik kámoni kastély tulaj-

donosától – kérte kölcsön, aki amellet, hogy meghitelezte Gorupnak a bécsi költségeit, kámoni és oladi birtokok javainak kiváltására is adott pénzt.

Mivel Gorup hat év alatt nem tudta visszafizetni a kölcsön összegét, az egyezség értelmében Bernáth György kezére került a rezidencia és a hozzá tartozó földbirtok. A földbirtokos 1801-ben bekövetkezett halála után kámoni birtokai fiára, Bernáth Jánosra szálltak. Bernáth János, akitől 1830-ban testvérenek unokája, Reiszig Lajos Keresztélyné, Bernáth Karolina örökölte. Mivel a Reiszig család állandó jelleggel Reszneken élt, a kámoni birtok gazdálkodását a házaspár fia, Reiszig (I) Alajos irányította, aki a másik rezidenciát lakta. Erre a Reiszigek által nem használt kúriára – valamint a kámoni birtok egy részére – Reiszig (I) Alajos és nagysághi Saághy Mihály 1848-ban haszonbérleti szerződést kötött, majd 1851-ben Reiszig 1720 forintért végleg el is adta Saághynak a rezidenciát, a majort, és az épület telkén a gyümölcsöst.⁷⁷ A gyümölcsöst a felújítás során kivágták.

A kastély: „Szabadon álló, részben földszintes, középrizalitján emeletes, összetett, megközelítőleg T-alaprajzú épület. Egyenes záródású, gazdagon keretelt, stilizált zárókővel és füzérdíszsel ellátott ablakai felett egykor egyenes szemöldökpárkány húzódott – közülük néhány még látható – a nyílások között pilasztereket helyeztek el, a sarkokon sávozott lizénák láthatók. Főhomlokzatának két részén erősen előrelépő oldalrizalitok húzódnak, bal szélén nyolcszög alaprajzú sisakkal fedett torony húzódik. A jelzésszerűen előrelépő középrizalit előtt 2 toszkán féloszlopon nyugvó kőbábas mellvédő erkély áll, a rizalit felett még látható az eredeti törtívű, voluttákkal és kővázával díszített oromzat. A jobb oldali ol-

77 Virág Zsolt (2004): Magyar kastélylexikon, Natura, Bp. 1987. 75. p.

dalrizolitot az emeleti részen bővítették. Az oldalrizolitok között kőbábos mellvédű terasz húzódik, amelyhez a kertből lépcső vezet fel. A homlokzat ablakait kicserélték, nyílásritmusát átalakították, egy archív kép tanúsága szerint egykor 3+5+2+2+5+3 osztású volt.

Homlokzatait részben átalakították; a bal oldali oldalhomlokzaton több eredeti ablak látható, a jobb oldali oldalhomlokzat felett háromszög-ormoztat húzódik, a hátsó homlokzaton is új nyílászárókat helyeztek el. A hátranyúló szárnyban volt egykor a személyzet szállása. A kastély mögött majorsági udvar terül el.⁸ (A tanulmány megírása alatt a kastélyt restaurálták.)

A birtokgyarapító Saághy József

„Saághy József köcski birtokos, ügyvéd volt Németújváron a Batthyányi és Erdődy grófoknál. 1808-ban kötött házasságot a kámoni Iwsics György és az oladi birtokos családból származó Gorup Julianna leányával, Iwsics Annával. E házassággal és egyéb adásvételi szerződésekkel, (pl. az 1815. évi IV.12./177. adásvételi szerződésben Darázs Terézia eladja Nagy Kámonban lévő házát belsősegeivel, s egyéb kapcsolódásaival a Gyöngyöstől fogva a Ház kapuja előtti hídig Saághy Józsefnek” E frigy révén Saághy József birtokait megduplázta.

Hasonlóan adásvételként vagy adományként kerültek az Elek család fejétől 1819. március 31-én újabb birtokrészek: „Alulírott vallom: Hogy tehetetlenségemet érezvén, más részről pedig Nemzetes és Vitézlő Sági Saághy József Urnak hozzám mutatott szívességeit tapasztalván magamban el tö-

kéltem, hogy Kis-és Nagy Kámonyi részen T. N. Vármegyei Helyiségnek határaikban lévő és néhai Elek Imre édes Atyám, hogy néhai Elek György Nagy Atyám után zálog vagy örök jussal, engemet illető mostanság pedig Nemzetes Udvardiné, született Darázs Terézia Asszonyság által zálogban bírt, s engemet illető javaknak... Sághy József Urnak és Hitves társának Iwsits Anna Asszonynak, hogy Isten kegyelméből életben lévő és leendő Magzatjának...⁹ adományként vagy eladásként átadta.

A birtokgyarapítás mértékéről szerezhettünk adatokat Saághy Józsefné, Iwsics Anna hagyatékának 1864. április 9-ei vagyoneb-
vallásából, mely felsorolja ingatlanbirtokait.

- „1. Kámon község 3.-ik szám telek jog könyvének 6.-ik helyszínelési száma alatt a Paragvári kocsmának és a hozzátartozó belsősegeiből és szántóföldből a katasztrális felmérés és tiszta jövedelem szerint 2 hold 15. n.öl (1,16 ha) fele.
2. Paragvári kocsmaház zsupfedéllel.
3. A Kámoni községben 38.-dik számú telekjegyzőkönyvnek 23.-dik helyszínelési száma alatt egy földszintes cserépzsindeyes ház 25.-dik házszámmal 3 szobával 1 kamrával.
4. Istálló zsupfödéllel 10 db marhával 1 kamrával.
5. Egy pajta és egy faház zsupfödéllel.
6. Két katasztrális hold és 147 n.öl (1,21 ha) szántóföld a 25.-ik helyszínelési szám alatt a pajta mögött (Gorup rét).
7. 7 hold (4,06 ha) Gyöngyös melletti rét a 22.-dik helyszínelési szám alatt (Gorup rét).
8. 44 hold és 1293 n.öl (25,99 ha) szántóföld a felső Berekaljában (Gorup rét) a posta mellett a herényi határtól kezdve lefelé a 29.-dik helyszínelési sz. előtt.

8 Virágh Zsolt (2004): Magyar kastélylexikon, Vas megye kastélyai és kúriái, From Invest, Bp. 2004. pp. 467. 262–265. p.

9 1815. IV. 12./177 adásvételi szerződés.

9. 4 hold és 722 n.öl (2,58 ha) az alsó berek-aljában Sággy Mihály szántóföldjéig a 29.-dik helyszínelési szám alatt.”¹⁰

Sággy Mihály a méhészt és kiváló gazdálkodó

Sággy Mihály 1820. április 19-én született Németújváron, és 1875. december 5-én Kámonban távozott az Örök Hazába. A Méhészt Naptár mellett számos szakcikke jelent meg különféle lapokban, különböző szakterületekről. „Igen aktív mezőgazdasági szakíró volt. Szombathelyen a Bertalanffy és Seiler nyomdában három kisebb munkája jelent meg. A Gazdasági Lapokban, a Falusi Gazdában, a Kertész Gazdában és a Gyakorlati Mezőgazdaságban 29 szakcikket közltek... Cikkei szerteágazóak. Ír a szőlészetről, a gyümölcsstermelésről, a kukorica sorvetéséről, a búzaüszögről, a rozsodásról, az ausztráliai búzáról. Foglalkoztatják botanikai kérdések (még Kuba növényvilágát is ismerte), méhbiológiai kérdések, a Gazdasági Egylet, a Méhészt Egylet. Ír a szombathelyi 1870. évi eke- és szántóversenyéről és az 1874. évi arató- és kaszáló gép versenyéről. Elnöke volt a Gazdasági Egyletnek is. A versenyeket Sággy Mihály hirdette meg, gyárnokok és munkások jelentkezését várta.”¹¹ Az országos méhészeti egylet megalakulása mellett érvelt.

„Sággy Mihály a XIX. századi Európában szaktekintélynek számító bajor méhészt, Dzierzon János legelső követőjéhez tartozott. (Dzierzon-módszer.) 1855-ben már szétszedhető kaptárakkal és a Berlepsch-féle keretekkel méhészkedett. Ez abban

az időben óriási fejlődést jelentett a kasos méhészkedéssel szemben. Dzierzon módszerét lényegében saját tapasztalataival bővítette, és magyarországi viszonyok között alkalmazta. Ismereteit, megfigyeléseit lejegyezte, és 1856-ban, éppen 150 éve a Méhészt Naptár címmel Szombathelyen jelentette meg. A Méhészt Naptár igényesen megírt és szerkesztett szakmunka, amelyből mai napig érvényes ismereteket szerezhetnek a méhészkedés elméleti és gyakorlati alapjai iránt érdeklődők. Sággy Mihály tagja volt a némethoni méhészt egyesületnek, 1872-ben, halála előtt három évvel pedig kidolgozta a hazai országos méhészt egylet alapszabály-tervezetét. Elnöke volt a Gazdasági Egyletnek. A gépversenyek a mezőgazdasági gépgyártás fellendítését szolgálták. A versenyeket Sággy Mihály hirdette meg. Nagy álma, az országos méhészt egylet csak halála után valósult meg.”¹² Ez az 1976-ban született újságcikk cáfolja azt, amit sokan gondolnak, hogy Sággy Mihályt csupán a méhészt foglalkoztatta. Ő ugyanis kiváló földbirtokos, gazdálkodó és a mezőgazdaság szinte minden területén újra fogékony, kísérletező és eredményeit a széles publikummal megosztó szakíró is volt.

A Méhészt Naptár átöleli az egész méhészkedés technológiai folyamatát, kezdve a méhek vételétől, a méhes berendezésén át azok tartását havi lebontásban. Leírja a méhek betegségeit, ellenségeit, a kasok építését, a Dzierzon-kasoknak mint korszerű kasoknak szerkezetét. Ezt a művet ma is jó szívvel ajánlhatjuk a méhésztnek, akik a méhek új betegségei mellett küzdenek a közgazdasági viszonyokkal is, például az alacsony felvásárlási árártól kezdve a kiváló magyar méz külföldi hamisítások általi lejáratásával. Államunknak ezekkel a problémákkal is szembe kellene nézni, és nem-

10 1864. IV. 9. Saághy Józsefné, Iwics Anna hagyatéka.

11 Keve György – Mayer Rudolf (2006): Utószó a hasonmás kiadáshoz, in. Sággy Mihály méhészt naptár, Faximile kiadás, 2006. 84. p.

12 Vas Népe, 1976.

zetközi fórumokon – ha kell, perelni is – ki kell állni a hazai méhészet egyre fogyatkozó művelőinek védelmében. (Sajnos ma is fogyatkoznak [trachea betegség], 2020–2021: akácvirágzás elfagyása.)

A magyar méz unikum. Becsüljük meg!

A nagyjapláni birtok botanikai-dendrológiai értékei

A birtokot 1871-ben szerezte meg Sággy Mihály (ld. előbb): „Nagyjaplánfa Felsőcsatárhoz tartozik, egykori ma már nem létező majorja a Szombathelyről nyugatra tervezett külszíni lignitbánya által érintett... a közelmúltban motokrosszpályát is kialakítottak...”¹³ Balogh Lajos, a szombathelyi Savaria Múzeum muzeológus-botanikusa érdekességként azt is elmondta, hogy a térségből ismeretes Felső-Pannon lignitlepekkel kapcsolatos kutatófúrást itt is végeztek 1872-ben, amelyről annak idején elsőként Telegoly Roth Lajos geológus számolt be. Balogh Lajos szerint a 19. század második felében ültették el az óriási mamutfenyő (*Sequoiadendron giganteum*) első egyedeit, így valószínűleg a „Batthyány-Stratmann-féle” uradalom felszámolásakor a Nagyjaplán majori birtokot megvásárolt híres méhés, dr. Sággy Mihály, a Kámoni Arborétum létrehozójának édesapja ültette. A Sággy Mihály által az 1850–1860-as években a jápláni birtokán telepített és azóta is megmaradt egzóták között legnevezetesebb a valószínű közel százötven éves, két hatalmas óriás mamutfenyő, valamint a közelében álló tíz, valóban hatalmas óriás tuja (*Thuja plicata*). A nagyjapláni majorterület délkeleti részének fenyőféléről 2003 nya-

rán részletes állapotfelmérés készült. Ebből az alábbiakban közlünk néhány részletet. „Az északi óriás mamutfenyő egyed mellmagasságában körmérete 420 cm, magassága 23 méter, törzse 10 méter magasságig felhasadt, déli oldala odvasodik. A déli mamutfenyő körmérete 380 cm, magassága 22 méter, a keleti oldalon 15–20 méter magasságig odvas (két felnőtt és egy gyerek kényelmesen elfér benne), s a környéke legmagasabban kiemelkedő pontjaként valószínű villámsújtások következtében belseje részben elszenesedett. Csúcsa kissé száradt. A két öreg fa egészségi állapota azonban még így is aránylag jónak mondható. Az óriási mamutfenyőtől keletre és délkeletre észak-déli irányban sorakozó tíz óriás tuja mellmagassági körmérete 220 és 120 cm közötti, magasságuk 15–20 méter. A felmérésben szerepel még hatalmas juharlevelű platán (*Platanus acerifolia*), oregoni hamisciprus (*Chamaecyparis lawsoniana*), 3 nyugati tuja (*Thuja occidentalis*). [...] Tavaly nyáron még őrt állt az a jegegyfenyő (*Abies alba*, kerülete 87 cm), amelyet illetéktelen kezek – bizonyára zöldkötészeti célra – tőből kifűrészeltek. A major közelében... öreg gyümölcsfák is találhatóak a területen. Pl. a ritka és védett gyapjas körtefa (*Pyrus nivalis* var. *orientalis*) 200 cm-es mellmagassági körméretű, idős egyede látható. Található ott még vadkörte (*Pyrus communis*) 160 cm körmérettel...”¹⁴ Felmérve a mamutfenyők és közvetlen környezetük dendrológiai és tudománytörténeti jelentőségét, valamint az esetleges lignitbányászat veszélyeit, az itt élő idős egzótákat és közvetlen környezetüket 2003-ban a felsőcsatári önkormányzatnál a szombathelyi Pro Natura Egyesület nevében helyi természetvédelmi oltalomra

13 Hompász Gyula (2005): levele a Felsőcsatári Önkormányzathoz, 2005.

14 2003. évi jáplánpusztai felmérés, Savaria Múzeum, Balogh Lajos botanikus.

terjesztették fel. Megyénk több mint két tucat neves természetkutató, erdész és kertész szakembere támogató aláírásával próbálta meg sikerre vinni az elképzelést, amely természetesen süket fülekre talált. Ezt bizonyítja Hompasz Gyula igazgató úr (Nyugat-Dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőség) beadványa a Felsőcsatár Önkormányzata részére (2005. június 7.), melyben a következőket írja: „A PRO NATURA Egyesület nevében – Balogh Lajos botanikus muzeológus és Dr. Kovács J. Attila főiskolai tanár – a Nagyjápláni óriásfenyők parkja és a Sághy Mihály sétány természeti értékeiről tájékoztatva kérte Felügyelőségem támogatását helyi védetté nyilvánítás ügyében.”¹⁵

„A megkereséshez csatolt iratelőzmények alapján megállapítottam, hogy az Egyesület élve a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. Törvény (továbbiakban Tvt.) 25. § (1) bekezdése által biztosított jogával, korábban kezdeményezte a helyi védettség kimondását. Információm szerint az ügyben eddig testületi döntés nem született.”¹⁶

A terület elsősorban kultúrtörténeti értékei miatt már korábban is védelmet érdemelt volna. A nagyjápláni puszta fái rossz állapotban vannak, mindenképpen gondoskodást igényelnek. A vastaggallyú körte (*Pyrus nivalis*) a Dunántúl egyik ritka és védett növényfaja, nagyon kevés előfordulása ismert.

„Tekintettel arra, hogy a Tvt. 25. § (3) bekezdése alapján a helyi védettség kimondása az Önkormányzat kötelezettsége, ezért a szóban forgó növénytani és tájképi érték jogi eszközökkel garantált védelmét, és az erre vonatkozó helyi önkormányzati rendelet mielőbbi megalkotását tartjuk szükségesnek.”¹⁷

15 Hompasz Gyula levele a Felsőcsatári Önkormányzathoz, 2005.

16 A Felsőcsatári Önkormányzat határozata, 2005.

17 Hompasz Gyula (2005): levele a Felsőcsatári Önkormányzathoz, 2005.

Dr. Saághy István életét talán legtömörebben és közérthetőbben Vértesi Péterné írta meg.

Az arborétum alapítását tulajdonképpen már édesapja, Sághy Mihály kezdte el, aki kastélya köré mézélő növényeket ültetett. Sajnos úgy tűnik, hogy a kastély nem kerül vissza az arborétumhoz, mellyel szerves egységet képezett valaha, és képezhetne a jövőben is. A leírás óta a kastélyt felújították és magánkézbe került.

Csak remélni lehet, hogy a kastély új tulajdonosa és az arborétum kezelője meg egyezik majd a szabad átjárás kérdésében, így ha jogilag nem is, de gyakorlatilag helyreállna az épület és a park egysége.

„Saághy István 1865. szeptember 26-án született Kámonban, édesanyja Spettl Franciska, apja dr. Sághy Mihály ügyvéd. Középiskoláit Sopronban kezdte, majd a szombathelyi premontrei gimnáziumban érettségizett. Már ekkor is foglalkozott a természettudományokkal, cikkeket írt az iskola »Bimbófüzér« című önképzőköri értesítőjébe, »A csillagok lakói« és »A jégárakról« címmel. 1887-ben a budapesti Tudomány Egyetemen államtudományokból doktorált. 1891-ben feleségül vette Eörsy Irént, aki 4 gyermekkel ajándékozta meg. Édesapja tevékenységét folytatva már nem csak mézélő növényeket, hanem a kor szokásának megfelelően számos egzótát, tehát idegen földrészről származó fásszárúakat, főleg fenyőféléket telepített és így hozta létre gyűjteményes kertjét.”¹⁸ Jó barátságban volt kortársaival, gróf Erdődy Ferencsel, Vép birtokosával, gróf Ambrózy-Migazzi Istvánnal, a Jeli Arborétum alapítójával, báró Baich Mihállyal, Szeleste arborétumának alkotójával, a kor botanikusaiával, Gáyer Gyulával, Róth Gyulával). Rend-

18 Vértesi Péterné (1985): Saághy István és a Kámoni Arborétum, Berzsenyi Dániel Könyvtár, Szombathely, 14. p.

szeres kapcsolatuk és összejárásuk során nemcsak tapasztalataikat cserélték ki, hanem növényeiket is csereberélték egymás közt. Saághy István a parkot 1920-ra 6,96 hektárra bővítette. Gáyer Gyula ekkor az Erdészeti Lapokban 244 fenyő és 310 lombos fajt sorolt fel. Honosítási tapasztalatait számos cikkben ismertette, például *Kertészeti Lapok*, *Kertészeti Szemle*. Gyűjteménye nyitva állt a szakközönség, illetve bárki előtt, aki érdeklődést mutatott. 1925-ben a Szombathelyen tartott V. Országos Kertészeti Napokon is így történt.

„A növényeket maga szerezte be, nevelte, vetette, oltotta, dugványozta üvegházában. Állandó kertésze sem volt. Nemesítési munkájának eredménye pl. a törpe kámoni luc (*Picea abies Kámon*) és a Gáyer Gyula által az iránta érzett tiszteletből elnevezett *Picea Saághy*. Ő nemesítette ki a notka hamisciprus változatát is, a *Chamaecyparis notkatensis 'Ericoides'*-t és a *Picea abies 'Araucarioides'*-t is. Meghonosította a bambusztermesztést, kísérletet folytatott a kaucsukfával. Számos (28) dendrológiai tanulmányt írt, emlékéet nemcsak az arborétum, hanem városunk utcafái, parkfái is őrzik. 1912-ben az alakuló gyűlésen (Vasvármegyei Kertészeti Egyesület) választmányi taggá választják.”¹⁹ Az 1924. évi szombathelyi Országos Kertészeti Kiállításon rendező, ugyanott a feldolgozott zöldegek, gyümölcs és borok csoportban O. M. K. E. (Országos Magyar Kertészeti Egyesület) ezüstérmes. A kiállítás szakmai programja közé tartozott a Kámoni Arborétum megtekintése. Az 1934. évi szombathelyi Kertészeti Kiállításon különlegesen szép díszfáinak és cserjeinek, szép fenyőinek bemutatásáért O. M. K. E.-aranyérmet kapott. 1930-ban létrehozta faiskoláját, mellyel a növényritkaságok elterjesz-

tését szolgálta, és megpróbált bevételt szerezni gyűjteményének is, mely egyre költségesebbé vált számára. A gazdálkodáshoz nem értő arborétumalapító már 1930-ban felajánlotta gyűjteményes kertjét az államnak, de nem járt sikerrel. Mindez annak ellenére sem sikerült, hogy a kor egyik meghatározó professzora, Ilosvay Lajos is támogatta az ügyet.”²⁰ „Politikával nem foglalkozott, de tagja volt Vasvármegye Törvényhatósága Bizottságának és a Törvényhatósági Kisgyűlésnek és a Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamarának. A Szombathelyi Járási mezőgazdasági Bizottságának elnöke volt.”²¹

Dr. Saághy István munkássága a kor dokumentumai alapján

Ezt a fejezetet az *Erdészeti Lapok*ban Gáyer Gyula 1920-ban megjelent cikkével kezdjük. Címe: *A kámoni arborétum*. A cikk teljes fajlistát tartalmaz az arborétumban akkor előfordult növényekről.

„Sőt ha el is jutott volna Kámon községbe magyar dendrológus, a falun áthaladva akkor sem sejtette, hogy milyen érdekes park rejtőzik közvetlen közelében. Sághy István dr. kámoni földbirtokos angol kényelemmel berendezett magyarosan vendégszerető uriháza a falu egy mellékutcájára néz s főképpen mögötte terül el a nyolc holdas park sok kertészeti ritkaságával... A park fiatalabb része 20 éves. Idősebb részeit még a jelenlegi tulajdonos édesatyja parkírozta, itt hatalmas példányai láthatók az *Abies cephalonica*, *Thuja gigantea* s más fajoknak. A pompás *Sequiák* is a jászói majorban id. Sághy István emlékéet hirdetik, de a parknak igazán tudományos szín-

19 Uo. 16. p.

20 Uo. 25. p.

21 Uo.

vonatra emelése és kifejlesztése a jelenlegi tulajdonos műve. A kámoni parkot különösen az teszi értékesé, hogy a ritkaságok többnyire jól kifejlett, szép példányokban vannak meg. A fajok és fajták számát s a ritkaságokat tekintve nem csupán a vas megyei parkok között vezet, hanem kivált a *coniferák* tekintetében kétségtelenül az ország leggazdagabb arborétuma. Sághy István dr. úr szíves volt a kert fájának és cserjéinek katalógusát összeállítani s ezt itt közzé adom, + jelezve meg azokat a fajokat, melyek 1916-ban árvíz következtében elpusztultak.”²²

Saághy István részt vett a Szombathelyi Szépítő Egyesület munkájában is, ahol mint kertészeti felügyelőnek elsősorban az utca-fásítás volt a feladata. Az egyesület ügyvezető igazgatója ekkor Pekker László volt. Az egyesület ezen időkből számos parkot épített vagy bővített ki, rendbe hozta a szőlősi sétautatót, kibővítették a Millennium parkot, a vízmű védterület park jellegűvé átalakítását tervezték. A célok eléréséhez városi kertészetet hoztak létre a mai falumúzeum egy részén. „Mindezen munkálatok tekintetében kiváló segítő társat nyertek a nevezettek Sághy István kámoni földbirtokos az egyesület kertészeti vezetőjében, ki tudásával, szakértelmével és áldozatkészségével úgy az egyesületnek, ... mint a város vezetőségének mindig rendelkezésre állt.”²³ Saághy tevékenységéről emlékezik meg a *Hír*, Szombathely 1921. április 12-ei száma is.

Az 1912-ben alakult Vasvármegyei Kertészeti Egyesület tevékenységében is kulcs szerepet vállalt, számos rendezvény szervezésében, lebonyolításában közreműködött. Különböző rendezvényeken, kiállításokon szerepelt honosított vagy nemesített újdonságaival. De nem minden esetben volt ilyen lelkes. Ilyen volt például a japán télálló cit-

romfa, amely termésének fogyaszthatóságából kiábrándította kora közönségét 1900-ban megjelentetett cikkében. A *Kert* című folyóiratban így ír erről *Japáni télálló citromfa* címmel: „Ujabbán több hazai, úgy, mint külföldi lapban néhány német kertész nagy hangon hirdet egy Japánból ujjonnal behozott citromfát, a mely a mi éghajlatunk alatt szabadon kitelel, épp oly gyümölcsöt terem, mint a valódi olasz citrom és épp úgy tenyészthető, mint kertjeinkben akár az alma- vagy a körtefa. Az élénkebb fantáziával bírók talán már oda is képzelik kertjükbe a viruló illatos citrom ligeteket, az aranyos gyümölcsök sulya alatt görnyedő ágakkal akár csak Olaszországban. No hát ettől messze vagyunk és azt hiszem, hogy nem is fogjuk egyhamar elérni.

Ugyanis a mit ők japáni citromfa név alatt hirdetnek, az a *Citrus trifoliata* (*citrus triptera*, *Tripharia trifoliata*) (ma *Poncirus trifoliata*, az író) Japánból származó alacsony tüskés cserje, mely egy-két méternél magasabb bokorra nem igen fejlődik... Gyümölcse körülbelül tyuktojás nagyságú, vagy kisebb is, szép narancssárga, azonban sajnos, élvezhetetlen...”²⁴

Az 1924. szeptember 4-i Országos Kertészeti Kiállítást Szombathelyen tartották. Az országos kiállítás elnöke dr. Saághy István volt. „A kertészek ünnepnapjának az évenként megtartandó kongresszus (Kertész Napok), továbbá a mindenkor rendezendő kiállításnak az a célja, hogy a kertésztársadalmat a kertészet fejlesztésére szolgáló kérdések taglalásával, valamint a bemutatandó kiállításon az ország kertkedvelő közönségével szorosabb nexust teremtsen és az ambíciót növelje.”²⁵ „A kiállításon a II. csoportban (zöldéskertészet)... ezüstérmet nyert... dr. Saághy Istvánné, Ká-

22 Gáyer Gyula (1920): A Kámoni arborétum, Erdészeti Lapok 59. 1920. 471–475.

23 Ld. 19. lábjegyzet.

24 Saághy István (1900): Japáni télálló citromfa, *A Kert*, 1900. 230–239.p.

25 Vasvármegye, 1924. szeptember 4.

mon... A IV. csoportban (feldolgozott zöldségek, gyümölcsök, borok)... állami ezüstermes dr. Saághy István, Kámon...”²⁶

A kiállítás maradandó emlékként vonult be a kor szakembereitől kezdve az amatőr vagy csak oda betérő járókelők életébe. Híres botanikusunk, Schneider József 1925-ben ezt írja a rendezvényről: „A mult évben Szombathelyen rendezett kertészeti kiállításról maradandó emlékekkel távozott mindenki, különösen azok, akik részt vettek a tanulmányi kirándulásokon is. Dr. Saághy István kertje Kámonban (Szombathely mellett) a magyar kertészek előtt idáig szinte ismeretlen volt, pedig az a mintegy 10 hold (5,8 ha) nagyságú gyönyörű kert dendrológiai szempontból nemcsak az ország egyik legértékesebb kertje, de ma már európai hírű... Körülbelül 240-féle fenyő pompázik a kámoni arborétumban, míg több mint 300-féle, közte igen sok örökzöld, lombfa és cserje, vagy 20 fajta Magnolia képez nagy értéket.”²⁷

Arborétuma ezután már országos, sőt világhírré tett szert. Magyar Gyula 1927-ben a *Kertészeti Lapokban* írt kimerítő tanulmányt az arborétumról, „Dendrológiai tanulmányok” című sorozatában, melyben leírja a legfontosabb és érdekesebb egzótákat. Cikkének címe: Dr. Sághy István arborétuma Kámonban. Dr. Rapaics Raymund (1929) *A díszkertészet elemei* címmel a *Pesti Hírlap* 1929. évi nagynaptárának 310. oldalán közöl képeket az arborétumról. Gáyer Gyula a német Dendrológiai Társaság folyóiratában, a *Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft* 1929-i számában, a 404–405. oldalon ismerteti Saághy Istvánról az általa elnevezett *Picea Saághyi* (*Picea ajanensis x canadensis*) létrejöttét, a nemesített utód tulajdonságait, ezzel is emléket állítva Saághy

Istvánnak. Ugyancsak ő állította össze 1920-ban a gyűjtemény fajlistáját is. „...Mindazonáltal a kámoni park kincsei mindez ideig ismeretlenek maradtak a magyar szakközönység számára. Sőt, ha el is jutott volna Kámon községbe magyar dendrológus, a falun áthaladva nem is sejthette, hogy milyen érdekes park rejtőzik közvetlen közelében...”²⁸ Ezt követi a különféle fenyő, örökzöld és lombhullató fák és cserjék felsorolása.

A sikerek mellett akadt azonban kudarc is. Ilyen volt az 1928–1929-es tél, mely megzúzta Magyarországon a betelepített és honosításban lévő egzótákat, Ambrózy-Migazzi István jeli kertjétől kezdve a Kámoni Arborétumig. Erről emlékezik meg Saághy István 1929-ben a *Kertészeti Lapokban* írt tanulmányában. A kétoldalas, apró betűvel írt cikkből csupán néhány mondatot emelünk ki: „Vasvármegye klímája ez ideig mindig enyhébb volt, mint az ország középső és keleti részeinek éghajlata, a nyarak nem voltak oly forrók, a telek nem voltak oly zordak és ezért sok olyan fenyőfajt és örökzöld cserjét lehetett itt sikerrel kultiválni, melyek az ország egyéb nagy részében vagy a nyári forróságot, vagy a tél zordságát nem bírták ki. Annál szokatlanabb volt, hogy az elmúlt télen éppen az ország nyugati részén, így Vasvármegyében is voltak a legnagyobb hidegek. Már január hó is hidegebb volt a normálisnál, elejétől végig tartós hideg, mely február 10. és 11-én meghaladta a -30 fok Celsiusot.

Közel 40 éve foglalkozom már exotikus fák és cserjék meghonosításával és tanulmányozom azok télállóságát, azonban egész idő alatt nem volt egy tél sem, mely az elmúlt tél zordságát még csak meg is közelítette volna. Így érthető, hogy számos faj, mely eddig teljesen télállóknak bizonyult, az elmúlt télen nemcsak erősen szenvedett, hanem egyes példányai el is pusztultak. Nevezetesen

26 Uo.

27 Schneider József (1925): Dendrológiai kertek, *Kertészeti Lapok*, 1925/3. 28–29. p.

28 Gáyer Gyula (1920): A Kámoni Arborétum fajlistája.

az örökzöldek egy kivétellel mind tövig vagy a hótakaróig lefagytak. *Ilex aquifolium*, mely ez ideig a legszigorúbb teleken soha nem szenvedett, most 4-5 méter magas példányok is tövig lefagytak.²⁹ Ezt követi a kárt szenvedett fajok felsorolása, mintegy két oldalon keresztül. A szigorú, hideg télről emlékezik meg 1930-ban írt dolgozatában Schneider József A Kámoni Arborétum címmel: „Az exotikus fák és cserjék meghonosítása körül sok értékes és hasznos adatot nyerhetünk a kámoni arborétumból. Az 1928-29.-évi rendkívüli szigorú tél, amely oly kíméletlenül pusztított mindenfelé, a kámoni arborétumban is súlyos nyomokat hagyott. Az ábnormális 30 fok C hideg következtében évtizedes fák és cserjék teljesen elfagytak; azonban örvendetes, hogy számuk nem oly nagy és a fagy által szenvedett fák és cserjék legnagyobb része már többé-kevésbé nyom nélkül kihverte a bajt.”³⁰ 1930-ban Magyar Gyula a *Virágos Budapest, virágos Magyarország* című lapban a kámoni arborétumban díszlő 35 éves és 16 méter magas *Pinus peuce* (balkáni selyemfenyő), valamint télálló kaktuszok aláírással közöl képet. Ugyancsak ő ír 1927-ben fajlistát az arborétum fenyőiről a *Kertészeti Lapok*ban (132–134. p.)

1931-ben jelent meg dr. Saághy István A Kámoni Arborétum néhány érdekes fenyője című tanulmánya a *Kertészeti Szemle*ben, melyben ismerteti a *Pinus resinosa* Sol. (kanadai feketefenyő), a *Picea excelsa* Branlioni Carr. („A közönséges lucfenyőnek egy monstruosus változata, mely nagyon kevés elágazást képez...”³¹), valamint

a *Tsuga canadensis* Carr. (észak-amerikai hemlockfenyő) leírását.

Közben megtudhatjuk, hogy Saághy István más egyéb közérdekű tevékenységet is végzett: „Iskolán kívüli Népművelési Egyesület. Elnök: dr. Saághy István.”³²

Az arborétumalapító honosítási kísérleteit jól példázza a kaucsuktermő fa meghonosításának kísérlete. Erről maga Saághy István írt a *Természettudományi Közlöny* 1931-i számában: „Kaucsuktermő fa honosítása Magyarországon. A gumi-, illetőleg kaucsuktermő fák tudvaleg mind a tropikus égöv alatt honosak és ezért azok meghonosításával nálunk szabad ég alatt nem próbálkoztak. Újabbban azonban Kína belsőjéből olyan kaucsuktermő fát importáltak Európába, amely normális teleinket minden kár nélkül elviseli. Ez az *Eucomnia ulmoides* OLIVE, a *Trochodendraceae* családjába tartozó fa, amely fájában, kérgében, sőt még leveleiben is nagymennyiségű kaucsukanyagot tartalmaz. A mellékelt 1. képen bemutatott fiatal példány 6 éve áll a kámoni arborétumban, az 1927–1928. évi szigorú telet minden kár nélkül kiállotta. 1929 rendkívüli hidegében majdnem tövig elfagzott, azonban tavasszal töről újra erőteljes hajtásokat hozott, úgyhogy az idén 2 éves hajtásai már elérték a 2 m magasságot. Hogy a múlt télen erősen megfagzott, ne riasszon vissza a további kísérletektől, hisz ugyanakkor itt a diófák és cseresznyefák is nagyrészt szintén elfagytak, de azért senki sem fogja mondani, hogy most már többé ne ültessünk cseresznyefát.

Korai dolog volna még bármi tekintetben is ítéletet mondani, de ha a kísérlet sikerülne és a hozzáfűzött reményeknek megfelelően, óriási jelentősége lenne, mert a mai automobilos világban a gumiszük-

29 Saághy István (1929): Az elmúlt rendkívül szigorú tél tapasztalatai a Kámoni arborétumban, *Kertészeti Lapok*, 1929. október 15. 275–277. p.

30 Schneider József (1930): A Kámoni Arborétum, in: *Virágos Budapest, virágos Magyarország*, Bp. 1930, II. kötet, 28–29. p.

31 Saághy István (1931): A Kámoni Arborétum néhány érdekes fenyője, *Kertészeti Szemle*, III. évf. 4. sz. 1931, 132–133. p.

32 F. Szabó Géza (1932): Vasvármegye és Szombathely megyei jogú város általános ismertetője és címtára az 1931–1932. évre II–III. kötet, 656. p.

ségletet idehaza lehetne előállítani. Egyelőre megkezdtem szaporítását, hogy minél nagyobb anyag álljon rendelkezésre megfigyelésre és további kísérletezések céljára. A fa nagyon hasonlít a szilfához, kétlaki virágai jelentéktelenek.”³³ Ugyancsak honosítási kísérleteiről árulkodik a *Természettudományi Közönyben* 1933-ban megjelent cikke is, mely „Az Alföld fásítására alkalmas újabb fanemek”-ről szól: „Az Alföld fásításának egyik legfontosabb kérdése: milyen fát ültessünk. E tekintetben a kísérletezés számára még igen tág a tér. Az Alföld tudvalevőleg fafajokban meglehetősen szegény. Ezért volt óriási jelentőségű az Észak-Amerikából származó akácfa meghonosítása, mert jelenleg sok vidéknek ez úgyszólván egyedüli fája, mely az illető vidéket, mind tüzelő, mind pedig műfával ellátja.”³⁴ A szerző a továbbiakban leírja, hova nem alkalmas az akácfa, például a Duna és Tisza árterei. Később felsorol olyan fafajokat, melyek az ilyen helyekre is alkalmasak, például az amerikai (vörös) tölgy (*Quercus rubra*) és a mocsári tölgy (*Quercus palustris*), melynek levelei hasonlóak az előzőhöz, csak hegyes karéjvégeiben végződő levelei mélyebben szeldeltek. „A felsorolt *Quercus rubra*, *Quercus palustris* és *Taxodium distichum* (mocsárfenyő) alkalmasak a nedves, időszakos áradásoknak kitett területek beerdősítésére. – Ha a Duna, de különösen a Tisza árterei, hol legnagyobb részben csak satnya fűzfabokrok sínylődnek, ezekkel lennének beerdősítve, meg lenne oldva az alföldi fakérdés, mert ezek annyi fát termelnének, hogy azzal ki lehetne elégíthető

az egész Alföld faszüksége.”³⁵ A fenyők közül a silányabb, homokosabb talajok betelepítésére az Egyesült Államok és Kanada déli részén honos *Pinus resinosa*t (kanadai feketefenyő), és az Egyesült Államok nyugati részének (Kalifornia és Oregon államok) legszárazabb vidékein élő *Pinus ponderosa*t (nyugati sárgafenyő) ajánlja.

Javasolja még a hazánkban élő *Pinus nigra*t (feketefenyő) és a *Pinus sylvestris*t (erdei fenyő) is.

És eljött az 1934. évi szombathelyi Ünnepi Hét és a Kertészeti Kiállítás.

„Az ünnepi Hetet szeptember elsején, szombaton fél háromkor dr. Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter nyitotta meg a Batthyány téren. Az ünnepi beszédet a rádió is közvetítette. Ez alkalommal nyitották meg a Zrínyi Ilona utcában a kiállításokat is. A miniszter és a kormány további képviselőit, Wlasits Gyula és Dálnoky Kovács Sándor államtitkárokat, továbbá Hász András miniszteri tanácsost fél egykor fogadták ünnepélyesen az állomáson a város vezetői. A Zrínyi Ilona utcában a következő kiállításokat lehetett látogatni:

- I. sz. Kertészeti, turisztikai és fényképészeti, valamint sportkiállítás.
- II. sz. A kertészeti kiállítás másik része.
- III. sz. Vadászati, halászati és horgászkiállítás.
- IV. sz. Iparkiállítás és árumintavásár, valamint bélyegkiállítás
- V. sz. Iparkiállítás egy része, valamint borkiállítás.”³⁶

„A kertészeti kiállítást három helyre is szét kellett osztani. A tornateremben valószínű tündéerkert várja a látogatókat a színek és illatok olyan vegyülékével, hogy belekaprúzzák a szem. Percek kellene hozzá,

33 Saághy István (1921): Kaucsuktermő fa honosítása Magyarországon, *Természettudományi Közöny*, 1921.

34 Saághy István (1933): Az Alföld fásítására alkalmas újabb fanemek, *Természettudományi Közöny*, 1933.

35 Uo.

36 Vasvármegye, 1934. IX. 2.

míg valahogy részekre tudja bontani az ember a sok látnivalót és el tud gyönyörködni a különböző csoportokban...”³⁷ „A fél hatkor kezdődött ünnepi ülésen dr. Saághy István megnyitójában üdvözölte a vendégeket és a város részéről megjelent képviselőket, majd Mészáros Hugó a város nevében köszöntötte a kertészeket. Ezt követte a székesfővárosi kertészképző igazgatójának, az országos kertszövetség elnökének, Varga Mártonnak az előadása a magyar tulipán termesztéséről. Magyar Gyula budapesti gazdasági tanácsos a magtermelésről tartott előadásában kifejtette, hogy Szombathelyen, de másutt is kiválóan meg lehetne termelni azokat a vetőmagvakat, amelyekért külföldön oly sok pénzt adnak ki. A sort dr. Saághy István zárta a Magnoliákról tartott előadásával.”³⁸ A kiállítás díjazottai között szerepelt dr. Saághy István, Kámon, különleges díszfáiért és díszcserjéiért, fenyőiért OMKE (Országos Magyar Kertészeti Egyesület) aranyérmét kapott.

„Az Országos Magyar Kertészeti Egyesület 1935. évi Aranykönyvében dr. Saághy István a fenyők magyarországi elterjedéséről írt tanulmányt, gróf Ambrózy Lajos ny. rk. nagykövet Ambrózy-Migazzi Istvánról írt megemlékezést. Tóth Zsigmond, a Vasvármegyei Kertészeti Egyesület elnöke Vas megye kertészetéről, gyűjteményeiről írt az Aranykönyvben. Bemutatta dr. Saághy István kámoni arborétumát, amely ekkor körülbelül 150 fenyőfajtát, 20-25 féle Magnoliát, több télálló bambuszt és még számos növényritkaságot tartalmazott...”³⁹

1935-ben a *Szombathely* című turisztikai kiadvány a széles nagyközönségnek is ajánlja a fás szárú gyűjteményt: „Kellemes séta tehető a szelíd lejtésű szombathelyi dombokra, a városi erdőbe, a környék ki-

sebb falvaiba: Oladba, Kámonba, ahol megtekintésre érdemes Saághy István dr. híres arborétuma... Ha látni akar ritka díszfákat és cserjéket, fenyőket stb. minők az országban másutt sehol sem találhatóak, úgy nézze meg dr. Saághy István arborétumát és faiskoláját Kámonban, Szombathely mellett.”⁴⁰ Utóbbi rész bekeretezett hirdetésként szerepel a kiadványban. Ugyanazon évben többen is méltatják az arborétumot, és alapítójának érdemeit:

„A Kámoni Gazdakör 1935. évi kiállításán a bírálóbizottság elnöke volt, melynek tagjai voltak Ripka Ferenc, Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara, m. kir. Kertészeti felügyelő, Biczay Elemér, Szombathely város kertkedvelő tanácsosa, Kállay Kornél, a téli gazdasági iskola tanára, Bilik János, Szanka Károly és Molnár István gyakorlati kertészek voltak... Dr. Saághy István versenyen kívül állította ki kámoni arborétumának legszebb növényeit. A gyűjteményes mezőgazdasági csoportban a pálmát dr. Saághy Istvánné csoportja vitt el...”⁴¹

Az *Új Idők* című kiadványban (1935) Nyilas Jenő szintén ír a kertről *Amit mindenkinek tudnia kell Szombathelyről* címmel. A kertet „Sághy István csodakertje” névvel illeti, a park ekkor már 12 holdas (6,96 ha) volt, s benne „a tudós tulajdonos 40 év alatt a világ minden tájáról a legszebb fákat és cserjéket telepítette meg. Idegen világrészek természeti csodái élnek itt a magyar ég alatt. 300 fenyőfajta zöldell, 800-féle lombos fa és cserje eresztett gyökeret a bő vasi humuszban: virulnak, gyarapodnak exotikus gyümölcsöket teremnek. Csak Magnolia húszféle van: áprilistól augusztusig egymás után bontják ki virágpompájukat. A festői tavacszában lótoszok tömege virágzik: a par-ton bambuszbokrokat zizegtet a szellő. Nem

37 Uo.

38 Uo.

39 Uo.

40 Szombathely, turisztikai kiadvány, 1935.

41 Nyilas Jenő (1935): *Amit mindenkinek tudnia kell Szombathelyről*. Az Ifjúság és Élet, 41. sz. 534–535. p.

is tudjuk, mit csodáljunk előbb: a szívós gumifát, a nemes amerikai hickoryt, a lakkot adó japán *Rhus vernificerát*, a kínai nyárfát 30 centiméteres leveleivel, a gyantás észak-amerikai ámbrafát, a libanoni cédrust, a patagoniai gunnerát félméteres termésével, az alkörmös-bokrot, a csemege gyümölcsű japán khakifát, vagy a forró égövek kaktuszait, melyek testvéri szomszédságban élnek a havasi gyopárral.⁴²

Dr. Kubacska András 1936-ban így ír az arborétumalkotóról: „Saághy István XVIII. századbeli kámoni (Vas m.) kastélyát, melyet még a Gorup család épített, a híres kámoni arborétum díszíti. Tudós tulajdonosa, gróf Széchenyi Rezső és gróf Ambrozy-Migazzi István után a magyar kertek fejlődésének mostani irányítója.”⁴³

Természetesen az alkotó is büszke volt művére. A *Kertészeti Szemlé*ben 1938-ban megjelent cikke a kertben található magnoliákról szól. Néhány idézet a tanulmányból: „Tagadhatatlan, hogy kertjeink egyik legszebb díszét képezik kora tavasszal a még lombtalan csupasz fák és bokrok közepe a Magnoliák feltűnő nagy, fehér, piros vagy rózsaszínű tulipánszerű virágaikkal. Nem kevésbé szépek és feltűnőek a lombfakadás után, teljesen lombos állapotban virágzó fajok sem. Ezekre a ritkábban látható fajokra akarom a figyelmet felhívni cikkemben, mert ezek egymás után, megszakítás nélkül meghosszabbítják a Magnoliák virágzási idejét egész augusztusig.

A Magnoliák hazája Északamerika (7 faj), valamint Keletázsia, Kína és Japán (mintegy 30 faj). Különösen Kína belsejében még legújabb időkben is találtak új, ismeretlen fajokat. Ezek közül most csak azokat

akarom ismertetni, melyek kámoni arborétumomban télállóknak bizonyultak és faiskolákban már szaporíthatnak...”⁴⁴ Ezek után a szerző ismertet 17 fajt, mely gyűjteményében szerepel.

1939-ben az arborétumában télen virágzó cserjéket sorolja fel. Ilyenek például a varázsmogyoró fajok (*Hamamelis sp.*), melyek XI. hónaptól kezdve virítanak, a bíborfa (*Disanthus cercidifolius*) és az illatos tündérfa (*Chinnonanthus praecox*).

1940-ben dr. Saághy István 820 négyszögöl (0,3 ha) területet ajándékozott gyűjteményes kertje szomszédságában lévő területéből Kámon községnek a temető megnagyobbítására. (1940/2814)⁴⁵

„A neves dendrológus 1940-ben súlyosan megbetegedett, betegségéből nehezen épült fel, sokáig tolószéket használt és később is csak bottal tudott járni. Súlyos anyagi helyzete, betegsége miatt, arborétumával már nem tudott úgy törődni, ahogy szeretett volna. A háború is sok kárt tett a kertben és nem volt, aki gondozza, ápolja a növényeket. Ezek a csapások Saághyt arra kényszerítették, hogy kövesse családját Ausztriába. 1945 márciusában hagyta el az országot és augusztus 1-én Attersee-ben elhunyt. [...] A gazdálkodásnak nem lehetett nagymestere, hiszen az ő keze alatt zsugorodott egyre kisebbre a családi birtok. Igaz, az arborétum fenntartása igen sok pénzt emésztett fel, de Saághy Istvánnak szenvedélye volt az arborétum és nem anyagi nyereségre törekvő gazdálkodó, hanem művészelelkű, botanizáló tudós volt...”⁴⁶ Ezt húzza alá az a tény is, hogy „A Szombathelyi külső területében levő 22 ha-s Kámoni Arborétumot Saághy István dr. fejlesztette ki

42 Uo.

43 Kubacska András (1936): Magyar kertek, Az Ifjúság és Élet kiadása, 1936., 30. p.

44 Saághy István (1938): Magnoliák, Kertészeti Szemle, 1938. 10. sz., 2–5. p.

45 Saághy István ajándékozási jegyzőkönyve, 1940/2814.

46 Ld. 19. l. l. jegyzet.

szép gyűjteménnyé. Ezt gyarapították, amióta az Erdészeti Kutató Intézet kezelésében van, a mai gazdagságúvá. Szombathely különlegessége, hogy utcáin több mint 50 féle fafajból ültettek fasorokat (nincs párja ennek az országban!), s e szép anyag nagy része Kámonból került ki.”⁴⁷

Dr. Saághy István életéről és művéről számos megemlékezés, nekrológ született. Közülük kiemelkedik Horváth Ernőnek, a Savaria Múzeum természettudományi tárának, később igazgatóhelyettesének emlékezése az alapító 100 éves születésnapján: „Saághy István exótatelepítési munkáit szenvedélytől fűtött szeretettel és nagy áldozatvállalással végezte, s hogy ezt nem önző egyéni érdekek céljából tette, semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy híres arborétumát már a harmincas évek elején felajánlja az államnak...”⁴⁸

Az arborétumot hivatalosan 1947. augusztus 26-án vette át az állam, melyet az ekkor keltezett jegyzőkönyv bizonyít:

„Jegyzőkönyv 1947. augusztus 26-án

felvetetett 1947. augusztus 26-án Kámon községben lévő Saághy kastély és park kijelölése, illetőleg juttatása az államrendészet részére.

Kiküldöttek javasolják a Megyei Földbirtokrendező Tanács által korábban juttatott és kijelölt alábbi területek határozatilag történő átadását.

64. hrsz. kert		1501 n.öl
65. hrsz. kert	3 kh	237 n.öl
66. hrsz. tó		290 n.öl
68. hrsz. udvar	1 kh.	673 n.öl
70. hrsz. vizesárok		133 n.öl

512./2. rét nyírtelepítések, fásítás	2kh	
69. hrsz. ház		90. n.öl
71. hrsz. gazdasági udvar		865. n.öl
73. hrsz. kert	2kh	1585 n.öl
511. hrsz. rét, új telepítésű csemetés		976 n.öl”

Az Arborétum megmentője és bővítője: Bánó István okleveles erdőmérnök (1917–1995)

Leírásunk nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg Bánó István okleveles erdőmérnökről, aki a vészterhes ’50-es években felmérte, majd megőrizte és kibővítette (megháromszorozta) az arborétum területét, azt mintegy kutatóbázissá is fejlesztve.

Bánó István először 1945-ig a Szombathelyi Erdőfelügyelősegen dolgozott, majd megszervezte a Szombathely–Kámoni Erdőgondnokságot. Később a Vas megyei Erdőgazdasági Egyesülés fahasználati és erdőművelési előadója volt. Az Erdészeti Tudományos Intézethez 1953-ban került. A Kámoni Arborétumban először a kert növénykataszterét készítette el, majd a felmérések alapján (károk, erdősültség, stb.) elkészítette és munkatársaival együtt felújította a ma „öregparknak” nevezett, Saághy által telepített területet. Később a gyűjtemény területét nemcsak megháromszorozta, hanem a kertet kutatóbázissá is fejlesztette, ahol komoly kutatások folytak a nyárfanemesítésben (Koepeczky Gyula), és elsősorban a fenyő- (főleg erdeifenyő-) nemesítésben, melynek emlékét őrzi ma is a fenyő magtermő ültetvény az arborétum területén. Honosítási munkák is folytak, fenyőfélék érkeztek a világ minden tájáról (NDK, Ukrajna, Észak-Amerika) magcsere alapján. Az Országos Természetvédelmi Tanács 1950-ben védetté nyilvánította a gyűj-

47 Vértesi Péterné (1985): Saághy István és a Kámoni Arborétum, 1985. 16. p.

48 Horváth Ernő (1965): Emlékezés Dr. Saághy Istvánra, Vasi Szemle, XIX. évf. 3. sz. 411–417. p.

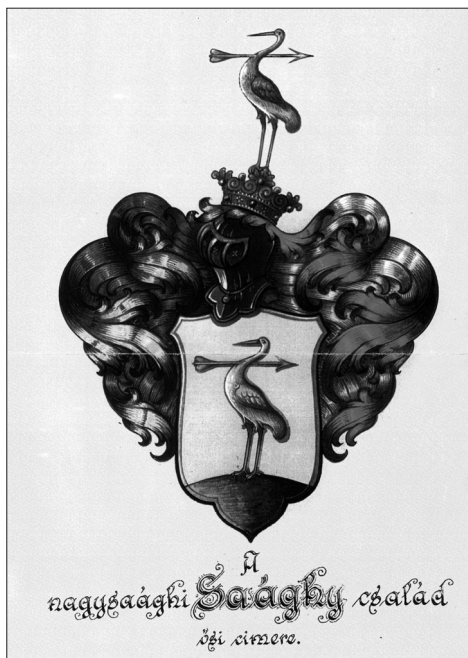
temény régi és újabb részeit egyaránt. Az általa épített sziklakert, melynek csodálói voltunk, sajnos ma elhagyatott, növényekkel benőtt, elvadult. 2011-ben a ROP és egyéb pályázatok által nyert pénzüsszegeből a sziklakertből „Dendrocolor”-t (színes cserjegyűjteményt) alakítottak ki alacsony növésű, törpe-, elsősorban kúszó cserjékből. 1957-ben alapította a Dendrológiai Múzeumot, melyet szívesen ajánlunk minden ifjú kutató titán számára. Később létesült az úgynevezett FEFAFETT (fenyőfajta-fenntartó terület), mely a hazánkba akkoriban behozott fenyőfélékből őrzött 3-3 példányt. Ekkortájt az arborétum közel 3000 fás növényfajt tartalmazott.

A hatgyermekes erdőmérnököt nemcsak mint kiváló szakembert, hanem mint igazi hazafit is ünnepelhetjük. Ő volt az, aki 1957-ben megalkotta országunkban az első 1956-os emlékművet. A Kámoni Arborétumban Bánó István kezdeményezésére és közreműködésével az 1956-os események emlékére *Thuja occidentalis* „Malonyana” csemeték ültetése történt 1957-ben. Az 1956. 10. 23.-i dátumot az egyedek csoportos kiültetésével jelezték: Bánó István volt közvetlen munkatársai közül Retkes József elmondta, hogy a kiültetéskor nem dolgozott a kertben. Az 1960-as évek elején, október 23-a körül, Bánó Istvánnal végigsétáltak a beültetett területen, ekkor közölte vele a kiültetés célját, és megemlékeztek az 56-os eseményekről. Jómagam (Tóth) erről Tokaji Nagy Sándor főkertésztől értesültem.

Bánó István, a világhírű tudós végtelenül közvetlen, egyszerű ember volt. Fiatalkori kedves emlékeim közé tartozik (Tóth), amikor az 1970-es évek elején teljesen ismeretlen fiatalemberként az arborétumban engedélyt kértem a kutatásra. Akkor volt a munkások eligazítása, és az igazgatót keresve a legelnyűttebb munkásruhát viselő ember kelt fel és mutatkozott be. Meghök-

kenésemre közölte: „Miért, egy igazgató csak nyakkendőben és öltönyben létezhet?” Igaza volt, a tudás és az emberség soha nem bújjik nyakkendő és öltöny mögé, elegendő önmagának. Azután bevezetett egy nagy terembe, egy szekrény elé, ahol rengeteg kötet könyv és tanulmány várt, és ezt mondta: „No, fiatalember, válogasson kedvére, válassza ki azt, ami kell!” Azaz bedobott a mély vízbe. Egyébként minden újonc munkatársával így tett. És nagyon jól tette. Rajta fiatalok, dolgozotok, ha el akartok érni valamit!

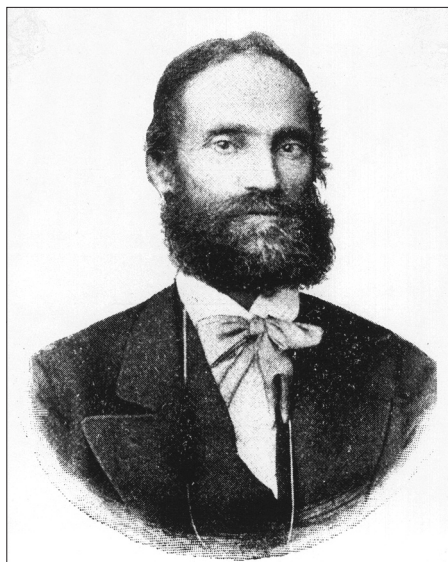
A Kámoni Arborétum felújítására számtalan próbálkozás történt, több tanulmány készült, melyek a pénzühiány és a nem kellő kitartás következtében vagy a bürokrácia útvesztőiben eltűntek. 2005 szeptemberében Magyar József kezdeményezésére megalkult a Kámoni Arborétumért Egyesület, ami sajnos napjainkban a feloszlása felé közeledik. Ezt követően pályázatokon (KEOP, ROP – Regionális Operatív Program) sikerült önkormányzati segítséggel nyerni, és megkezdődött az arborétum érdemi felújítása és egy ismeretterjesztésre, kutatásra és oktatásra egyaránt alkalmas központ építése is. 2011-ben már felújított kert és csodálatos tudáscentrum várja a kedves látogatókat (Ökoturisztikai Oktató- és Látogatóközpont). A kertben különféle tanösvényeket alakítottak ki, például botanikai, fotó- stb. A fejlesztés nem csupán az arborétumot érinti, hanem szervesen beépül a környék turisztikai koncepciójába, sőt nemzetközi vonatkozásokban kapcsolódik az osztrák területekhez is. A Kámoni Arborétumtól kiindulva a 22 km hosszú túraútvonal a kőszegi Chernel-kertnél ér véget. Az ROP-pályázaton az arborétum közösen az ERTI-vel, Lukácsháza önkormányzatával és az Alpokalja Turista Egyesülettel 334 millió Ft-ot nyert (85% támogatás).

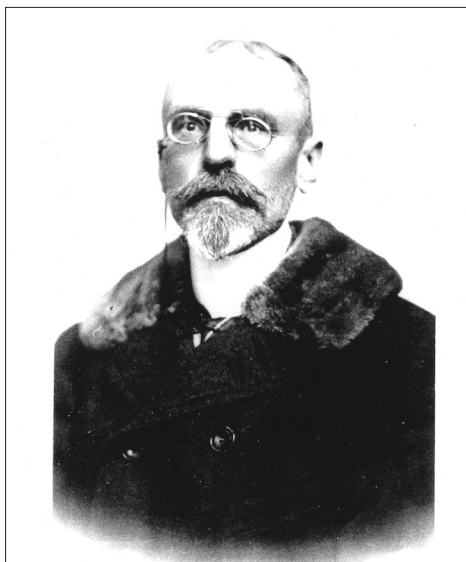
A Saághy család címere

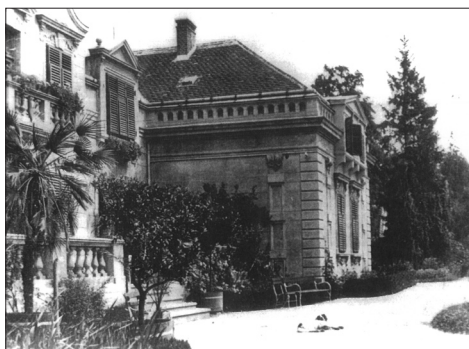
Összejövetel a kastélyban

Dr. Saághy István

Saághy Mihály

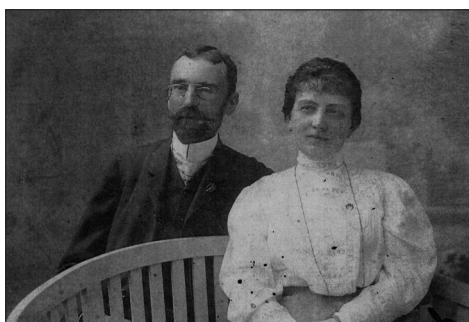
A Saághy kastély nyáron

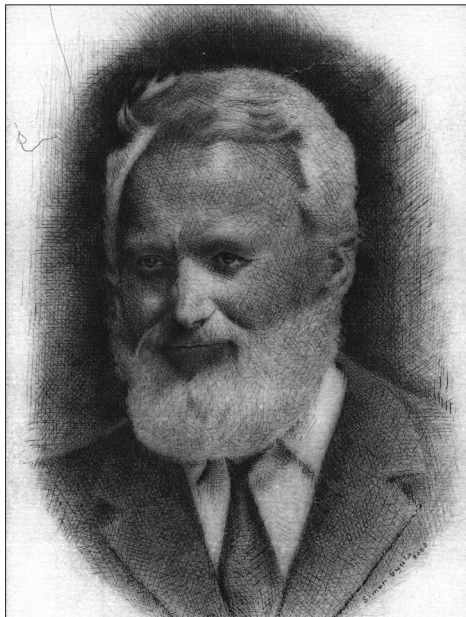
A Saághy kastély télen

Kertszemle

*Dr. Saághy István és felesége,
Kónvágórsi Eörssy Irén*

*Bányó István erdőmérnök, az arborétum
megmentője*

KEOP-pályázaton arborétumfejlesztésre, -felújításra pedig 171 millió Ft-ot kapott a gyűjteményes kert.

Összefoglalás

A tanulmány elsősorban a Kámoni Arborétumot alapító Saághy Istvánról szól, felidőzve a Saághy (Sági, Sággy) család történetét a kezdetektől az arborétumalapító munkásságáig, majd röviden megemlékezik a gyűjtemény megmentőjéről, Bánó Istvánról, és végül néhány sorban felvázolja a kert jövőjét is. Ezért nem célja a gyűjtemény bemutatása, hiszen azt már számosan leírták, és a jelenben éppen nagy átalakuláson megy át. Ennek eredménye egy másik dolgozat alapját adhatja. A téma aktualitását jelzi még dr. Saághy István kettős évfordulója (született 1865-ben, meghalt 1945-ben).

Függelék

A Saághy család birtokviszonyai és a Kámoni Arborétum területi változásai
A Nemzeti Levéltár Vas vármegyei iratanyagának alapján.

„1678 A lócsi határban van 2 hold (Vargha Ferenc levele Bencsik Gyula úrnak 1678. IV. 2.)”⁴⁹

Sággy József javainak összeírása, 1844.

Belsőség	4 hold (2,32 ha)
Szántó	77 hold (44,66 ha)
Rét	6 hold (3,48 ha)
Erdő	7 hold (4,06 ha)
Tehén	5 db
Kocsma	

49 Varga Ferenc levele Bencsik Gyula úrnak, 1678. IV. 1.

Saághy Mihály birtoka és özv. Saághy Józsefné birtoka 1857-ben

Saághy Mihály

Belsőség	240 n.öl (0,09ha)
ház, udvar, stb.	862 n.öl (0,31 ha)
gazdaság	414 n.öl (0,15 ha)
kert	42 n.öl (0,02 ha)

Felső Berekalja düllő, szántó
2 hold 1087 n.öl (1,55 ha)
gyümölcsös1 hold 1545 n.öl (1,14 ha)
14 hold 946 n.öl (8,46 ha)

Kámon eleje, paragvári kismező,
szántó 1458 n.öl (0,52 ha),

Özv. Saághy Józsefné

Belsőség, ház, udvarral,	223 n.öl (0,08 ha)
gyümölcsös, kert	145 n.öl (0,05 ha)
ház, udvar	1 hold 53 n.öl (0,6 ha)
	584 n.öl (0,21 ha)

Felső Berekalja düllő, szántó
52 hold 766 n.öl (30,44 ha)
szántó 8 hold 1152 n.öl (5,05 ha)

Kámon eleje 2 hold 132 n.öl (1,21 ha)

Paragvári kismező	470 n.öl (0,02 ha)
Paragvár kocsma	

Perint vízen kívüli 24 hold 1592 n.öl (14,49 ha)
 170 n.öl (0,06 ha)
 915 n.öl (0,33 ha)
 276 n.öl (0,1 ha)
 80 n.öl (0,03 ha)¹

Saághy birtokok, 1909

Saághy Mihály birtoka

Szántó34 hold 64 n.öl (19,74 ha)
 Kert2 hold 63 n.öl (1,18 ha)
 Réti1 hold 10 n.öl (0,58 ha)

Belsőség1 hold 22 n.öl (0,59 ha)
 1 hold 53 n.öl (0,6 ha)
 gazd. épület 584 n.öl (0,21 ha)

Nagy gyep, szántó 4 hold 200 n.öl (2,39 ha)
 szántó 3 hold 400 n.öl (1,88 ha)

Kámoni Nagymező, szántó16 hold 601 n.öl (9,5 ha)
 szántó 1096 n.öl (0,39 ha)

Felső Berekalja, szántó
 5 hold 546 n.öl (3,1 ha)

Felső kertalja, szántó1161 n.öl (0,42 ha)
 szántó 1267 n.öl (0 46 ha)

Goruprét, kert 1 hold 10 n.öl (0,58 ha)
 szántó 1 hold 10 n.öl (0,58 ha)
 rét 1 hold 10 n.öl (0,58 ha),²

Özv. Saághy Józsefné birtoka

Kert 414 n.öl (0,15 ha)
 Ház, udvar 862 n.öl (0,31 ha)
 Út 80 n.öl (0,03 ha)

Felső Berekalja szántó 5 hold 546 n.öl (3,1 ha)
 szántó 1 hold 740 n.öl (18,25 ha)
 kert 2 hold 1493 n.öl (1,7 ha)
 rét 7 hold 1240 n.öl (4,5 ha)
 5 hold 842 n.öl (3,2 ha)

Felső kertalja, Kerka folyó 140 n.öl (0,05 ha)
 szántó 2 hold 1422 n.öl (7,51 ha)

Gorup rét, rét 5 hold 955 n.öl (3,24 ha)
 rét 138 n.öl (0,05 ha)
 rét 1130 n.öl (0,41 ha)

Kámon eleje kismező, szántó
 7 hold 519 n.öl (4,25 ha)
 szántó 7 hold 287 n.öl (4,16 ha)

Perint vízen kívüli,
 szántó 3 hold 524 n.öl (1,93 ha)
 rét 1005 n.öl (0,36 ha)

Dr. Saághy István és özv. Saághy Mihályné birtokai 1911-ben

Saághy Mihály

Belsőség, ház és udvar524 n.öl (0,19 ha)
 kert 1 hold 3 n.öl (0,58 ha)

Özv. Saághy Józsefné

Belsőség, ház és udvar 842 n.öl (0,3 ha)
 kert 414 n.öl (0,15 ha)

gazd.-i épület	584 n.öl (0,21 ha)	út	80 n.öl (0,03 ha)
		Kerka folyó	50 n.öl (0,02 ha)
		kert	1079 n.öl (0,39 ha)
Nagy gyep, vizesárok	Felső Berekalja, szántó		
	256 n.öl (0,1 ha)		5 hold 842 n.öl (3,2 ha)
Felső Berekalja, szántó	Felső kertalja, Kerka folyó		
	5 hold 546 n.öl (3,15 ha)		146 n.öl (0,05 ha)
	szántó 2 hold 988 n.öl (1,52 ha)		
Felső kertalja, szántó	1161 n.öl (0,42 ha)	Gorup rét, rét	5 hold 955 nöl (3,24 ha)
	szántó 1161 n.öl (0,42 ha)	rét	1380 n.öl (0,5 ha)
	szántó 1267 n.öl (0,46 ha)	rét	1130 n.öl (0,41 ha)
Gorup rét, kert	1 hold 10 n.öl (0,58 ha)	Kámon eleje kismező,	
		szántó	7 hold 519 n.öl (4,25 ha)
	szántó 1 hold 10 n.öl (0,58 ha)	szántó	7 hold 500 n.öl (4,24 ha)
	rét 1 hold 10 n.öl (0,58 ha)	Perint vízen kívüli,	
		szántó	3 hold 524 n.öl (1,93)
		rét	1005 n.öl (0,36 ha) ⁵⁰

Dr. Saághy István kámoni birtokai 1925. évben

Összesen 37 hold. Ebből szántó 27 hold (15,55 ha)

Kert	2 hold (1,16 ha)
Szőlő	6 hold (3,48 ha)
Rét	–
Legelő	–
Erdő	–
Nádas	–
FAT	2 hold (1,16 ha)

A Felsőcsatári (Jáplán) birtok adatai 1871–1913.

Saághy Mihály a jápláni birtokot 1871-ben szerezte meg, erről szól az úgynevezett „Bekebelezési nyilatkozat, (1871/9404 IV. 26 2/638), mely szerint „Herceg Batthyány Gusztáv 1871. II. 23-án eladja Alsó és Felső Csatári birtokából a 271. telekkönyvi betét A1-83. sorok alatti fekvéseket (erdő). Az újonnan nyitott 272.-es telekkönyvi betétbe átjegyzett jáplán pusztára Sághy Mihály a gazda.”⁵⁰

Jáplán major állt 2 szobából, 2 konyhából, 1 kisebb és egy nagyobb kamrából, valamint tyúkházból.

Kis köcski birtok, 1848

Major és belsőség	3370 n.öl, 1/8	421 2/4
Berekaljai dűlő, szántó és rét	111053 n.öl, 1/8	11 hold
Köles föld	11420 n.öl, 1/8	1 hold
Bikanháti erdő	15180 n.öl, 1/8	1 hold

⁵⁰ 1891./9404 (IV.262/608. Bekebelezési nyilatkozat.

Adatok Vértesi Péterné (1985):**Saághy István és a Kámoni Arborétum című tanulmányából**
(kivonat)

1740. kerti öregtó első említése.

1917. *Picea* 'Saághy'

1946. Szombathelyi Erdőgazdaság veszi át az arborétumot.

1950-ben a kert természetvédelmi terület lesz.

1953-tól az ERTI (Erdészeti Tudományos Intézet) kezében.

1955. Pap József alapos növény-felvételezést készít.

1957-ben határozat az arborétum bővítéséről, rá egy évre megnyitás a közönség előtt.

A növényállomány gyarapodása 1920 és 1984 között

Év	1920	1953	1956	1962	1970	1974	1978	1984
Fenyők	244	128	223	300	380	490	480	532
Lombosok	310	403	409	1749	1272	1863	1704	1572
Összesen	554	531	632	2049	1652	2353	2184	2104

Egyéb dokumentumok

1909-es térkép az arborétum leendő területéről.

Az arborétum jelenlegi területe és szerkezete.

A Saághy család családfája.

A Kámoni Arborétum átvételi jegyzőkönyve, 1947.

Felhasznált irodalom, forrásmunkák

Adásvételi szerződés 1815. IV. 12./177. sz. Darázs Cecília és Saághy József között, VML, Saághy cs. 1 doboz. Kataszteri iratok 162. cs. (kat.ir.).

Adásvételi szerződés 1819. III. 31./149. sz. VML, Saághy cs. 1. doboz kat. ir. 162. cs.

Adásvételi szerződés Saághy Ferenc és Saághy György között, 1848. VML, Saághy család, 1 doboz 162. kat. ir.

Adásvételi szerződés Saághy György és Saághy Mihály között 1850. május 7. VML, Saághy cs 1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés 1865. augusztus 27. Saághy György és Saághy Ferenc között. VML, Saághy, 1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés Saághy György és testvére, Ruszek Ignácné, szül. Saághy Mária között. VML, Saághy cs. 1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés 1866. október 26. Saághy György és Saághy Ferenc között. VML, Saághy cs.1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés 1869. november Saághy György és Saághy Mihály között. VML, Saághy cs. 1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés Saághy György és Taucher Terézia között, 1871. november 2. VML, Saághy cs. 1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés 1872. május 27. Saághy György és Saághy Ferenc között VML, Saághy cs. 1. d. kat. ir.

Adásvételi szerződés 1877. Saághy György és testvére, Saághy Ludovika között.

- VML, Szinkovits-féle iratok, Saághy cs. 1. d. kat. ir.
- A Felsőcsatári Önkormányzat határozata, 2005.
- Balogh Lajos szóbeli közlése Nagyjáplánról, 2005.
- Bekebelezési nyilatkozat 1871/900 n. IV.26 2/338, VML, Saághy cs.1. d. kat.ir.
- Bekebelezési nyilatkozat, 1891/9404 (IV.262/608. VML, Saághy cs. 1. d. kat.ir.
- Borovszky Samu (1889): Vas vármegye, Bp., Apolló Irodalmi és Nyomdai Rt. 1898, 49–50 p.
- Falk Zsigmond (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérleti (Gazdacímár), Magyar kir. Statisztikai Hivatal, Bp. 1925. Pesti Könyvnyomda Rt., 356 p.
- Fehér Károly (1927): Szombathely 1777–1927, jubileumi évkönyv, 1927, Szombathely Város Önkormányzata, 74. p.
- F. Szabó Géza (1932): Vasvármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre, II–III. kötet 656. p.
- Gáyer Gyula (1920): A Kámoni Arborétum, Erdészeti Lapok, 1920. 471–475.p.
- Gáyer Gyula (1920): A Kámoni Arborétum növénylistája, Erdészeti Lapok, 1920.
- Hompasz Gyula levele a Felsőcsatári Önkormányzathoz, 2005.
- Horváth Ernő (1965): Emlékezés dr. Saághy Istvánra, Savaria Múzeum Közl. 1965., Szombathely, 415–417. p.
- Jegyzőkönyv 1947. augusztus 26-án.
- Kataszteri nyilvántartás, Kámon, VML, 1. d. 108. cs.
- Kubacska András (1936): Magyar kertek, Az Ifjúság és élet kiadása, 1936. 40 pp. 36. p.
- Keve György – Mayer Rudolf (2006): Utószó a második kiadáshoz, in: Méhésznaptár, faximile kiadás. 2006. 84. p.
- Lussa Vince – Temesi Lászlóné (1977): Arborétumok Vas megyében, Natura, Bp. 1977. 49–50. p.
- Mátyás Csaba Kámoni Arborétum, szórólap.
- Nyilas Jenő (1935): Amit mindenkinek tudnia kell Szombathelyről, Új Idők, 1935. 534–535. p.
- Országos Kertészeti Kiállítás Szombathelyen, Vasvármegye, 1928. IX. 4.
- Palatinus József (1800 körül): A Saághy (Sághy) család története és családfája, 124–125. p., in: Vasvármegyei nemesi családok története, Vasvári Nyomda.
- Papp József (1970): Arborétumaink, 40–41. p.
- Rapaics Raymund (1940): Magyar kertek, A kertművészet Magyarországon, Bp. 223. p.
- Saághy Józsefné, Iwsics Anna hagyatéka, 1864. április 9., VML Saághy cs. 1. d. kat.ir.
- Saághy György 1876. május 10. árverési jegyzőkönyve 7. lap. 6.32. VML 1. d. kat.ir.
- Saághy István (1900): Japáni télálló citromfa, A Kert, 1900. 230–239. p.
- Saághy István (1929): Az elmúlt rendkívül szigorú tél tapasztalatai a kámoni arborétumban, Kertészeti Lapok, 1929. október 15. 277–295. p.
- Saághy István (1931): A Kámoni Arborétum néhány érdekes fenyője, Kertészeti Szemle, III. évf. 4. sz. 1931.
- Saághy István (1931): Kaucsuktermő fa honosítása Magyarországon, Term.tud. Közl. 1931. 86.p.
- Saághy István ((1933): Az Alföld fásítására alkalmas újabb fánemek, Term.tud. Közl. 1933, 387–388. p.
- Saághy István (1938): Magnoliák, Kertészeti Szemle, 1938. 2–5. p.
- Saághy István (1939): Télen virágzó cserjék, Term.tud. Közl. 174–175. p.

- Saághy István ajándékozási jegyzőkönyve, 1940/2814, VML, 1. d.
- Schneider István (1925): Dendrológiai kertek, *Kertészeti Lapok*, 1925/3. 28–29. p.
- Schneider István (1930): A Kámoni Arborétum, Virágos Budapest, virágos Magyarország, Bp., II. köt. 1930. 28–29. p.
- Simon Gyula (2003): beszéde Bánó Istvánról 2003. október 22-én.
- Sipos Endre (1995): Bánó István okleveles erdőmérnök emlékére, nekrológ, 1995.
- Somkuthy Ferenc – Tóth József (2007): A Vasvármegyei (szombathelyi) Kertészeti Egyesület története, *Pro Natura*, Szombathely, 2007.
- Somkuthy Ferenc – Tóth József (2000): Vas megye arborétumai és kúriakertjei, *Életünk Faludy Ferenc alapítványa*.
- Somkuthy Ferenc (2006): Az első ültetett emlékmű 1956 tiszteletére, *Erdészeti Lapok*, CXLI. évf. 11. sz. 2006. november, 49. p.
- Szombathely, turisztikai kiadvány, 1935, Szombathely Megyei jogú Város Idegenforgalmi Irodája, 1935.
- Treiber Mária (2004): Őrt álló óriások – Óvjuk meg néhai Sághy Mihály nagyjapláni mamutfenyőit, *Vas Népe*, 2004. V. 15.
- Varga Ferenc levele Simaságról Benczik Gyula úrnak, VML, Saághy 1. d., Comitatus Soproniensis csomószám, 146.f/290b., Festetich család levéltára, Bp. Nemzeti Levéltár.
53. Vas vármegye, Kámon község kataszteri birtokrészek összesítése az 1909. évi V. 7. c. alapján VML, 1. d. kat. felm.
54. Vas vármegye 1658. évi nemesi összeírása, I. füzet, előszót írta dr. Horváth Kálmán, Vasvármegye alispánja, közzétette Schneider Miklós, Szombathely, 1943., *Vas Népe* 1976.
55. Vértesi Péterné (1985): Saághy István és a Kámoni Arborétum, Berzsenyi Dániel Könyvtár, Szombathely, 1985. 15., 24. p.
56. Virágh Zsolt (2004): Magyar kastélylexikon, Vas megye kastélyai és kúriái, From-Invest, Bp. 2004. 262–265. p.
57. 2003. évi jáplánpusztai felmérés, Savaria Múzeum, Balogh Lajos botanikus.

TÜSKÉS ANNA

„Köszönet Szombathelynek, amiért a falai között láttam meg a napvilágot”

ADORJÁN ANDOR ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

B. O.: Adorján Andor. Petőfi Irodalmi Múzeum,
Egyedüleg nyilván tartott fényképanyag, F.7867.

Az 1883 májusában Szombathelyen született és 1966 márciusában a Párizstól 14 km-re északra lévő Eaubonne-ban elhunyt Adorján Andor író, újságíró, műfordító értékes műgyűjteményét szülővárosa múzeumának akarta adományozni 1964-ben, ez azonban az akkori viszonyok között nem

valósulhatott meg. Hagyatéka jelenleg nem ismert, fennmaradt azonban különböző őrzőhelyeken mintegy háromszáz levele, amelyek megvilágítják munkásságát és magánéletének eddig ismeretlen körülményeit, eseményeit.

Az 1919-től folyamatosan Párizsban élő Adorján sikeres újságíró volt, jól beilleszkedett a francia értelmiségi körökbe. Gara László mellett ő tette a legtöbbet a magyar irodalom franciaországi recepciójáért az 1920-as évektől a 40-es évek végéig. Mivel a magyar és a francia sajtóban többnyire álneveken vagy anonim módon publikált, nehéz rálelni a cikkeire, és elemezni azokat. A francia színházakban bemutatott, általa lefordított darabokkal, és a lapokban elhelyezett közleményekkel, fordításrészletekkel népszerűsítette a kortárs magyar irodalmat. Tagja volt a Hírlapírók Nyugdíjintézetének (alapítva 1871-ben, 1943-tól Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjbiztosító Intézete) és a francia hírlapírók szakszervezetének (Syndicat des Journalistes Français). Magyar állampolgárságát haláláig megőrizte.

Adorján Andor Lackenbacher Andorként született 1883. május 27-én Szombathelyen a Zanelli sikátorban, ami ma a Belsikátornak felel meg.¹ Apja Lackenbacher Fülöp borkereskedő, irhagyártulajdonos, a későbbi Sabaria Cipőgyár elődjének, a Szombathelyi Bőrgyár Rt.-nek az ala-

¹ Születési anyakönyv. Itt a régi épületek közül már csak a Zanelli-ház áll.

pítója, anyja Singer Mária (vagy Malvin).² Apja a szombathelyi zsidó hitközség elnökeként tevékenykedett 1877–1886 között, s ő volt az első zsidó, aki tanácsosként tagja lett a város előljáróságának. Más városi tisztségeket is viselt, így például az ipari iskola iskolaszékének is tagja volt.³ Anyai nagyszülei az ükösükszüleiig visszamenően Szombathelyen laktak és temetkeztek.⁴ Hatan voltak testvérek, kettejük neve ismert: Vilma (1879–1960)⁵ és István.⁶

Kilencéves koráig a szombathelyi zsidó elemi iskolába járt a Zrínyi utcában. Egész életében nosztalgiaiával emlékezett vissza szombathelyi gyermekkorára. A család 1892-ben Budapestre költözött,⁷ 1894–1898

között a hatodik kerületben laktak, 1899-től a hetedikben. Amikor a hatodik kerületből átköltöztek a hetedik kerületbe, Lackenbachernak iskolát kellett váltania. A hatodik osztályig a VI. kerületi állami reáliskolába járt, az első osztálytól kezdve tanulta a német nyelvet, a harmadiktól a franciát, az ötödiktől rendkívüli tárgyként a latint is. Francia nyelvre és irodalomra Moravcsik Géza (1855, Bér – 1929, Budapest) tanította heti öt órában. A hetedik és a nyolcadik osztályt a Barcsay utcai nyolcosztályos fiúgimnáziumban végezte, ahol aktívan részt vett az Ifjúsági Kör munkájában: hetedikben megnyerte a műfordítás-pályázatot, nyolcadikban a műfordítás mellett a novellapályázatot is.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen először jogi tanulmányokat kezdett,⁸ majd átiratkozott a bölcsészettudományi karra.⁹ Látogatta többek között Négyesy László „Magyar stílygyakorlatok” szemináriumát, amelyen Juhász Gyula 1918-as visszaemlékezése szerint „Adorján Andor novellával kezdte” a szereplést.¹⁰ 1904-ben felvette az Adorján nevet, példáját később követte egyik testvére, István is. 1908 és 1910 között gyakran az (a.a.) és a Baudaud¹¹ újságírói álnevet használta. 1905-ben Párizsban beiratkozott a Sorbonne bölcsészettudományi karára,¹² és elvégezte az új-

- 2 Lackenbacher Fülöp 1875-ben kötött házasságot Singer Malvinnal. Lakhelyként a Szombathely 114-es számú ház van megjelölve. Ez az épület (amely azonos Lachenbacher Andor születési helyével) jól azonosítható. A Belsikátorban állt, később abban működött a Knebel Fényirda. A házat a levéltári mélygarázs építésekor lebontották. Ez volt az ún. „mediterrán ház”. A bejárati kapu „másolatát” felépítették, és ma is ott áll a levéltár sarkánál. Lackenbacher Fülöp neve a házassági anyakönyvben Lachenbacher Pinkászként szerepel, később több helyen pedig ifjabb Lachenbacher Fülöpként jelenik meg. Ennek oka valószínűleg az, hogy az apját is Fülöpnek hívták, illetve volt egy harmadik Lachenbacher Fülöp is. A Lachenbacher család (nagy rokonsággal) Zalaszentgróthoz kötődött. Az idősebb Lachenbacher Fülöp bőrkereskedő volt, 1877-ben Pesten halt meg, de zalaszentgróti illetőségüként szerepel a szentgróti anyakönyvben. Feleségét Wiener Adelheidnek/„Edly”-nek hívták. Sógora, Wiener Simon volt a zalaszentgróti rabbi. Köszönöm Orbán Róbert segítségét.
- 3 Katona Attila: Fordulat a várospolitikában Szombathelyen, 1885-ben. 2. = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2006. 2. sz. 71–82. p., 14. lj.
- 4 Az anyai nagyszülők Singer és Báron nevéük voltak. Ma két Singer család van Szombathelyen, valószínűleg távoli rokonok, de nem tartanak kapcsolatot egymással.
- 5 1903-tól 1936-ig Finkelstein/Fenyves Ignác felesége, lányai: Fenyves Mária, Ágnes és Suzsza.
- 6 1911-ben feleségül vette Guttmann Alicét.
- 7 Az 1879-ben alapított börgyárat (írhagyárat) apja 1893. október 30-án szüntette meg. Budapesti lakhelyeik: 1894–1897: VI. Podmaniczky u. 29; 1898: VI. Dávid u. 10; 1899: VII. Kertész u. 50; 1904–1908: VII. Kertész u. 46.

- 8 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1904–1905.* Bp., 1905. 145.
- 9 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1908–1909.* Bp., 1909. 243; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1909–1910.* Bp., 1910. 249.
- 10 Juhász Gyula: Négyessy [!] órák. = Szeged és Vidéke, 1918. máj. 4., 3. p.
- 11 A francia szó jelentése bábmészködő.
- 12 Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon.* Bp., Zsidó Lexikon, 1929. 10. p.; Szögi László – Varga Júlia: *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken és főiskolákon.* Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2018. Nr. 202.

ságírói iskolát, az 1899-ben alapított *École supérieure de journalisme de Paris*-t, ami az első ilyen irányú képzést adta Európában.¹³ Az *ancien régime* végének és a napóleoni korszak korai történetének kutatója lett. Tanulmányozta Jean-Jacques Rousseau munkásságát, és megcáfolta azt a nézetet, mely szerint Rousseau pisztollyal öngyilkos lett. Rousseau iránti rajongása is közrejátszott abban, hogy 1929-ben a Montmorency-völgyben, Eaubonne-ban telepedett le, a filozófus emlékeit is őrző kastélyban.

Politikai meggyőződése egész életében a balközép volt, és federalista: a társadalmi, gazdasági és politikai problémákra egysegés európai federációban látta az ideális megoldást. 1905-ben a Vázsonyi Vilmos és Csergő Hugó-féle *Polgár* című esti lapnak dolgozott, majd a *Pesti Napló* első levelezője lett belső munkatársként Párizsban és a Balkánon. Az újságírásban Cholnoky Viktort tekintette mesterének. eltérő ideológiai gondolkodásuk ellenére legjobb fiatalkori barátja, a kalandos életű Kéri Pál (1882, Budapest – 1961, New York) újságíró, műfordító, akivel kollégák voltak a *Pesti Naplónál*.

1908-ban hazatért Budapestre, és magával hozta jövendőbelijét, a szüleitől megszőktetett párizs-montparnasse-i származású Gabrielle Henriette Cocardont, akivel 1908. szeptember 1-jén házasodott össze Budapesten a Terézvárosban. A szülei akaratára ellenére nősülő Adorján kezdetben hónapok szobában lakott feleségével Pesten, aki franciaórákat adott. Kedvelt műfaja ekkor az interjú: 1908-ban a *Pesti Napló*ban és 1909-ben a *Hétben* egy-egy interjút közölt Mikszáth Kálmánnal, továbbá riportot Herczeg Ferencsel, Ambrus Zoltánnal és Gárdonyi Gézával. Zeneszerzőkkel is készí-

tett riportot, így például Claude Debussyvel a budapesti Vigadóban 1910. december 5-én rendezett zongorahangversenye kapcsán.¹⁴

A *Pesti Napló*ból 1910-ben kivált szerkesztőgárdával indított *Az Est* című napilap munkatársa lett.¹⁵ Amikor Miklós Andor megalapította *Az Estet*, Adorján egyik levele szerint megígérte Kéri Pálnak, Kemény Simonnak és Adorjának, hogy tulajdonrészükhöz lesz a lapban. Az ígéretet azonban nem foglalták írásba, így tulajdonrész helyett jelentős fizetést kaptak; például külföldi kiküldetések alkalmával a napidíj felét Adorján félre tudta tenni. 1912–1913-ban haditudósító volt a Balkán-háborúban, majd az első világháború idején is a Balkánon dolgozott publicistaként több magyar lapnak. Jól tudott svédül, így a skandináv országokba is gyakran küldték. Az 1910-es évek elején felesége, Gabrielle francia divatáruboltot működtetett az Andrássy úton. Az első világháború előtt a nyarakat Franciaországban töltötték.

Újságírói munkája mellett Adorján angol, német és főleg francia szépirodalmat fordított magyarra, köztük Conan Doyle, a Goncourt testvérek, Paul Hervieu, Jules Verne, Maurice Maeterlinck, Max Burkhardt, Alfred Capus, Anatole France, Henry Bernstein, Demetra Kenneth Brown, Tristan Bernard műveit a *Lampel*, az *Athenaeum* és a *Nyugat* Kiadónak. 1912-ben az *Athenaeum* számára lefordította Maupassant *Une vie* című regényét. Az 1912. május 29-én kötött szerződés szerint a kész kéziratot június 30-ig kellett átadnia 800 korona díjazásért (ez ma 1 898 400 Ft-nak felel meg).¹⁶

13 Az újságíróiskola 1909 előtti iratai nem maradtak fenn. Köszönöm az információt Guillaume Jobinnek.

14 Adorján Andor: Beszélgetés Debussyvel. = *Az Est*, 1910. dec. 6., 9. p.

15 Lengyel Géza: Magyar újságmánások. Bp., 1963. 40. p. (Akadémiai Kiadó)

16 Szerződés: OSZK Kézirattár Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat 1753. Maupassant: *Une Vie*, Adorján Andor szerződése.

Francia színdarabokat fordított magyar színházaknak, például a Nemzeti Színháznak, és magyar színdarabokat ültetett át a francia színpadra. A magyar színjátszásban nagy volt a darabhiány, még a 20. század első évtizedeiben is kevés volt az előadható magyar dráma. Adorján rengeteget fordított, egy évadban akár több általa adaptált előadást bemutattak a színházak.

Az első világháború előtt néhány saját könyve is megjelent. Népszerű történeti munkája az először 1910-ben kiadott *A rokokó század*. 1912-ben látott napvilágot az európai történelem tizennégy hadvezérért Hannibáltól Görgei Artúrig bemutató *Nagy katonák* című összeállítás. A francia forradalom eseménytörténetét és Napóleon uralmát elemzi az 1913-ban kiadott *Forradalom és császárság*.¹⁷ Irodalomtörténeti munkája a *Sorsok és pályák: irodalmi arcképek* című kötet, amelyben a 18. és 19. századi jelentős francia írók, költők életével, műveivel foglalkozott.¹⁸ Oknyomozó újságírói magatartását tanúsítja, hogy írásait alapos előtanulmányok, utazások előzték meg. Kedvelt kirándulóhelye volt Pozsony, sokat utazott a Felvidéken, sielt családi körben a Tátrában, jól ismerte Iglót, Kassát, Késmárkot, Görgőt és Toporcot, az utóbbi két helyen Görgei Artúr nyomait kereste. Kutatásainak eredményeként a *Nyugatban* közölt egy családtörténeti összefoglalót tervezett Görgei-életrajzából,¹⁹ valamint kiadta Görgeiné

Adèle Aubouin naplójának részleteit.²⁰ Többször meglátogatta Miskolcon Böhm honvédezedest és Lévay Józsefet, akikkel meséltetett magának 1848. március 15-éről, Petőfiről, Jókairól, Vas Gerebenről. Számos szabadságharc korabeli dokumentum került a birtokába.

Az 1912–1913. évi Balkán-háború idején és az első világháború alatt hadinaplót vezetett, amit 1913-ban, illetve 1917-ben adott ki.²¹ Három füzetet, a *Primadonnák és kisebb csillagok: A kulisszák világából*, az *Anekdóták, víg esetek híres férfiakra* [1916] és az *Írók és firkászok víg esetei* [1915] címűek a szórakoztató irodalomhoz tartoznak: míg az elsőkben a budapesti színházi- és operaéletből, a másodikban az uralkodócsaládról és politikusokról, a harmadikban írókról és újságírókról közölt anekdotákat.

Az első világháború előtti hónapokban Oroszországban járt, ahol interjúszorozatot készített Szergej Dmitrijevics Szazonov és Ivan Logginovics Goremikin orosz politikusokkal, ami jelentős feltűnést keltett.²² Szazonov – Adorján állítása szerint – megígérte neki, hogy az 1848–1849-es szabadságharcból származó magyar ereklyéket, kardokat, zászlókat visszaadják Magyarországnak. Goremikinnel az orosz földreformról és az azzal kapcsolatos tervekről beszélt, illetve kapott a tervek gépiratából

17 Adorján Andor: *A rokokó század*. Bp., 1910. (Országos Monográfia Társaság); Adorján Andor – Farkas Pál – Seress László: *Forradalom és császárság*. Bp., 1913. (Singer–Wolfner); Adorján Andor: *Nagy katonák*. Bp., 1912. (Singer–Wolfner); új kiadása: Adorján Andor: *Híres katonák*. Bp., 1997. (Laude)

18 Adorján Andor: *Sorsok és pályák: irodalmi arcképek*. Bp., 1912. (Franklin)

19 Adorján Andor: *A toporci hársak alatt*. = *Nyugat*, 1912. 17. sz. 321–326. p.

20 Görgeyné naplója. = *Az Est*, 1911. február 7. – március 4. közötti számaiban, összesen 16 folytatásban. Ennek kiadásáról az OSZK Kézirattár, Analekta 1847. Görgeiné naplójának megjelenésére vonatkozó iratok. (1911. február 28. – május 10.) c. állagban vannak Adorjántól származó levelek. Köszönöm Hermann Róbertnek az adatot.

21 Adorján Andor: *Egy haditudósító feljegyzései. Békcécsaba*, 1913. (Tevan); Adorján Andor: *Havas hegyek alatt, véres úton: hadinaplóm a Balkánról: a világháborúból*. Bp., 1917. M. Keresk. közlöny-Tolnai Világlapja Ny.,

22 Adorján Andor: *Az orosz parlament (Az Est Szentpétervárra kiküldött munkatársától)*. *Az Est*, 1914. ápr. 5., 2. p.

egy másolatot, amit Budapesten Károlyi Mihály elkért tőle. Ekkor, ennek kapcsán ismerkedett meg közelebbről Károlyival, akivel sokat vitatkoztak az orosz birtokreformról. Adorján javasolta neki, csináljon földosztást ő is valamelyik birtokán.

Az első világháború alatt Az *Est* tudósítójaként működött, 1914 októberében Berlinből tudósított.²³ Amikor a következő évben (1915) Szófiából informálta az újságot, az Enver pasa feleségéről írt cikkeiért Konsztantinápolyból kiutasított Bródy Sándor két hétig nála lakott. Bródy nem akart hazatérni Budapestre, nehogy elessen a fizetésétől, ezért Adorján segítségével küldte hazafizetését. A háború alatt Adorján felesége mindvégig Budapesten élt Az *Est* által fenntartott, a Szent István-bazilika előtti térre néző lakásban.

1918 őszén Adorján Stockholmban volt, hogy az orosz forradalom történéseiről és az antanthatalmak Magyarországhoz való viszonyáról tudósítson.²⁴ Decemberben Károlyi Mihály távirattal hívta haza, politikai nézeteik azonban némileg eltérőek voltak: Károlyi sokkal „baloldalibb” volt, mint Adorján. 1918 végén Károlyi megbízásából Stockholmba vitte a magyar kormány az antanthatalmakhoz intézett jegyzékét. Megbízólevelét december 25-én írta alá Károlyi külügyminiszter.²⁵ 1919. január közepén Adorján a magyar kormány svédországi megbízottjaként Koppenhágába, majd Hágába utazott, hogy képviselje Magyarország érdekeit és tiltakozzon az ország

feldarabolása ellen,²⁶ de másfél hónap múlva, 1919. március elején – két héttel Kun Béla hatalomra kerülése előtt – lemondott küldetéséről. Ekkor feleségével együtt elhatározta, hogy Párizsba költöznek. A végleges kinti letelepedésnek két fő oka volt: Gabrielle tíz év alatt nem tudta megszokni a budapesti életet és Adorján sem érezte jól magát a „hagymaszagú” magyar valóságban, valószínűleg félt a retorziótól, hogy a Károlyi-kormányban részt vállalt. Adorján megvált Az *Est*től, s a végkielégítését pénzügyminiszteri engedéllyel magával vitte Franciaországba. Franciaországi letelepedését politikai személyiségek is támogatták: Georges Clémenceau francia miniszterelnök hívására ment Párizsba 1919 júniusában; Anatole de Monzie republikánus-szocialista, majd szocialista politikus tegeződő barátja volt; Clemenceau jobbkeze, André Tardieu ugyancsak jó barátja volt, ahogy a radikális-szocialista politikus, Georges Bonnet is. A kivitt vagyonból házat építtetett Párizsban (9., rue Léon Delhomme).

1921-ben Adorján megalapította az East-Europe Távirati Iroda Rt. sajtóügynökséget,²⁷ a Gare du Nord mellett volt lapterjesztő vállalata. Az East-Europe Távirati Iroda Rt. sajtóügynökségben Göllner Aladár, Müller Ottó, Gerlach Richard és Hans Burkhardt voltak a beosztottjai.²⁸ Folytatta újságírói munkáját magyar, francia, német és svéd nyelven: dolgozott Az *Est*-lapoknak,

23 Adorján Andor: Berlinben, sebesültek között Cecilia trónörökösne egy kórházonat felszentelésén. Látogatás a tempelhofi Vöröskeresztnél. Orosz és francia sebesültek (Az *Est* kiküldött munkatársától). Az *Est*, 1914. okt. 1., 3. p.

24 Tudósításai Az *Est*ben jelentek meg teljes névvel aláírva.

25 Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920, szerk. Liván György. Bp., Akadémiai, 1978. 357–358. dokumentum; Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Bp., 1978. 253., 297., 318. p. (Kossuth)

26 Ellen Musäus Dahl: Hírek Dániából. = Világ, 1919. jan. 21., 5. p.

27 Adorján Andor, mint az East-Europe Távirati Iroda Rt. képviselője: Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Lázár Ferenc közjegyző iratai. Okiratok VII.179.a. jegyzőkönyv aláírás hitelesítéséről cégjegyzési címpéldányon, meghatalmazás.

28 A Francia Nemzeti Levéltárban őrzött iratok szerinti. Section analyse économique et financière (service central des renseignements généraux) jelzet: 20040106/1-20040106/26.

A *Reggelnek*, a *Messengeries Parisiennes*-nek; a svájci *Neue Zürcher Zeitung* hetente két német tárcáját közölte; a skandináv államokba svédül írta cikkeit, Herczeg Géza bécsi lapjainak és a *Die Bühne*-nek, valamint a berlini *8 Uhr Abendblatt*nak küldte tudósításait. Gyomai Imre a Párizsban élő és működő magyar írókról és újságírókról szóló beszámolójában így tudósított Adorjánról 1928-ban a *Literatúrában*:

Adorján Andor, aki előfutárja volt a világujságírónak, aki egyik nap a Balkánnak mindig ember vére szomjazó földjét járta, másnap pedig valahol Stockholmból írta nem egy huszonnégy óráig élő riportjait, világszenzációkat keltő cikkeit. Adorján Párizsban rabja lett. Én tudom, hogy ez a rabság boldog. Figyelje csak meg a nagy német lapok első oldalait: a rab, úgy beszél tömlőtartójáról, mint ahogy a betűvetésnek csak néhány kivételes mestere tud beszélni. De minek is fárasztaná magát a szögletes gótikus betűk böngészésével, hiszen Adorjánnal találkozhatik az egyik legnagyobb magyar napilapnak a hasábjain is. Még azt is elmondhatom, hogy az a másik Adorján, az író, az esztéta, a kritikus, Párizs forró levegőjében immár teljes formájában kibontakozott.²⁹

Jól be tudott illeszkedni a francia társadalomba, megélt az újságírásból és sajtóügynökségből, anyagi gondjai nem voltak. Támogatta Magyarországon maradt családját, felesége unokahúgát saját gyermekükként nevelték. Szellemi környezete írókból és festőkből – köztük például Jules Romains, Denis Amiel, Marcelle Tinayre,

Henri Le Fauconnier, Pierre Mac Orlan – állt. Több nyarat töltött Grosrouves-ban. Adorjánnak szépírói ambíciói is voltak; vígjátékokat írt franciául. Ezekről a darabokról nem tudni közelebbit, „írdogálva csak magának és csak a szépség és a teremtés gyönyörűsége és kínja kedvéért” születtek ezek. Szépirodalmi műveiből jelenleg semmi sem ismert, levelezése azonban tanúskodik egyéni stílusáról, humoráról. Csodálta és szerette a természetet; a fák és virágok, az emberi természet, az öregedés megfigyeléséről számos részlet tanúskodik levelezésében.

Az 1930-as években a Lucien Vogel által alapított *Vu* és *Lu* című lapok belső munkatársa volt Gara Lászlóval együtt. Dolgozott továbbá például a *Revue des valeurs*, a *Journal*, az *Intransigeant*, a *Monde Illustré*, az *Eclair* és az *Oedipe* című lapoknál.³⁰ Adorján folyamatosan tudósította saját nevével aláírt cikkeiben a magyar lapokat a kinti magyar vonatkozású eseményekről, és a francia lapokban hírt adott a magyarországi francia vonatkozású történelemről. A *Nyugat* folyóiratban összesen tizenegy tudósítása jelent meg 1912 és 1934 között. Gara és Adorján bizonyosan jó barátok voltak az 1920-as és 30-as években, noha erről konkrét dokumentum nem áll rendelkezésre. Az 1920-as évek második felében közös törekvésük volt a kortárs magyar szépirodalom megismertetése a francia és frankofón közönséggel igényes műfordítások készítése, kiadása és a színdarabok színházi elhelyezése révén. Közben folytatta műfordítói munkásságát is: főként barátja, Molnár Ferenc (1878–1952) műveit fordította franciára, akinek számos drámáját

29 Gyomai Imre: Ezt csinálják a magyar írók és újságírók Párizsban. = *Literatúra*, 1928. 9. sz. 296 (295–297). p.

30 Gara Lászlóról ld. Tüskés Anna: „en-nemzetem külhoni híre-sorsa” Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Bp., 2020. 121–177. p. (reciti)

adaptálta. Emellett Conan Doyle és Jules Verne egy-egy művét fordította magyarra.

Az 1929-es gazdasági válság idején Adorján és felesége megvásárolta Eaubonne-ban a Clos de l'Olive nevű kastélyt, amelyet 1780–1784 között Jean Simon Gallien, a királyné ötvöse építtetett újjá klasszicista stílusban.³¹ 1798 és 1846 között a kastély a Banque de France egyik ügynöke, Jean Charles Davillier tulajdonában volt, majd annak lánya, Joséphine örökölte, aki feleségül ment a szintén bankár Jules-Frédéric Marcuard-hoz. Az ingatlant ezután lányuk, Hélène és férje, Guy de Pourtalès birtokolta, akik 1929-ben eladták Adorjánéknak. A vásárláskor Adorján az ár felét készpénzben fizette, a másik felét úgy teremtette elő, hogy felparcellázva eladta a park és az ott álló épületek egy részét. 1931-ben eladta a kastély régi *orangerie*-jét (narancsház) Félix-Pol Jobbé-Duval festőművésznak, aki ott műtermet létesített. A házaspár a 11bis rue Henri-Mirabaud (ma rue Cristino-Garcia), azaz a kastély címe alatt lakott. Velük élt Adorján feleségének unokahúga, Simone Gosselin és annak férje, illetve két fiuk, továbbá magyar szobalányuk, Herberger Angéla.

A második világháború első évében Adorjánék zavartalanul éltek Eaubonneban, a melléképületekben katonák laktak, az istállóba 30 ló volt beszállásolva. 1939 decemberében még örültek a sok lótrágyának, ami majd hozzájárul a kert bő terméséhez. 1940–1944 között, amikor Eaubonne német megszállás alatt állt, Adorján – aki külföldi zsidónak számított – Vichy-Franciaországban (*Zone libre*), a Lot megyei Figeac Lascombes nevű negyedében, az álló

más közelében talált menedéket családjával. Eleinte feleségével lakott egy parasztcsaládnál (M. Capsal), majd két évig egy kolostorban élt egyedül. A közelben bujdosó Simonyi Henriktől kölcsönkapott nyelvkönyvből angolul tanult. A kolostoriskolában latint tanított, s egyik levele szerint legalább annyira félt a diákjaitól, mint a Gestapótól, nehogy rájöjjenek, hogy nem igazi latintanár. Még tizenöt évvel később is nosztalgiával emlékezett vissza a bujdosás részleteire; élete alkonyán visszavágyott a kolostorcella nyugalmaiba. A második világháború alatt számos író, újságíró barátja meghalt, köztük például Tábori Kornél, Ágai Béla, Csörgő Hugó, Szomori Emil.

A háború után Adorján az Erber Gábor tulajdonában 1945–1948 között működött Éditions du Bateau Ivre kiadó igazgatójaként tevékenykedett (székhelye: 5., rue Alphonse-de-Neuville, Párizs 17). Az irodalmi vállalat igazgatójaként számos fordítóval állt kapcsolatban, köztük olyanokkal is, akik magyarból hivatásszerűen fordítottak franciára vagy angolra.

A huszonhat szobás kastélyt az 1950-es években nehéz volt fenntartani, az épület fokozatosan lakhatatlanná vált. A házaspár úgy döntött, hogy eladja, és a kastélypark egy részét megtartva egy négyszobás házat építettek a rue Jeanne-Robillon 5. szám alatt.³² A kastélyt végül 1955-ben sikerült eladni életjáradék fejében; számos bútort és a könyvtár jelentős részét elárverezték, hogy elférjenek a megszokottnál jóval kisebb házban.³³ Adorjánnak több légúti, szív- és ízületi betegsége volt, nehezen mozgult ki otthonából. Szűk baráti körrel maradt csak kapcsolatban: Gara László

31 A kastély történetéről lásd: Morse, Paul: „André Adorjan et le Clos d'Olive. = Chroniques Eaubonnaises <http://chroniques.eaubonne.free.fr/httpchroniques-eaubonne-free-fr-page-accueil-personnages.html>

32 Ez később az eaubonne-i rendőrkapitányság lett.
33 A kastély az 1960-as évek elején majdnem tönkrement, a város 1971-ben vásárolta meg. 1975-ben Maison des Arts nyílt benne, 1986-tól zeneiskolaként működött, majd Conservatoire à Rayonnement Communal [CRC] lett.

mellett a Magyarországról 1958 februárjában emigrált Rab Gusztáv is többször meglátogatta,³⁴ de leginkább leveleztek. Rabnak tanácsokra volt szüksége a franciaországi letelepedéshez és a kiadókkal folytatott tárgyalásokhoz.

A kastély vásárlója az 1960-as években már nem fizette az életjáradékot, ezért Adorján még hetvenéves kora fölött is több politikai hetilapnak és folyóiratnak dolgozott (*Annales politiques et littéraires, Samedi Soir, Aux Ecoutes du Monde, France-Europe, Fortune Française*), hogy fenntartsa közvetlen családjá és pesti hozzátartozóinak életszínvonalát. Az utóbbiaknak például több kilogramm kávé-t küldött havonta. Élete utolsó éveiben már csak két lapnak dolgozott, a *France-Europe*-nak és az *Aux Ecoutes*-nak. Újságírói tevékenységét 1965. december végén, halála előtt három hónappal fejezte be. Tervezte, hogy megírja az emlékeit, de erre már nem maradt ideje. Leveleiben ugyanakkor számos emléket megírta barátainak. 1964-ben merült fel benne a gondolat, hogy értékes könyvtárát a szombathelyi zsidó elemi iskolára hagyja hálából, amiért megtanították írni-olvasni és imádkozni. A kézirat- és műgyűjteményét szülővárosa múzeumára tervezte hagyni azzal a feltétellel, hogy külön szobát biztosítsanak gyűjteményének, és nem osztják szét a különböző osztályokra. Simonyi Henrik barátjával kezdte meg az erről való gondolkodást, aki először Horváth Ernő igazgatóhelyetttel vette fel a kapcsolatot. Történt levélváltás Szentlélek Tihamér és Adorján között is az ügyben, de mivel a múzeum nem tudta garantálni a gyűjtemény egyben tartását és külön szoba kialakítását, Adorján elállt tervétől.³⁵ Hagyatékának

sorsa jelenleg ismeretlen: kézirat-, festmény- és grafikai gyűjteményének darabjai nem azonosíthatók.

1966. március 15-én, nyolcvanhárom éves korában halt meg Eaubonne-i otthonában, halálának oka ismeretlen. Az önkormányzati temetőben örökre megváltott sírban temették el, ahova 1979-ben feleségét is temették.³⁶ Egyetlen nekrológ jelent meg róla a párizsi *Irodalmi Újságban*, amelyben Halász Ernő méltatta sokoldalú munkásságát:

Finom tollú, nagy műveltségű író volt – történelmi és művészeti könyveket írt – újságírónak meg egyike azoknak, akik a magyar zszurnalisztika történetének aranylapjain szerepelnek. Ifjú korában, a „Pesti Napló”-nál, együtt dolgozott Molnár Ferencsel, Cholnoky Viktorral, Színi Gyulával, az „Az Est”-nél Miklós Andorral, Kéri Pállal, Fényes Lászlóval. Ők voltak a barátai, – mind elmentek már előtte. Hat nyelven írt és beszélt – remek regélő volt – és milyen szépen! Magyarul „vazsmegyei” ízésséggel írt csaknem haláláig, pedig már négy évtizede, hogy Budapestről Párizsba költözött. Francia újságíró lett és számtalan magyar mű mesteri fordítója. A legnagyobb francia lapoknál dolgozott, itt is megcsodálták mérhetetlen tudását, műveltségének kifogyhatatlan tárházát és francia stílusának csillogását. Sehogy sem akarták elhinni, hogy nem a voltaire-i nyelv anygala állt André „Adorzsán” bölcsője mellett. Adorján Andorral talán az utolsó magyar újságíró költő-

34 Tüskés Anna: „Gyermekei a könyvei voltak”. Rab Gusztáv élete és munkásságának második korszaka (1950–1963). = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2018. 3. sz. 288–316. p.

35 Az 1965. évi iktatókönyv „Kiállítások” rovatának bejegyzése tanúsítja, hogy André Adorján levele megérkezett a Savaria Múzeumba. Az iktatószámi bejegyzése: 20/18. A levelezést selejtezték a Múzeum levéltárából. Köszönöm Kelbert Krisztina (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum) segítségét a kutatásban.

36 Division 6, Section 4, tombe 19.

zött el abból a gárdából, [...] amely hozzátartozik a magyar szellemi élet kialakulásához, egyik alkotója nemzeti kultúránknak.³⁷

Sokoldalú munkásságának egyik marandó szegmense az újságírói tevékenység, francia újságírói iskolázottságával és kiterjedt nyugat-európai tapasztalataival a magyar újságírás megreformálására törekedett: megújította az interjú műfaját, s külpolitikai elemzései időtállóan bizonyultak. Személyiségében tetten érhető a szakma professzionalizálódása: nem kényszerűségből választotta ezt a mesterséget, mint sokan a 19. század második és a 20. század első felében, hanem hivatása volt az újságírás. Tudta, hogy a sajtó hatalmi eszköz, ereje van, s időnként jelentős hatást gyakorolhat a politikára. Francia lépésekben ugyan nem vált sajtócézárrá, de magyar területen meghatározó szerepet töltött be Miklós Andor *Az Est*-birodalmában, sajtóügynökségével beágyazódott az európai médiarendszerbe. Ily módon munkássága magyar sajtótörténeti unikum.

Fordítói munkásságának számszerű mérlege a következő: mintegy tíz magyar színdarabot és regényt fordított franciára többnyire anyanyelvi társfordítóval, illetve legalább húsz francia drámát és prózai művet adaptált magyarra. Adorján törekedett arra, hogy színpadi fordításai könyv alakban is megjelenjenek. A fordítások pontos mennyisége azért nem meghatározható, mert többször előfordult, hogy a színház megvette egy francia darab magyar bemutatási jogát, lefordította Adorjánnal, majd csak ezután döntötte el, hogy mégsem mutatja be. Mivel fordításkéziratok nem állnak rendelkezésre, így munkamódszere nem

rekonstruálható. A kiadott szövegek azt tanúsítják, hogy pontosan és gördülékenyen fordított mindkét nyelvre.

Az itt olvasható tizenhárom levélrészlet kizárólag Adorján vasi és szombathelyi költődését ábrázolja. A jelenleg ismert mintegy háromszáz levele rávilágít kiterjedt kapcsolatrendszerére.³⁸ A küldemények tükrözik a kor társadalmi, művelődéstörténeti, művészeti és politikai viszonyainak számos vonatkozását. Az életút levelezéssel képviselt 1908 és 1966 közötti majdnem hat évtizede a következőképpen periodizálható:

(1) 1908–1919: a *Pesti Napló*, majd *Az Est* belső munkatársa, a Nemzeti Színház fordítója, Károlyi Mihály kormányzása idején másfél hónapig a magyar kormány svédországi megbízottja;

(2) 1920–1939: magyar, francia, svájci, német, osztrák és svéd lapok munkatársa, sajtóügynökség tulajdonosa, Molnár Ferenc műveinek francia fordítója;

(3) 1940–1948: a második világháború alatt Figeac-ban bujdosik, utána három évig a Bateau Ivre kiadó igazgatója;

(4) 1949–1966: kizárólag külföldi, főként francia lapok munkatársa, egyre visszavonultabb életet él. Ezekből nyomon követhető Adorján fokozatos visszavonulása, halálra készülése.

1. Adorján Andor Benedek Károlynak

Eaubonne, 1950. február 20.

Kedves jó Benedek,
[...] A leveléhez mellékeltem novellája igen szép és megható, költői. Nem merem megtartani, féltemben, hogy ha írásaim közé keveredik, az utókor netán nekem tulajdonítja. Mellékelem és köszönöm, hogy

37 Halász Ernő: Megkésített sorok Adorján Andorról. = Irodalmi Újság, 1966. jún. 15., 2. p.

38 Tüskés Anna: „...nekem Franciaország... a sorsom és végzetem.” Adorján Andor élete és munkássága. Bp., 2023. (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet) (megjelenés alatt).

elolvastatta velem. De egyen³⁹ talán hadd igazítom helyre a tévedését: az útfél magyarul nem a fele-utat jelenti, mint hinni vélni és írja (de legalább a magam vidékén, Vazsmegyében) egyenértékű az útszél-lel, vagyis az út szegélyével, ami az árok mentén vezet. Ha valakivel úton-útfélen találkozunk, ha valamiről úton-útfélen beszélnek, ez azt jelenti, hogy nemcsak az úton járva találkozunk az illetővel, de akkor is, ha akár ő, akár mi az útszélien ácsorgunk. Ennyit erről. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. gépirat aut. aláírással

Feladó: Clos de l'Olive Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: PIM Kézirattár, Benedek Károly-hagyaték

2. Adorján Andor Benedek Károlynak

Eaubonne, 1950. április 8.

Drága jó Benedek,

[...] 4° Összefut a számban a nyál, ahogy olvasom a kedves Mária Lujza hogy eljár magához, mint írja: az ő gyönyörű mellecskéjével és csinos pofikájával. Hogy az ilyen részletek megállapítása után is maga még mindig az öt meglévő gyermek iránt érdeklődik, ahelyett hogy egy hatodiknak vetné meg az alapját, Mária Lujza nyilván roszszallja, én is. Ha valaki, hát nyilván ez a kedves Mária Lujza sajnálja, hogy ilyen konokul süket fülekre talál magánál. (Ott Hispaniában ezt fülnek hívják? Érdekes, nálunk Vazs-megyében egészen másképpen). [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. gépirat aut. aláírással

Feladó: Clos de l'Olive Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: PIM Kézirattár, Benedek Károly-hagyaték

3. Adorján Andor Rab Gusztávnak

Eaubonne, 1961. november 16.

Kedves Barátom,

[...] Ó, édes Szombathely, az egyetlen (a szüleim sírján kívül), ahová még húz a nosztalgiam. De boldog lennék viszontlátni a Gyöngyös utcát a Szentháromság szobraival, de boldog lennék viszontlátni a templomot, ahol az előtte való téren a megvadult ló maga után cipelte a lebukott lovasát! Wallis huszárnagyot. De szeretném viszontlátni a jövedéki sóboltot, ahol Mayer Anna kisasszony árulta a sót, én meg, aki gyerekfüllel énekelni hallottam a gyenge majoránáról, sehogy se tudtam megérteni, hogy Mayer Anna miért gyenge, és hogy mi van ezen a bolond vénkisasszonyon megénekelni való. Reminiszcenciák, amiket majd olvasni fog talán a Mémoire-jaimban. De hát hagyjuk mindezt. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: PIM Kézirattár Rab Gusztáv-hagyaték, 58 [valójában 66]. számú levél

4. Adorján Andor Rab Gusztávnak

Eaubonne, 1962. július 11.

Kedves Barátom,

[...] Vakációmát jobbadán arra használom, hogy megpróbálom kitanulni a dologtalan életet. Ez nagyon szokatlan valami a számomra, igazándiban talán majd csak a síromban kapok rá. Bár valamit nyilván ott is fogok tenni. Ha meg egyebet nem, hát porladni. És kukacokat etetni a szívemmel, mint kisfiú koromban a selyemhernyókat, frissen szedett eperfalevéllal. (Jut eszembe, gyerekkoromban Szombathelyt még az eperfát „szederfa” név alatt tiszteltük. Még csak amikor Budapestre költöztünk, tanultam meg, hogy aki nálunk egyszerűen

39 egy helyen

„téns úr” volt Szombathelyen, a fő- és székvárosban nagyságos úrrá lépett elő, alkalmasint így a szederfa is „eperfává”). Bár igaz, hogy Arany Jánosnál is már eperfa bõlongat, este van, este van kiáltással, nem pedig szederfa.⁴⁰ [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelõhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelõhely: PIM Kézirattár Rab Gusztáv-hagyaték, 72 [valójában 80]. számú levél

5. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1964. július 21.

Kedves Barátom,

[...] Sokat gondolkodok persze a halálra, amit a 82 évem és a fizikai állapotom mindenképpen indikál⁴¹ is. És gondolkodok arra, a dolgaimmal mi lesz: könyvek, iratok, képek, rajzok, metszetek, reminiscenciák, fotográfiaiak, autogramok, levelek stb. stb., ami a 20-ik éveimtõl kezdve 62 éven át felgyûlt itt, rengeteg anyag. A barátaim levelei: Molnár, Heltai, Lengyel,⁴² Kemény Simon, Ady, Marinetti, Georg Brandes, Scheidemann,

40 Utalás Arany János *Családi kôr* címû versére: „Este van, este van: kiki nyugalomba! Feketén bõlingat az eperfa lombja”.

41 mutat (latin)

42 Lengyel Menyhért (1880, Balmazújváros – 1974, Budapest) író, publicista, színmûíró, forgatókönyvíró; Adorján franciára fordította *Taifun* címû színdarabját. Filippo Tommaso Marinetti (1876–1944) az olasz avantgárd író, az olasz futurizmus atyja, politikus. Georg Brandes (1842–1927) dán kritikus és tudós, az 1870-es évektõl a 20. század fordulójáig nagy hatást gyakorolt a skandináv és európai irodalmakra. Philipp Heinrich Scheidemann (1865–1939) a Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) politikusa. Victor Adler (1852–1918) osztrák politikus, a munkásmozgalom vezetője, a Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) alapítója. Karl Hjalmar Branting (1860–1925) svéd politikus, aki 1907-tõl haláláig a Svéd Szociáldemokrata Párt (SAP) vezetője volt 1907-tõl haláláig, három alkalommal Svédország miniszterelnöke.

Viktor Adler, Branting, orosz bolsevik vezeték, akiknek Stockholmban 20 svéd koronákat adtam kölcsön, amikor forradalmat csinálni kiszálltak Stockholmban a plombált vagonból; aztán van egy 1848-as iratgyûjteményem, levelek, okmányok stb. Mi lesz mindezzel? Ami a könyveket illeti, már ti. a magyar nyelvû könyveimet, az volt a szándékom, hogy a szombathelyi zsidó elemi iskolának testálm, hálából, amiért ott tanítottak meg írni-olvasni és imádkozni. De a hitleri sáskajárás után van-e még Szombathelyen zsidó és van-e iskola náluk? Van-e még egyáltalán felekezeti iskola Magyarországon? Ilyennek híján arra is gondoltam, a könyveimet a Barcsay utcai gimnáziumnak⁴³ hagyom, ahol diák voltam és ahol maturáltam.⁴⁴

Arra is gondolkodok, nem volna-e Szombathely városának, a szülõvárosom, ahol az anyai nagyszülõim az ükõsükszüleimig felmenõleg laktak és temetkeztek, nem volna-e, mondom, Szombathely városának netán egy városi múzeuma? A dolgaimat itt pénzen elkõtyavetyélni barbár cselekedet volna, pláne hogy a feleségem anyagi jövõje fényesen biztosítva van. Persze a legációmnak⁴⁵ volnának bizonyos feltételei. Megkívánám, hogy ebben a múzeumban egy egész szobám legyen fenntartva. Továbbá megkívánám, hogy itt megõriztesse a szülõim fényképe, továbbá a feleségem három nagy portréja, az egyiket Basch Andor⁴⁶ festette, a másikat Vadász

43 Állami gimnáziumként 1881-ben alapították Budapesti VII. ker. Állami Gimnázium néven, nyolcosztályos fiúgimnáziumként működött. Késõbbi neve: VII. ker. Barcsay utcai állami fõgimnázium. Nevét 1920-ban Magy. Kir. Állami Madách Imre Gimnáziumra változtatták. Mai neve: Madách Imre Gimnázium.

44 érettségiztem

45 hagyományozás, örökül hagyás (latin)

46 Basch Andor (1885, Budapest – 1944, Budapest) festõ.

Miklós,⁴⁷ harmadikat egy kiváló német festő. Van továbbá egy nagy Lotz Károly-festményem, 2 Boudin-képem, egy Louis David, egy kis Van Ostade-om, néhány Hokusai-féle szíves fametszetem, gyönyörű japáni dolgok, néhány Tiepolo-metszetem, egy Tintoretto-metszet és egy Rembrandt-rézkarcom, a híres bécsi Artaria intézet néhány gravure-je a régi Pest-Budáról, egy gyönyörű Thorwaldsen-plakettem stb.⁴⁸ Írásaim: Frigyes főhercegtől, Mária Krisztina özvegy spanyol királynétől, rengeteg európai hírességtől, dedikált fényképem Anatole France-tól, Vadász egy rajza Romain Rolland-ról Rolland saját kezű aláírásával, meg tudom is én, mi minden még, levelek Görgeytől, a feleségétől és a lányától, az interjúim, francia kéziratban, ellenjegyezve Konstantin görög királytól, Wittetől, Kikovtzevtől, Czernintől, Take Ionescótól stb.⁴⁹ Felsorolni alig győzném. Van egy

albumom Molnár Ferenc, Nagy Endre és Szini Gyula rajzaival a régi Pesti Napló belső életéről.⁵⁰ Mondom, ezt pénzért elidegeníteni bűn lenne.

Maga mit tanácsolna, hogy tegyek? Megkérem azonban, egyelőre ne beszéljen az egésztől senkinek, mert hiszen még nem „spruchreif”⁵¹ a dolog. Még habozok és tűnődök. És persze a feleségemet is meg kell kérdezni, de amilyen jó lélek, aligha fog megkontrázni.

Van-e Szombathelyt polgármester? Ki van a város élén? Adott esetben kivel lépjek érintkezésbe? Megvan a teljes LU-kollekcióm, a teljes kollekcióm az AUX ECOU-TEST-ből, amelynek most már 18 éve vagyok munkatársa, hasonlóképpen az OEDIPUS című hetilapból, amelynek a 4 évi fennállása során voltam a munkatársa itt Párizsban. Igazán, én magam is elképedek, mennyi minden értékes dolgot hordtam össze.

Hozzá akarnám tenni, hogy ha ajándékozásra kerül a sor, ez tisztára a szülővárosomnak szól, tehát a gesztusomnak semmi politikai jellege nincsen. Köszönet Szombathelynek, amiért a falai között láttam meg a napvilágot és a rendíthetetlen bizalmam kifejezése, hogy Magyarország, bármilyen rezsim alatt is, megmarad az örökkévalóságban magyarnak, mert nekem csak ez a fontos és nem a slogan,⁵² amelynek nevében kormányozzák.

Türelmetlenül várom a véleményét és sok tisztelettel kedves nejemnek, köszöntöm magát, régi barátsággal.

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely
2 f. gépirat

- 47 A portré készültét feljegyzi Bánffy Miklós emlékirataiban: „Adorjáné ült az első kísérleteihez. Talán két arcképet festett róla, egy kisebbet és egy nagyobbat.” Bánffy Miklós: Emlékeimből. Kolozsvár, 1932. 145. p. (Erdélyi Szépművészeti Társaság)
- 48 Lotz Károly (1833–1904) festőművész. Adriaen van Ostade (1610–1685) holland festő. Hokusai (1760–1849) japán festő. Giovanni Battista Tiepolo (1696–1770) velencei festő. Tintoretto (1518–1594) velencei festő. Rembrandt (1606–1669) holland festő. Thorwaldsen (1770–1844) dán szobrász.
- 49 Frigyes (1856–1936) osztrák főherceg, császári és királyi tábornagy, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének főparancsnoka 1914 és 1917 között. Ausztriai Mária Krisztina (1858–1929) osztrák főhercegnő, spanyol királyné. Anatole France (1844–1924) francia költő, újságíró és regényíró. Romain Rolland (1866–1944) francia drámaíró, regényíró, esszéíró, művészettörténész. I. Konstantin (1868–1923) görög király 1913-tól 1917-ig, majd 1920 és 1922 között. Szergej Julijevics Witte (1849–1915) orosz államférfi, az Orosz Birodalom első miniszterelnöke, a cár helyébe lépve a kormány élén. Kikovtzev (?). Ottokar Czernin (1872–1932) cseh politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere az első világháború során 1916–1918 között. Take Ionesco (1858–1922) román centrista politikus, újságíró, jogász és diplomata, novellaíró.

50 Szini Gyula (1876, Budapest – 1932, Budapest) író, újságíró.

51 kimondott (német)

52 jelszó (angol)

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/270

6. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1965. február 2.

Kedves jó Henrym,

[...] Mindenesetre sietek megköszönni levelet, hadd lássa ebből a sietségből is, milyen hálás vagyok a fáradozásáért. Igazat megvallva, hogy ilyen sokáig értesítés nélkül hagyott, kissé fájaltam is, mert a maga részéről mindig a legnagyobb pontossághoz és szó-tartáshoz voltam szokva. Csodálkoztam is a hallgatáson, és nem tudtam mire vélni. Viszont nem mertem magánál holmi sürgető szóval fellépni, mert, véltem, ha már nem ír, hát legalább tisztelnem kell a hallgatását. Persze most aztán egyszerre mindent megérték. Maga Szombathely városának választát várta. És még csak akkor írt, amikor látta, hogy ez a válasz mindváltig késik. Én se kaptam tőlük értesítést. Hát ha így van a dolog, hagyjuk is hát annyiban. Van egy francia közmondás, amely szerint alig van nagyobb butaság, mint másokat a kedvük ellenére akarni boldoggá tenni. Ez egy igen bölcs mondás. Néha azoknak ártunk leginkább, akiknek mindenáron használni szeretnénk... Szülővárosom közömbössége mélyen sért és egykettőre más érzésekre indít.

[...] Már én szépen leszámoltam mindennel. Örülök, hogy az életem mindenkor tiszta volt, semmi mocskok nem tapadt hozzá, senkinek nem vétettem, soha egy szó cáfolatot nem kaptam, soha perem nem volt, és így mindennel rendben volnék. Negyvenöt éve élek idegenben, de azért a honpolgárságomat sose változtattam meg, még opportunizmusból se, még akkor se, amikor otthon apatrida lettem. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely
1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/275

7. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1965. február 19.

Drága Henrym,

[...] Levele nagy öröm volt a számomra, már csak azért is, mert életjelt jelentett a maga részéről, és mert igen jólesett látnom, hogy gondolt rám. Az örömöm még megduplázódott, amikor az értesítést olvastam, hogy valahára kapott választ Szombathely városától, illetve a megyei múzeumok igazgatóhelyettesétől.⁵³ Feltétlenül írok majd neki e hét során. Nagyon köszönöm, kedves Henrym, amit tett az ügy érdekében, és nem adom fel a reményt, hogy talán sikerül nyélbe ütnünk az adományozásom ügyét.

Mindenesetre aggódnálal tölt el, ha nem tudnak egész szobát fenntartani, még ha mégoly zugolyonyit is. Hiszen éppen azt akarom elkerülni, hogy atomjaira bomoljon az egész. Ha ezt ide teszik, azt oda, elaprózódik a hagyatékom, és értékét megjelentőségét veszti. Kézen-közön aztán hova kerül az egész? Az én egyik legfontosabb indítókóm és inspirálóm például az a gondolat, hogy a szüleim arcképe megőriztessék, és ne kerüljön ebek harmincadjára. Tudom, szinte nevetséges szentimentalizmus ez, de nem tehetek róla. Gondoltam volt arra is, hogy hiszen elégethetném ezeket a fotográfiákat, de képtelen vagyok rá. Hasonlóan a feleségem portréira is gondolok, ezek nem fotográfiák, de kiváló művészek festményei. Ha egy muzeális szoba őrzi őket, helyén vannak, és a sorsuk úgyszólván örökre biztosítva van. Aztán itt vannak a könyveim, a modern ma-

53 Horváth Ernő (1929, Aszód – 1990, Zemplén) paleobotanikus muzeológus. 1953-ban került Szombathelyre a Savaria Múzeum természettudományi osztályára, később a múzeum igazgatóhelyettese, majd megbízott igazgatója volt.

gyar könyveim, a legtöbbje dedikációval, ez is merőben személyes természetű dolog. A birtokomban lévő többi festmény igen értékes dolgok. Ha együtt marad a kollekción, hát sok mindenről tanúskodik. Szétszórta és elkótyavetyélten: mintha szemétdombra juttattam volna őket. Nem akarok sokáig vesztegelni ennél a témánál, minék untatom vele. Majd megkísérlem Horváth Ernő úrral levelezni az ügyet. Szerénytelenül nélkül merem állítani, hogy a város jól járna, ha elfogadná az ajánlatomat.

Ha eljön a nyár, leltárba szedem a padláson felhalmozódott dolgaimat és elküldöm a városnak ezt a katalógust. Szerény véleményem szerint, ami felgyűlt, direkt egy adattár, hogyan csinálódott egy újság a század első felében, mi volt akkor a magyar újságírás, mi volt a lelke, a feladata, a rendeltetése, a vágyakozása stb. Egy darab kortörténet ez, nem a személyem története, én ebben a komplexumban csak éppen egy próbabáb vagyok, egy mannequin.⁵⁴ Meg aztán a rengeteg levelem a barátaimmal: Molnár, Heltai, Ambrus Zoltán, Herczeg Ferenc, Gárdonyi, Nagy Endre, Kemény Simon, Móricz Zsiga, meg a sok külföldi: Marinetti, Anatole France, Henry Bernstein,⁵⁵ meg mégannyi. Ha ezt ide vetik, azt oda, hát csak gyengécske szemétdomb kerül ki belőle. Na de elég ebből a lamentációból. [...]

Adorján Andor

Ha majd levelezek Horváth Ernő úrral, elküldöm magának a leveleim mását, hogy tudja mindenkor, hányadán áll a dolog. Ölelem.

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/276

⁵⁴ modell (francia)

⁵⁵ Henri Bernstein (1876–1953) francia drámaíró.

8. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1965. május 28.

Kedves Henrym,

[...] Ami a szombathelyi dolgot illeti, a maga szíves közbelépte óta nem történt semmi. Nem írtam Horváth Ernő úrnak, miután a maga ez év február 13-iki levele szerint, amelyben a Horváth úr levelének mását közölte velem,⁵⁶ az derül ki, hogy a városi múzeum számára lehetetlen a gyűjtéseim számára egy külön szobát fenntartania, hanem az anyagot széjjel kellene oszlatni, mit ide tenni, mit oda. Hát én éppen ezt nem akarom. A számomra alapfeltétel, hogy együtt maradjon a massa, mint valami osztatlan egész. Hogy miért ez a kívánság, hosszadalmas volna kifejteni. Csak egy-két okot hadd említek, talán tudja méltányolni, talán nem, mert naivnak és gyermekdednek ítéli, na de mindegy. Nekem például hallatlanul fontos, hogy a szüleimnek 4 fényképe, ami nekem kegyeleti tárgyam, ne jusson szemétdombra, de megőriztessék. Két kép a szüleimet a nászuk idején ábrázolja, kettő a vénységükre. Pláne a két első, ami 1876-ból való, rendkívüli művészi, valósággal műtárgy. Mint egy nagy egésznek a részese, ez a 4 fotó felettébb értékes és érdekes. Az egészből kiszakítva: zéró és érdektelen. Hasonlóan gondolok a feleségem négy portrémására, kitűnő festők alkotása. Különkülön az értékük megvan, de az érdekük teljesen hiányzik. Behelyezve egy egészbe: integráló részek. Hasonlóan gondolok mindarra, ami régi Pesti Napló emlékem van, vagy ami *Az Est* alapításához fűződik. Mint tárgy, ez is, az is szinte zéró. De viszont egy korba és eseménysorba behelyezve: értékes kortörténeti és művelődési adat. A vagy ezernyi magyar könyv, amit odaajándékoznék széjjeldobálva: antikváriusi portéka. Együtt: lélek lakik benne és

⁵⁶ Horváth Ernő levele Simonyi Henrinek, Szombathely, 1965. febr. 5. MTA KIK Ms 4266/340.

beszél. A szabadságharci okmányaim: széjelvetve üres papiros. Így együtt, láthatta, hogy ordít belőlük az 1848 és pláne a világsi tragédia. Minderről rengeteg volna a mondanivalóm; de nem akarom a szót szaporítani. Ha Szombathely nem hajlandó szerződésileg kötelezni magát együvé tartani az egészset: a céljaink nem egyeztethető össze. Nekem nem az a fontos, hogy mint nagylelkű ajándékozó kapjak köszönetet, hanem hogy amit az életem folyamata és véletlenjei egybehordtak, így egyben is maradjanak, mint holmi szerves egész. Majd minderről még beszélgetünk, ha megtisztel a látogatásával. Mert arról a reménységről, hogy még be tudjak nézni a városba, fájdalom, végleg le kell tennem. Hiszen még a kertkapuig se tudok már elvánszorogni.

Ha ismerném Horváth Ernő urat és a mentalitását, a szenzibilitást,⁵⁷ hát mindent neki is megírtam volna, de hogyan ennyire kigombolkoznom valaki előtt, akit nem ismerek, aki nem ismer engem és éppen ezért félok, hogy kölcsönösen nem értjük meg egymást. Így ahogyan most áll a dolog, én azt mondom, ezek a feltételeim, ez az én „sine qua non”-om.⁵⁸ Amire ő egy „non possumus”-szal⁵⁹ felel.

Lehetséges egyébként, hogy a napokban talán mégis írok Horváth úrnak és felvetem a kérdést, hajlandók-e adni egy, ha mégoly szerényke szobát is, vagy nem. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/277

9. Adorján Andor Horváth Ernőnek

Eaubonne, 1965. június 21.

Igen tisztelt Uram,

Dr. Simonyi Henrik barátom közölte velem annak idején az Önnel való levélváltását, illetve az Ön becses válaszevele mását. Sajnálattal tudtam meg belőle, hogy ami a netáni hagyományozásom legfőbb alapfeltételét illeti, az idevágó kívánságom, úgy látszik, legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Ez az alapfeltétel, amelynek érzelmi és értelmi, pietisztikus⁶⁰ és logikai magyarázatával is szolgálhatok, ha szükséges, az, hogy a gyűjtésem anyaga, ami az adományozásom tárgyat teszi, együtt is maradjon, egy töben és ne szóródjon széjjel, két vagy több ízre szaggatva, egy dirib ide, egy másik oda, és végül ebek harmincadjára az egész! Ha ilyen véget szánnak a néhai lételem besugárzó emlékeimnek, mi sem lenne könnyebb, mint Párizsban értékesítenem a holmimat, műkereskedők, antikváriusok és egyéb kufárok kezénközén. Hiszen valóságos prostituálás⁶¹ lenne ez a részemről, vagy hogy szelídebb kifejezéssel éljek: mintha egy szép velencei tükröt törnék darabokra.

Ismétlem, a szándékolt hagyományozásom csak az esetben jelent számomra örömet, sőt gyönyörűséget, ha szerződésileg biztosítva vagyok, hogy a dolgok, amiket az életem véletlenjei során felgyűjtöttem, és amelyeken annyiszor jártattam kedvtelve és vigaszt merítve a szememet, együtt is maradnak. Ez az oszthatatlanságuk valószínűsége sine qua non a részemről. Olybá tessek nézni ezt a kívánságomat, mint holmi materializált⁶² kifejezését a kettős hálámnak és szeretetemnek, amellyel egyrészt szülővárosom, Szombathely irányában vagyok, és másrészt a dolgaim iránt, amikor

57 érzékenységet (latin)

58 elengedhetetlen feltételem (latin)

59 nem tudjuk (latin)

60 érzelmi (latin)

61 elpazarlás, elfecsérlés (latin)

62 anyagi (latin)

így a síron túlról is gondoskodni akarok, hogy soha szét ne szóródjanak, bitor kézre ne kerülhessenek.

Ha a város részéről netán politikai okon nem volna meg a hajlandóság, ha egy még olyan szobácskát is fenntartania a múzeumban a dolgaim számára, hát azt felelném, hogy csakugyan nem vagyok kommunista, ami azonban nem zárja ki, hogy ne legyek magyar és szombathelyi fi. Elismerem, nem tudok megbarátkozni semmiféle diktatúrával és osztályuralommal. A politikai és a gondolati szabadság éppen olyan éltető elemem, mint a levegő. Az emberi, kozmikus együttlétünkben szeretek mindent, ami egybeköt, és semmit abból, ami elválaszt. Különben az angol axiómát vallom: „Right or wrong, it’s my country.”⁶³ Az ezeréves Magyarország történetében a Ma is csak epizód és bárgyúság lenne részemről, ha a fától nem látnám az erdőt.

Ha mégis lehetne a dologból valami, szíveskedjék közölni velem. Ez esetben, kívánságára és akár hetek munkája árán, katalógust is készítenék róla, hogy vagy ezernyi magyar könyvön túl még mi minden jönne számba: festmény, rajz, metszet, szobor, autogram, levelek, történeti okmányok stb. stb. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Címzett: Kisfaludy Sándor utca 9., Szombathely, Hongrie

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/279, Ms 6281/17

10. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1965. július 21.

Kedves jó Barátom,

Bocsánat, hogy már megint lábatlankodok, de kicsit talán magára is vessen érte. Kerek egy hónapja, hogy egyidejűleg írtam úgy magának, mint Horváth úrnak (utóbbinak ajánlott levél alakjában), de mindeddig egyiküktől sem kaptam választ, holott sürgős lenne tudnom végérvényében, hogyan intézkednem és mihez tartani magam. Azt már látom, hogy vajmi kevés szerencsém van ezzel az én hagyományozó kedvemmel. Eszembe jut, hogyan jártam az otthoni Hírlapírók Nyugdíjintézetével. A példa ugyancsak sajtó.

[...] Innen is a türelmetlenségem: szeretném tudni, hányadán vagyok Szombathellyel. Tartok tőle, hogy ez a szép tervem is csakúgy füstbe megy, mint az a másik, amit fentebb írtam le kicsit bőbeszédűen. Ha Szombathelynek se kellek, akkor még most kell kigondolnom, például gondolhatnék a Barcsay utcai gimnázium tanári karára, ahol maturáltam. Mit gondol erről?

Más oldalról azt írták, hogy nem Horváth úrhoz kellett volna fordulnom, de Szentlélek Tihamér⁶⁴ úrhoz, aki a Múzeum igazgatója. Ámde a maga megkérdése nélkül nem akartam tenni. Mi a véleménye idevágóan? A mentül hamarosabb válasza követ hengerít le szívemről. Eleve is köszönöm és mindkettejüket köszöntöm és ölelem. Igaz barátja,

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S. et O.

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/280, Ms 6281/18

63 Jó vagy rossz, ez az én hazám. (angol)

64 Szentlélek Tihamér (1919, Nagyvárad – 2007, Budapest) régész, múzeumiigazgató.

11. Adorján Andor Szentléleký Tihamérnak

Eaubonne, 1965. augusztus 15.

Igen tisztelt Uram,

Mindenekelőtt szíves elnézését kérem, amiért hogy ismeretlenül háborgatom. Abban a reménységben teszem, hogy a cél, amely vezet, szentesíti az eszközt, és hogy ez a cél rokonszenves lesz az Ön szemében.

Bemutakozásul pár szót: Szombathelyt születtem 1883-ban, és bár kilencéves koromban elszármaztam, máiglan fiúi szeretettel gondolok szülővárosomra. A továbbiak során a budapesti és a párizsi egyetemeken befejezett tanulmányaim után, 1906-ban PESTI NAPLÓ munkatársa lettem és voltam 1910-ig, amikor is egyike voltam amaz ötnék, aki megalapította az utóbb legendássá lett AZ EST-et. 1918-ban Károlyi Mihály követje lettem a skandináv államokban és Hollandiában, de a Kun Béla-rezsim eljövetele előtt beadtam lemondásomat. 1919 óta állandóan külföldön élek és folytatom hírlapírói tevékenységemet, és immár több mint 40 esztendeje francia lapok belső munkatársa vagyok. Magyar nemzetiségemhez azonban mindenkor hű maradtam.

No mármost ebben a mostani előrehaladott koromban arra gondolok, hogy az évek során felhalmozódott sokféle gyűjtésem anyagát: könyvek, ritkaságok, okmányok, autogramok, képek, rajzok, szoborművek, apró relikviák, fényképek stb. Szombathely városa múzeumának hagyományozom, ingyen természetesen, de bizonyos előre kikötött feltételek mellett.

Idén télen itt járt nálam régi barátom, dr. Simonyi Henrik nyug. miniszteri tanácsos, Károlyi Mihály volt titkárja. Felvettem előtte a hagyományozó szándékomat, az anyag egy részét is megmutattam neki, mire ő megígérte, hogy hazautaztával ott-hon folyamatba teszi a dolgot. De Horváth

Ernő úrral lépett összeköttetésbe, mire én június 21-én ajánlott levéllel fordultam Horváth úrhoz. Levelem másolatját ide mellékelem, ebből majd kitűnik az is, mik a feltevéleim. Horváth úr, sajnos, mindmáig nem felelt levelemre, ami persze nem valami biztató jelenség.

Legutóbb egy másik barátomtól, aki szintén ismeri tervemet, levelet kaptam. Azt írja, nem Horváth úrhoz, de Önhöz kellett volna fordulnom. Ezt teszem most a jelen soraimmal.

Igazgató Úr igen lekötelezne, ha tudatná velem, vajon az itt felvetett ügy, amelynek egyelőre még semmi hivatalos vagy kötelező jellege, elvben érdekeli-e Önt és a várost. Kívánatra esetleg katalógust is készítenék róla, miből tevődne össze a hagyomány. Tisztelettel,

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S.et O.

Címzett: Kisfaludy Sándor u. 4., Szombathely

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 6281/19

12. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1965. november 9.

Kedves Henrym,

[...] Ittjártakor említettem, hogy előző napon levelet kaptam valahára a Savaria múzeumtól, sőt ha emlékezetem nem csal – mert felettébb megingott egy idő óta –, hát meg is mutattam magának a szombathelyiek írását. Azóta válaszoltam dr. Szentléleký úrnak, és figyelmeztettem, jó lenne hamar végeznünk a dolgokkal, mert nagyon rossz állapotban vagyok, és sürgős lenne testet is adnunk a gondolatnak. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, S.et O.

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 6281/24

13. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1965. december 23.

Kedves Henrym,

Jelen soraimnak hármas célja van. [...] Harmadik és utolsó célom pedig, hogy tudassam magával, feladtam az egész szombathelyi tervemet. Ezek az ottaniak olyan közömbösséget tanúsítanak, olyan nevetlenülül indolensek,⁶⁵ hogy képtelen vagyok tovább türtöztetni magamat és barátaimat unszolni a közbeléptükért. Horváth úr még tíz hónapi várakozás után se felelt levelemre. Más oldalról azt tanácsolták, írjak az igazgatónak. Megtettem. Három hónap kellett hozzá és kívülről jövő ösztökélés és nyomás, hogy egyáltalán feleljen. Én erre tüstént, november 3-án feleltem neki. Felkínáltam neki, hogy a dolgom nagy részével nyomban rendelkezhetik, nevezetesen a könyvtárammal, a dokumentumaimmal, az archívumommal, az autogramjaimmal stb. a szoborműveimmel, és csak a lakásom falán szereplő képeket tartanám még vissza a halálomig. Felajánlottam neki, hogy ha akarja, az egészről rögtön csináljak neki egy kész leltárt. Hozzátettem, hogy 83 éves vagyok, nagybeteg, minden pillanatban elpatkolhatok, hát sürgős, igen sürgős lenne, hogy végleges megállapodásra jussunk. Erre a levelemre máig se kaptam választ, pedig közben újra megsürgettem nála a dolgot. Ilyen körülmények között én torkig vagyok a dologgal, és a jövőben hallani se akarok ezekről az urakról. Ha ezentúl írni találnak, nem is válaszolok nekik. Hiszen kész nevetség az egész. Adományozni akarok milliós értékeket, és a végül még nekem kellene könyörögnöm, hogy kegyeskedjenek

65 közönyös, hanyag (latin)

elfogadni. Ha a British Museumnak teszek ilyen ajánlatot, még ez a nagyon méltóságos intézmény is egy héten belül felelt volna, hogy Yes, Sir, vagy No Sir,⁶⁶ de nem várat meg, hogy lógó nyelvvel fussak a válasz után, és hogy barátaimat terheljem vele feleletet kicsikarni. [...]

Adorján Andor

Kéziratleírás, leelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne, V. d'O

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/282

14. Adorján Andor Simonyi Henriknek

Eaubonne, 1966. február 3.⁶⁷

Drága jó Henrym,

Január 19-éről kelt szíves levele 25-én futott be hozzám. Szerettem volna nyomban felelni rá, de nem tehettem. Már megint krízisem volt, ha nem is olyan súlyos, mint a megelőző, de mégis elég erős hozzá, hogy levegyen a lábamról. Hát így csak tengeklengek, a régi szép energiának, élni-akarásnak régen vége, búsan nézek még csak a füstje után is. Komolyan mondom, néha figyelni akarom magam, szinte magamra se ismerek többé, még csak testben is alig, hát még lélekben. Ilyenkor néha az az érzésem, mintha temetném azt, aki K. Pali után a legjobb barátom volt: önmagamat.

Ez az igen-igen lugubris⁶⁸ érzés is volt a fő oka, hogy a szombathelyi múzeummal kapcsolatos tervemet végül feladtam. Nehéz szívvel tettem, mert a gondolat nekem igen kedves volt, és nagyon sokáig ápoltam volt magamban. Ezért a lemondásomért valamelyest vigasztal, hogy maga is megértően helyesli. Nem tehettem másként, mivelhogy az életem igazán egy vékonyka cérnaszálon lóg és minden pillanatban szakadhat rám

66 Igen, Uram; Nem, Uram. (angol)

67 Ez Adorján utolsó, eddig ismert levele.

68 gyászos, komor (olasz)

a vég: Az orvosom már nem is titkolja. Mint tegnap, mosolyogva mondta: Hannibálnak⁶⁹ nehezebb volt az elefántkáival áthatolni az Alpeseiken, mint egy utolsó infarktusrohammal legyőzni egy szívbajos és szívreumás 83 éves aggastyánt... Meggyőződésem szerint a szombathelyi múzeum, mint ritkaságot állíthatná ki a tulajdon vezetőségét, amely ilyen közömbösséget és nembánomságot tanúsít. Még csak arra az ajánlatomra se reagáltak, hogy kívánatra katalógust állítok nekik össze a könyvekről, képekről, emléktárgyakról, okmányokról, amit hagyományozni kívánok nekik. A Hannibál fentebb említett elefántkái nem lehetek vastagbőrűbbek, mint amilyen vastag e jeles múzeum igazgatóságának indolenciája. Na de hagyjuk ezt a kesergést. [...] Nem ír róla, van-e kilátás rá, hogy hovatovább megint kilátogatnak Párizsba? Ha

megint elvизitel, ne titkolja előttem, tudassa velem. Talán egy-egy gazdátlan délutánjával még megajándékozhat, feltéve, hogy életben vagyok.

Ha eszébe jut írnia nekem, tudassa velem, mit csinál, hányadan van a munkájával. Lesz-e kiadója? Nagyon szeretném, ha megadatnék még nekem elolvasni a könyvét. Majd aztán a másvilágon Palinak is beszámolólok róla.

Sokszor köszöntöm kedves mindkettejüket, drága Henrym, és ölelem baráti, igaz szeretettel,

Adorján Andor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat

Feladó: 5, rue Jeanne Robillon, Eaubonne,

V. d'O

Lelőhely: MTA KIK Kézirattár Ms 4266/283

69 Hannibál (Kr. e. 247 – Kr. e. 183 és 181 között), Adorján fejezetet szentelt neki Nagy katonának (Bp., Singer–Wolfner, 1912) című könyvében.

HORVÁTH ZSUZSANNA

Kérdőjelek és fehér foltok Szentgotthárd történetének kezdetén¹

Az egyik legjellemzőbb emberi tulajdonság a kíváncsiság. Szeretnénk tudni, honnan jöttünk, kik vagyunk, milyen jövő vár ránk. Az eligazodásban segíthetnek a történelmi ismeretek. A megismerés azonban véget nem érő folyamat, ahogy az idő múlik, két irányba haladunk az ismeretszerzésben: egyfelől újabb események zajlanak, másfelől a múltbéli történésekről frissen előkerült információk rakódnak egymásra. Ilyen a történelem. Olykor ellentmondások és fehér foltok akadályozzák, hogy közelebb jussunk a valósághoz, az igazsághoz.

Milyen okokra vezethetők vissza a megválaszolatlan kérdések és fehér foltok? Véleményem szerint ezek alapvetően háromféle csoportba sorolhatók:

1. Elhallgatták vagy elferdítették a tényeket. Ez különösképpen jellemző a 20. század második felére. Az úgynevezett tabutémákról tilos volt beszélni és írni, mint például Trianonról, a szovjet jelenlétről, 1956-ról, a határainkon túl élő magyarokról. Az utóbbi évtizedekben viszont könnyebbé vált ennek a korszaknak a megismerése. Még a járvány miatti bezárások időszakában is volt lehetőségünk a különböző internetes portálokon való kutatásra, ahol egyre több fontos dokumentum válik elérhetővé. Másrészt lassan-lassan bátorságot vesznek az eddig némaságba burkolózó emberek, hogy megszólaljanak. Ennek egy „beszédés”

helyi példája a 2016-ban megjelent interjúkötet *A mi forradalmunk 1956* címmel, 23 szentgotthárdi és környékbeli szemtanú visszaemlékezésével.²

2. Az is oka lehet a bizonytalanságnak, hogy nincsenek meg a hiteles dokumentumok. Ahogy időben haladunk a távolabbi múlt felé, egyre többször szembesülünk ezzel. Szentgotthárd esetében ilyen hiányzó láncszem III. Béla királyunk elveszett adománylevele, amelyet a ciszterci szerzeteseknek adott. Ebből következően több egymásnak ellentmondó – bár tudományos igényvel megfogalmazott – feltételezéssel találkozhatunk a városunk legkorábbi történetével kapcsolatban.

3. A manapság jelentkező információdömping is megnehezíti a tények kiszűrését, a valóság megismerését. Erre a legjellemzőbb példa maga az internet, amelynek ellenőrizetlen – hitelesnek tűnő anyagai – sokakat tévútra vihetnek.

De a túl hosszú és szakmai jellegű szövegek sem segítik elő szélesebb körben a múlt jobb megismerését. Mindannyian nagyon büszkék vagyunk a Szentgotthárdról 1981-ben megjelent kötetre,³ de a 771 oldalas könyv – sok értékes, színvonalas tanulmányával – nehéz olvasmány a nem szakemberek számára. Másrészt az önállóan megszerkesztett munkák önmagukban kerek, lezárt írások, de összességükben

1 Jelen tanulmány a MURABA ETT (Európai Területi Társulás) által szervezett Nyugdíjas Egyetem-filmsorozat keretében 2020 decemberében levetített előadásom (címe: Szentgotthárd történetével kapcsolatos kérdőjelek és fehér foltok) átdolgozott és bővített változata.

2 *A mi forradalmunk 1956*. Szerk. Horváth Zsuzsanna. Szombathely, 2016. 80 p. (Szülőföld Könyvkiadó)

3 Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos – Szabó László. Szombathely, 1981. (Továbbiakban: Kuntár – Szabó, 1981.) 771 p.

nem fedik le Szentgotthárd történetének minden korszakát. Bőven maradtak fehér foltok a tabutémákon túl is, például a 19. század első fele vagy az 1848–49-es helyi események.

Olyan példán keresztül szeretném bemutatni a kérdőjelek és fehér foltok jelenlétét Szentgotthárd történetében, amely az idejében a kerek évforduló miatt is aktuális. Ugyanis éppen negyven évvel ezelőtt kapott városi rangot a „800 éves” Szentgotthárd. Az alapítása vonatkozásában nem várható újabb forrás felbukása. Csak a csodának lehetne köszönhető, ha előkerülne a már említett királyi alapítólevél, és eloszlathatna minden homályt. Magyarics István egy 2022-ben megjelent tanulmányában⁴ azt is lehetségesnek tartja, hogy a királyi kancellária működésének ideiglenes zavara miatt el sem készült az adománylevél. A legkorábbi fennmaradt dokumentumot – a birtokadományokat és a ciszterci rend jogait megerősítő oklevelet – III. Béla fia, Imre király (1174–1204) adta ki 1198-ban.

Tekintsük át először Szentgotthárd és az apátság alapításával összefüggő ellentmondásokat! Az első ilyen, hogy két különböző évszám is szerepel a témánkat érintő írásokban: 1183 és 1184. Ezekkel kapcsolatban kétféle hibás megállapítás fordul elő. A Wikipédia szerint: „1183-ban érkeztek szerzetesek Franciaországból”,⁵ a *Magyar Katolikus Lexikon* állítása viszont a következő: „1184-ben alapította III. Béla az apátságot”.⁶ A valóságban éppen fordítva történt: III. Béla 1183-ban alapította

az apátságot, és Franciaországból, a champagne-i Trois Fontaines apátságából a szerzetesek 1184-ben érkeztek. Ezt könnyen megérthetjük az 1981-es kötetben megjelent Valter Ilona-tanulmány⁷ iránymutatása alapján. A Szentgotthárdon az 1970-es és 1980-as években ásatásokat folytató régész tanulmánya megírásakor nemcsak a kövek tanúságtételeit rögzítette, hanem hazai és külföldi (francia rendi évkönyvek, 18. századi ciszterci történetírói munka)⁸ írott forrásokat is felkutatott. A legfontosabb magyar forrása Kalász Elek (1905–1974) ciszterci paptanárnak a tanulmánya volt.⁹ Ezekből a munkákból megtudhatjuk, hogy a franciaországi szerzetesek III. Béla királyunktól – nagy valószínűség szerint – 1183-ban kaptak adománybirtokot a Rába mentén. Ezt tekintjük az alapítás időpontjának. Az alapítónak kötelessége volt, hogy a szerzetesek megérkezése előtt felépítse a megtelepedéshez szükséges épületeket. Ezután került sor az apátság benépesítésére, ami a mi esetünkben 1184-ben történt. A szentgotthárdi apátság kiváltságait pápai oklevelek is megerősítették, birtokait és szolgálóinak számát fennmaradt írott dokumentumok szerint újabb adományok gyarapították.¹⁰

A másik ellentmondás abból ered, hogy az apátságnak és városunknak az alapítása közé sokan egyenlőséget tesznek. Ezt sugallták azok a felhívások is, amelyek 1983-ban 800 percnyi társadalmi munkára szó-

4 Magyarics István: A szentgotthárdi cisztercita apátság alapítása és előzményei 1. rész = Vasí Szemle, 2022. 1. sz. 17–30. p.

5 https://hu.wikipedia.org/wiki/Clairvaux-i_ciszterci_ap%C3%A1ts%C3%A1g (Megtekintve: 2020. november 8.)

6 <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szentgotth%C3%A1rd.html> (Megtekintve: 2020. november 8.)

7 Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi végszig. In: Kuntár – Szabó, 1981. 29–80. p.

8 Teofil Heim: Notitia historica de ortu et progressu abbatiae Sacri Ordinis Cistercensis B. M. V. ad S. Gotthardum dictae. Bécs, 1764. 43 p. Idézi Valter Ilona. Kuntár – Szabó, 1981. 36. p.

9 Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban Bp., 1932. 181 p. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerk. Domanovszky Sándor. 5.).

10 Kuntár–Szabó, 1981. 35–36. p.

lítottak fel a 800 éves város érdekében. Holott egy Szent Gotthárdnak szentelt kisebb templom – és/vagy település is – már létezett a Rába és Lapincs folyóktól délre adománybirtokot kapott ciszterci szerzetesek megérkezése előtt is. E tekintetben a szakmai vélemények ma már egybehangzóak. Az emberek tudatába viszont beépült az a gondolat, hogy Szentgotthárd történelme a ciszterci apátság történetével kezdődik. Nem véletlen, hogy városunk neve szlovén nyelven Monošter (monostor, kolostor).

Az egyik elgondolkodtató mozzanat ebben a tekintetben az lehet, hogy az itt felépült ciszterci apátságnak miért lett a patrónusa (védőszentje) Szent Gotthárd (960–1038). Hiszen a ciszterci templomok mindegyikét – Európa szerte – Boldogságos Szűz Mária (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelték. A gotthárdi templom esetében úgynevezett kettős patrocíniumot látunk: Szűz Mária tiszteletére emelték, és egyben Szent Gotthárd oltalmába ajánlották.

Hogyan lehetséges, hogy egy ciszterci apátsági templom Franciaországból érkezett építői egy bajorországi, bencés apátból püspökké kinevezett szentet ilyen módon válasszanak patrónusuknak? Azok is, akik úgy gondolták, hogy a település és az apátság alapítása egybeesik, könnyen magyarázatot találtak. Dr. Piszter Imre (1855–1936) szentgotthárdi perjel az apátság 750 éves jubileumára készített művében¹¹ ezt írja az 1184-ben a Magyarország határvidékére érkező szerzetesekről: „... bajor származású szerzetesek is voltak köztük, s így érthető, hogy maguk a ciszterciák hozták el ide hozzánk is szent Gotthárd tiszteletét, és az új alapítást, a kolostort és a templomot

Szent Gotthárd ábrázolása a refektórium mennyezetképén (Mathias Gusner seccója)

Forrás: Horváth Zsuzsanna

is órára nevezték el, és az ő oltalmába ajánlották.”¹²

Tudjuk, hogy nem csak a bajor népesség körében terjedt Szent Gotthárd hildesheimi püspök hírneve, aki a személyéhez kapcsolódó legendák szerint csodás gyógyulásokért járt közbe. Amikor Reimsben 1131-ben szentté avatták, ott volt a ceremónián a ciszterci rend egyik legismertebb szereplője, Szent Bernát (1090–1153) is. Szent Gotthárd a népszerűségét részben annak a törekvésének köszönhetette, hogy bencés

11 Piszter Imre: Szent Gotthárd püspök, a szentgotthárdi cisztercita apátság rövid története. Szombathely, 1938. (továbbiakban Piszter, 1938.) 23 p. (Kiadó: Szentgotthárdi Cisztercita Rendház)

12 Piszter, 1938. 6. p.

Szent Bernát, illetve Szent Benedek (Josef Schnitzer szobrai a szentgotthárdi templom homlokzati fülkéiben. Forrás: Horváth Zsuzsanna)

apátként a szerzetesi élet megtisztulásáért, a Szent Benedek (kb. 480–547) által megfogalmazott szabályokhoz való visszatéréseért küzdött. Ugyanez a cél vezette a ciszterci rend alapítóit. Molesme-i Szent Róbert (1029–1111) és társai eredetileg bencés szerzetesek voltak, akik kezdetben nem is akartak új rendet létrehozni, csak Szent Benedek tanításait követve elvonultak egy elhagyatott helyre, ott új monostort alapítottak. A bencések jelszavának megfelelően – *Ora et labora!*, azaz „Imádkozzál és dolgozzál!” – végezték az imádságokat és a fizikai munkát. Az 1098-ban alapított Cisterciumot (innen ered a ciszterci rend elnevezése) következetesen új monostornak nevezték. A helység francia neve Cîteaux. Később dolgozták ki az új rend szabályait (*Charta Caritatis*), és Szent Bernáttól származik az új jelmondatuk: *Ardere et lucere!*,

azaz Lángolj és világíts! Az utókor 1098-at tekinti a cisztercita rend alapítása évének.

A ciszterciek értékrendjében tehát a kezdettől fogva első helyen állt Szent Benedek és Szent Bernát. Őket látjuk egymás mellett a mai szentgotthárdi templom homlokzatán és a temetőben a ciszterci szerzetesek síremlékén is.

De a patrónus választására van másik magyarázat. Eszerint nem a Franciaországból ide érkező szerzetesek adták Szent Gotthárd püspök nevét templomuknak és a településnek, mindez korábbra vezethető vissza. Schwartz Elemér dr. (1890–1962) ciszterci egyetemi tanár leírta egy tanulmányában, hogy a szerzetesek letelepedése előtt milyen lehetett a környék.¹³ A Vasvö-

13 Schwartz Elemér: Szentgotthárd és vidéke a ciszterciek letelepedése előtt. Bp., 1933. 8 p. (Kir. Magyar Egyetemi Nyomda)

rösváron (ma: Rotenturm an der Pinka, Burgenland) született némettanár szerint a németújvári (ma Güssing, Burgenland) bencés szerzetesek építettek a Rába és Lapincs összefolyásánál egy templomot még a ciszterciek megérkezése előtt, amelyet Szent Gotthárdnak szenteltek, és ide jártak a ritkán lakott környéken a hívek szentmisére. Vagyis a szent tiszteletét a bencések honosították meg ezen a vidéken, és a legkorábbi ősi templom (kápolna) védőszentjének a nevét vette fel a körülötte létrejövő falu és az 1184 után felépülő apátság.

Schwartz Elemér foglalkozott a helynévadás és a templomok védőszentjeinek a tematikájával is; egy másik tanulmányában a nyugat-magyarországi német helynevek eredetét vizsgálta.¹⁴ Ebben különböző történeti munkákra és az egyházmegyei schematizmusra¹⁵ hivatkozva támasztotta alá állítását. „Az a tény is, hogy Szent Gotthárd patrocíniuma (...) másodrangú, arra mutat, hogy szentünk tisztelete már a rend megtelepedésekor megvolt Szentgotthárd vidékén, mert rendszeren a másodrangban álló templomvédők – ha két patrocíniumról van szó – az egyházak régibb védőszentjei.”¹⁶ A települések névadására a középkor évszázadaiból több olyan példát ismerünk a környéken, amelyben a falunév tartalmazza a templom védőszentjének a nevét. A ciszterci uradalomhoz tartozó Apátistvánfalva az egyik első ciszterci apát, az angol származású Harding Szent István (kb. 1059–1134) nevét viseli. Vasszentmihály, Óriszentpéter vagy Hegyhátszentmárton neve ugyancsak a templomok védőszentjéhez kapcsolódik.

A Szentgotthárd településre vonatkozó névadás korábban említett mindkét magyarázatát ismerteti Borian Elréd plébános az 1938-ban – a szerző neve nélkül – megjelent *Emlékfüzetben*,¹⁷ amelyet a szentgotthárdi Katolikus Egyházközség adott ki. Valószínűsíti, hogy dr. Schwartz Elemér téved, és a „Franciaországból magyar földbe átültetett ciszterciek hozzák magukkal a szent püspök tiszteletét és lesznek az Ő oltalma alatt nemcsak a szentgotthárdi apátság imádságos és munkás szerzetesei, hanem alapítói, névadói, tanítói és lelkipásztorai Szentgotthárd városának, amelynek története, fejlődése és virágzása szorosan összefonódik – immár 750 éven át – az apátság történetével”.¹⁸ Megállapíthatjuk, hogy ebben az esetben Borian Elréd tévedett.

Ugyancsak az *Emlékfüzetben* olvashatjuk a Nagyboldogasszony-templomban található művészeti alkotások ismertetése részben a következő sorokat a Szent Gotthárd oltárképről: „Magyar szempontból legértékesebb a kép közepén megjelenített csoda, mert ennek színhelye is, eseménye is magyar. Égő gyertyák között ravatal emelkedik, rajta egy gyermek mozdul, édesanyja csodálkozó, meghökkent arccal hajtja félre a szemfedőt, a hermelinpalástos, magyar ruhás édesapa meg férfias meghatottsággal és hálával tekint fel a csodatévő püspök szent alakjára.” Ennek a csodának a történetét is kutatta Magyarics István, eközben tette mind biztosabbá, hogy dr. Schwartz Elemérnek igaza volt.

Magyarics István tanulmánya újabb adalékokkal gazdagította a témát. Levéltári

14 Schwartz Elemér: A Nyugat-magyarországi német helységnevek. Bp., 1932. (továbbiakban Schwartz, 1932.) 293 p. (Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvtár és Nyomda Rt.)

15 Itt: egyházi név- és címjegyzék vagy címtár; lajstrom (latin).

16 Schwartz, 1932. 147. p.

17 Borian Elréd: Emlékfüzet Szent Gotthárd halálának kilencszáz éves évfordulójára (1038–1938) 1938. 40 p. (A Szentgotthárdi Katolikus Egyházközség kiadása)

18 Az *Emlékfüzet* szövege jelenleg is olvasható a plébánia honlapján: <http://szentgotthard.plebania.hu/tortenelem/emlekkuzet.html> (Megtekintve: 2023. április 21.)

iratokból egyrészt arra a következtetésre jutott, hogy az apátság alapítása idején a Felsőmarác és Fölöstöm között haladó úgynevezett „királyi úton” volt gázló/átke-lőhely a Rábán. Feltételezte azt is, hogy kellett itt lennie egy királyi udvarháznak, valamint hogy a dokumentumokban adománybirtokként említett Chegge név (ami-nek a jelentése gázló/átke-lőhely) valójában a későbbi Szentgotthárdot jelöli. A másik érdekesség, hogy közvetlen kapcsolatot ta-lált a németújvári bencés apátságot alapító Volfer lovag családjának története és Szent Gotthárd tiszteletének magyarországi terjedése között. Valószínűsíti, hogy a jelenlegi szentgotthárdi Nagyboldogasszony-templomban Szent Gotthárd tiszteletére emelt oltár oltárképén ábrázolt csodás feltámadás ennek az előkelő grófi családnak a tagjait érintette. Ők építhették a legelső Szent Gotthárd-templomot, és a szent nevét – a rendkívüli csoda hatására – felvette a ko-rábban Cheggeként említett település. Ma-gyarics szerint a „Szent Gotthárd püspök közbenjárásának betudott csodás gyógyulás feletti öröm és hála ösztönözte az építteté-sére a Héder nemzetség valamelyik tagját, talán éppen Volfer lovagot”.¹⁹ Nem véletle-nül ezen a birtokon emelték a templo-mot, hanem azért is, mert Nepomuki Szent János (élt: 1345–1393, szentté avatása: 1729)

tiszteletének elterjedése előtt Szent Gott-hárd volt az utazók, átke-lőhelyek védő-szentje. (Lásd: Szent Gotthárd-hágó, Svájc.)

Sajnos a legelső templom/kápolna épí-tésére vonatkozó írott forrást nem ismer-ünk, és régészeti feltárás sem jutott a nyo-mára. A németújvári bencés apátságot pedig éppen III. Béla király számolta fel, amikor 1180-ban átvette (valószínűleg el-cserélte) eredeti birtokosától, és védelmi cé-lokból erődítménnyé alakíttatta át az épü-letet.

Összességében Szentgotthárd és az apátság alapításával kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy az 1183-as királyi adomány birtokában a ciszterci szerzetesek a franciaországi Trois Fontaines-ből 1184-ben egy ritkán lakott területre érkeztek, ahol már állt egy Szent Gotthárdnak szen-telt templom. A Rába és Lapincs összefo-lyásánál felépített templomukat a Nagybol-dogasszony pártfogásába ajánlották, de a másodlagos patrónus a csodatévő gyógyí-tásairól ismert hildesheimi püspök, Szent Gotthárd lett. Ez az apátsági épületegyüttes azonban 1605-ben elpusztult. Alapjainak egy részét, a templom és a kolostor faragott köveinek több darabját a mai színház épü-letében és a körülötte kialakított romterü-leten láthatjuk.

19 Magyarics István: A szentgotthárdi cisztercita apát-ság alapítása és előzményei. 2. rész = Vasi Szemle 2022. 2. sz. 154–168. p.

KÁROLYI MÁRIA

Egy szombathelyi szál a magyar építészettörténetben

TÖRTÉNET APÁKRÓL ÉS FIÚKRÓL, MESTEREKRŐL ÉS TANÍTVÁNYOKRÓL, BARÁTSÁGRÓL ÉS HAZASZERETETRŐL

Az emberi faj sikerének egyik kulcsa, hogy őrzi kultúráját. (Csányi Vilmos)

Nézem az erős, biztos vonalakkal megformált szép tusrajzot. A temetőkertben fiatal férfi áll lehajtott fejjel és egy hatalmas fának támaszkodva, töprengve emlékezik. Az ifjú arcán hűszeszendős apám kedves vonásait szeretném és tudom is felismerni – a kép Hauszmann Alajos építész, műegyetemi tanár halálának alkalmából készült (1. kép). A királytól nemességet is kapott velencei Dr. Hauszmann Alajos 1926. július 31-én hunyt el, ekkor már másfél évtizede visszavonult az egyetemi oktatástól. Apám ez időben harmadéves műegyetemi hallgató volt, kortársaival együtt szerkesztették az építészhallgatók jeles évi kiadványát, a *Megfagyott Muzsikust*. Ebben jelent meg apám „In memoriam” rajza az egykori neves professzor emlékére. A modern magyar Műegyetem megteremtőjét az általa tervezett műegyetemi főépület aulájában ravatalozták fel, a hallgatók elbúcsúztathatták a Ke-repesi úti temetőbe vezető utolsó útja előtt.

A 19. és 20. század fordulójának sok nagy munkát építő, sokat szervező és oktató jeles mestere tehető bajor polgári családból származott. Naplójának szűkszavú bejegyzéseiből közelebbről megismerhetjük személyiségét, életútját és munkásságának részleteit is. Az események leírásából kibontakozik előttünk egy nagyon színes, forrongó, fejlődéssel teli, épülő és építő időszakor- és körképe, a kiegyezés utáni gyorsan polgárosodó ország hiteles ábrázolása. Mit

jelentett ez időben hazafinak lenni? Olvaszuk sorait: „Ekkor már ébren volt bennünk, magyar ifjakban a hazafias érzés, és nem akartuk eltérni a németek térfoglalását. Magyar ruhában, sarkantyús csizmában, fokossal a kezünkben jártunk s demonstráltunk... a német színészet ellen.” Büszkén jegyzi meg, hogy az első magyar színház építésénél „kivette részét a fizikai munkából a magyar társadalom minden osztálya.”¹ Ő maga 17 évesen már kőműves szakmát szerez, így indul el a vágyott építészeti munka felé. Azt is látjuk, hogy a nyugtalan ifjút minden újdonság érdekli: foglalkozik pirotechnikával, fényképészettel, sportokkal, színjátszással, szervezői készsége is bontakozik. Berlinben végzett építészeti tanulmányok után hazatérve a magyar Műegyetem szervezési munkái következnek. Soraiból látjuk formálódni műegyetemünket, ahol még megfelelő épület sincs, de tanárok és tananyag is csak hiányosan. Huszonöt esztendősen már a Műegyetem tanára, tankönyveket fordít német nyelvről és tanárokat hív meg, hihetetlen munkát végez a kornak megfelelő egyetemi oktatás elindítására.

Hauszmann naplója külön fejezetet fordít szombathelyi kapcsolataira és az itt végzett munkásságára. Sorait olvasván úgy érezzük, hogy megkedvelte a várost és számos baráti kapcsolatot is ápolt a korszak ismert helyi szereplőivel. Még nincs harmincesztendő, amikor 1876-ban meghívást kap

¹ Hauszmann Alajos: *Építész a századfordulón*. Bp. 1997. 16–17. p.

Szombathelyre, ahol a városi közösség városházát és színházat kívánt építeni. Itt ismerkedett meg a Széll családdal, melynek rátóti birtokán „sok szép napot töltött”,² és ahol a kastély átalakításának-modernizálásának nem könnyű feladatát is elvégezte.

Szombathely új városházája és csupán 300 férőhelyes színháza végül közös épületben kapott helyet, melynek csak a homlokzata volt egységes. Az akkori igényeket kielégítő harmonikus, szép épület „nagy tetszésben részesült” és viszonzásul „a város közgyűlése engem díszpolgárnak nevezett ki”³ – számolt be a történetéről az építész a naplójában. A kezdeti sikereket helyi megbízások sora követi és az 1880-as években sok szép terve valósul meg a városban.

1880-ban megnyílik a színház (2. kép), de megbízzák a megyeháza átalakításával is, ahol üléstermet, díszlépcsőházat, külső és belső változtatásokat tervez és alakít ki (3. kép). Megtervezi Károlyi Antal akkori főjegyző és Éhen Gyula lakóházát is (5. kép), Herényben a Gothard család részére „asztromómiai intézetet” épít. A városnak nyári színházat is tervez (4. kép), amely azonban sajnálatos módon tűzvészben pusztul el. Még a vasi vidéken is dolgozik, nemcsak Rátóton, de a Batthyány-család megbízásával (1882-ben gróf Batthyány Géza keresi meg) az ikervári kastély eklektikus stílusú átalakításában is közreműködik (6. kép). Büszkén jegyzi meg a naplójában, hogy az ikervári kastély kezdeti építési munkálatainál egykor maga Ybl Miklós volt az építésvezető. Ez az említés jelzi – több korábbi feljegyzésével együtt –, hogy mennyire tiszteli nagy elődeinek személyét és megvalósult épületeit is. Hauszmann munkásságának kései méltatója szerint az építész szombathelyi működése, jeles építési te-

vékenysége hatással lehetett az itt dolgozó helyi mesterekre is, ez is magyarázhatja a város több szép, harmonikus, eklektikus utcaképeinek kialakulását.⁴

Szombathelyhez fűződő meleg kapcsolatáról még egyszer vall Hauszmann az emlékei között, a modern város értékeinek felsorolásával. Az új században, 1916 tavaszán látogat újra a megyébe és ezt írja naplójában: „Szombathely ma egyike a legszebb dunántúli vidéki városoknak, igazán nagy városi élet folyik ott. Elektromos világítással, vízvezetékkel és csatornázással van ellátva, útjai mind aszfaltozva vannak, nagyszerű nyilvános és magánépületek keletkeztek, és élénk kereskedelmi forgalma van.” Szomorúan teszi hozzá, hogy régi vasi barátai közül már nem él senki, Szélléket, Károlyit, Ebergényit, Éhent említve meg.⁵

Történetünk fonalát gombolyítva most pillantsunk vissza Hauszmann építési munkálatainak megszervezésére! A szombathelyi feladatok megoldásáról írja a naplójában: „A szombathelyi építkezésekhez Wälder Alajost, irodám egyik rajzolóját küldtem ki építésvezetőnek. Wälder azután ott telepedett le, és elvett egy gazdag leányt, építőmesteri minőségben több épületet emelt. Fia, Wälder Gyula később a Műegyetemen hallgató volt.”⁶ Hauszmann-nak a Wälder családdal fűződő kapcsolatairól ma már többet tudunk. Kis mosollyal nyugtázzuk, hogy mesteréhez hasonlóan választ párt a városba költöző fiatal építész. Hauszmann a koplalós berlini évek alatt ismerte meg a kitűnő bécsi szeletet készítő neves étterem tulajdonosának szép leányát, akit később feleségül vett és hazahozott. Wälder is így nősül: a város jómódú vendéglősenek leányát veszi feleségül. Gyula

2 Hauszmann, 1997. 42. p.

3 Hauszmann, 1997. 43. p.

4 Károlyi Antal – Szentléleky Tihamér: Szombathely városképei – műemlékei. Bp., 1967. 90. p.

5 Hauszmann, 1997. 128–129. p.

6 Hauszmann, 1997. 43–44. p.

fiuk nagy és korán kibontakozó tehetséggel megáldva születik. Tizenkét esztendőskorában már az építkezéseknél előkerült szép római kori mozaik lerajzolásával jeleskedik és később rajztehetségét a Műegyetemen kamatoztatja. Hauszmann 1912-ben, több mint 40 évnyi oktatás után nyugdíjba vonul az egyetemről, de a vagyonából alapít egy díjat a végzős építészhallgatók számára, olyan tervek jutalmazására, melyek az építészet korszakainak ismeretén alapulnak, és a modern kor követelményeinek is megfelelőnek.⁷ A mester ugyan nem említi, de tudjuk, hogy Wälder Gyula ezt a díjat kétszer is kiérdemelte, és ma is élvezni tudjuk egyik nyertes főúri fürdő tervének gyönyörű rajzait, melyről mestere véleménye is az, hogy a terv készítőjének nemcsak szakmai tudásáról, de egyéni, sajátos tehetségének kibontakozásáról is árulkodik (7. kép).

Az apa, Wälder Alajos a sorstól nem kapott hosszú életet, de munkássága Szombathely építéstörténetében és városi közéletében mégis jelentős. A Hauszmann-irodában képzett mester „talán korának legsikeresebb szombathelyi szakembere lett” – írja róla a város kiváló főépítésze, Szilágyi István.⁸ Egyedi épületeit ötleteség, a homlokzatok mozgalmassága, a reneszánsz formavilág barokk elemekkel vegyítése jellemzi (8–10. képek). Építész munkássága jelentősen gazdagította a város utcaképeit. Kései méltatója azonban hozzát teszi, hogy a volt Március 15. tér egy-egy szép eklektikus formavilágát – Wälder Alajos meghatározó épületeivel – nem kellett volna átépítésekkel, beépítéssel megszüntetni, elvesztívén így a város legjelentősebb, egységes városképét.⁹ (11. kép).

A mester nemcsak tervezett, de jól működő helyi téglagyárat is üzemeltetett, melynek termelését örökösei is folytatták. Mint jó módú helyi polgár foglalkoztatott közszereplője lett a város gazdasági és kulturális életének is. Szinte természetes volt, hogy rajz- és festői tehetséggel megáldott fiát, Gyulát az építész pályára szánta, aki a pesti Műegyetemen – Hauszmann keze alatt is – sikeresen alakította ifjú pályafutását.

A 19–20. század fordulója körüli évtizedekben az országszerte viharos gyorsasággal megszülető megyei és városi közintézmények között fontos szerepet kapnak a kulturális célokot szolgáló létesítmények, jelesül a sorra nyíló városi és megyei múzeumok is. E sorok írója – „hazai tájra” érve – szívesen osztja meg ismereteit a szombathelyi, mai nevén Savaria Múzeum születéséről; a folyamatnak sok érdekessége van, például szoros kapcsolódása a Wälder család történetéhez. A múzeumépítő bizottságban jeles szakemberek működnek együtt: Bodányi Ödön, Károlyi Antal, Kárpáti Kelemen, Miske Kálmán és Wälder Alajos is.¹⁰ A Múzeum tervét végül Czigler Győző kiváló fővárosi építész, műegyetemi tanár készíti el, de a munkálatok közben a tervező mester meghal, és így a folytatás az irodájában az időben dolgozó tanítványára, az 1905-ben frissen diplomázott Wälder Gyula ifjú építészre marad. Úgy gondoljuk, hogy a múzeumteremtés hazafias ügye egyben az építész család szívügye is: az apa téglagyarából egymillió téglát ajánl fel a múzeum megépítésének támogatására.¹¹ A múzeumépítés előkészítése közben veszt el Wälder Gyula nemcsak mesterét, de az édesapját is – Alajos 1904-ben, mindössze 48 éves korában fejezi be

7 Hauszmann, 1997. 119. p.

8 Szilágyi István: Szombathely városépítés- és építéstörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005. 183. p.

9 Károlyi–Szentléleky, 1967. 92. p.

10 Szilágyi, 2005. 53. p.

11 Paár Eszter Szilvia: Wälder Gyula. Bp., 2020. 42–43. (Az építészet mesterei)

az életét. A család történetéből még megemlítjük, hogy Alajos testvére, Wälder József ekkor már Sopron főmérnöke, és 1905-ben elkészíti – elsőként az országban – a város modern szabályozási tervét, amely megalapozza Sopron városi fejlődését napjainkig.¹² A város tisztelete jeléül nemrégiben építészeti díjat alapított az emlékére.

Wekerle Sándor második miniszterelnöksége idején (1906–1910) elkezdődnek a kultúrház-építkezések szerte az országban. Szombathelyen Éhen Gyula már 1907-ben előáll egy 1000–1200 főt befogadó városi Vigadó építésének gondolatával.¹³ Végül – nyilván takarékosági okokból is – a kulturális célokat szolgáló új épületet a Múzeum bővítmenyeként kívánják felépíteni. Az önkéntes pályázaton induló három építész közül a fiatal Wälder Gyula tervét találják a legjobbnak, így az ő terve szerint bővül a múzeumépület 1910-ben egy 700 fős nagyteremmel, valamint festő- és szobrászműtermekkel is. A szép nagyterem hatalmas kulturális érték hordozója lesz az elkövetkező évtizedekben: színházi előadások, irodalmi estek, hangversenyek sorával a város kulturális életének központjává válik. Mára már változásokat szenvedett el, karzatát elbontották, de építészeti minőségét megőrizve, finom díszítésével mint kiállítóterem és konferenciák helyszíne ma is büszkesége a Savaria Múzeum épületének (12. kép).

A város dualizmus kori építéstörténetét kiválóan ismertető Szilágyi István beszámol Wälder helyi sikeres pályázati munkásságáról is – láthatjuk, hogy szülővárosának alakulását, fejlődését mindvégig figyelemmel kíséri és gondosan igyekszik megoldani minden új építési feladatot. Jelentős pályázatokon indul (új kórház, reáliskola és köz-

temető), és bár díjakat kap, ezekből egy sem valósul meg.¹⁴ A városrendezés távlati feladatainak megoldására 1922-ben a város nagyszabású tervpályázatot ír ki, amelyet Wälder Gyula és Wurga László városrendezési szakértővel közösen benyújtott pályaművükkel meg is nyernek. A megvásárolt pályázatok között szerepel ekkor Rados Jenő műegyetemi adjunktus terve is,¹⁵ akinek elméleti munkásságáról később még ejtünk néhány szót. A nyertes pályamű alapja lesz az elkövetkező évtizedekben a város fejlődésének, alapvető szempontjait elfogadják, és a nagyobb, felépülő új középületek elhelyezésével (kórházi negyed, új reáliskola – mára egyetem, új temető), körút nyitásával – előnyére válik a modern város alakulásának.¹⁶ Az országban – a fővárosban is – később nagyon sokat építő mester 1929-ben újra szép feladatot kap szeretett szülőhelyén: a Szent Márton-templom bővítésével és domonkos kultúrház építésével bízzák meg. Ma Szombathely egyik legszebb terének láthatjuk a templom és kultúrház alkotta hangulatos teret, amelyet hírneves vasi művészünk, Rumi Rajki István gyönyörű Szent Márton-szobra ékesít (13. kép). Említsük meg, hogy a szobrásznak itt is társa az alkotásban Pázmándi István építész, aki egykor tagja volt Wälder Gyula budapesti építészirodájának.

Szóljunk hát Wälder egyre táguló körű munkásságáról a hazai építészet nagy területén. 1907-ben már tanársegéd a Műegyetemen, ahol később jelentős pályát fut be egészen az egyetemi rektorságig. Az egyetemi működése mellett azonban megszervezi az ország legnagyobb építész irodáját is, amelyben fiatal, lelkes és tehetséges építészek egész sora szerez gyakorlatot és kap emberi példát is a munkássága

12 Kubinszky Mihály: Sopron építésze a 20. században. = Soproni Szemle 2001. 2. sz. 115–148. p.

13 Szilágyi, 2005. 53. p.

14 Szilágyi, 2005. 41. p.

15 Szilágyi, 2005. 24–25. p.

16 Károlyi–Szentlélek, 1967. 102. p.

jövőjéhez.¹⁷ Milyen elveket, célokat, elgondolásokat ismerhetünk fel Wälder építész munkásságában? Mély tiszteletet a letűnt korok kiváló mesterei és a múlt építészeti stílusai iránt, a népi művészet becsülését, a műemlékek restaurálásában lelkes közreműködést, de nyitottságot a modern építés céljai, lehetőségei és látványvilága felé is. Előadásából és írásából kitérnik, hogy ő is híve a magyar nemzeti építészeti stílus megteremtésének és alkalmazásának, ezért hangsúlyozza az idegen stílusok szolgai másolásának elkerülését.¹⁸

Apám műegyetemi éveit és pályájának indulását is meghatározta Wälder professzor építési és emberi példaadása. Később, a róla írt emlékezésében – talán hiányt is pótolva – megrajzolta a nagy tudású, elméleti és gyakorlati munkát is folytató mester, az egyetemi ifjúságot szerető és támogató, jó ember portréját.¹⁹ Építész diplomájának megszerzése után apám 1935–1938 között tagja lesz Wälder budapesti tervezőirodájának és tevékeny részt kap az éppen aktuális építési feladatokból. Ez időben a mester nagy munkákon dolgozik, szüksége is van a fiatalok segítségére. Monográfusától megtudjuk, hogy a budai ciszterci épületegyüttes tervezésénél a Szent Imre-templom megalkotására több változatot is készít, a másodiknál Wälder szülővárosa, Szombathely Melchior Hefele tervezte Sarlós Boldogasszony-templomát vette példaképpül, s mintegy teremtette újjá a tervben, a templom főbb külsőségeit megtartva.²⁰ Végül nem ez a változat épült meg (1937) – a szombathelyi egyenes vonalú tornyok helyére az együttesbe jobban illő, mozgalmasabb barokk toronysisakok kerültek, amelyek formáit

apám tervezte meg.²¹ (14. kép). E sorok írójának története itt már személyesebb hangúvá válhat a gyerek- és ifjúkor emlékeivel, hiszen a Szent Imre-templom tornyainak terve még gyermekkoromban is díszítette apám otthoni irodájának falát.

A Wälder-iroda mintegy szellemi műhelyként is működik, a fiatalok itt a humanus gondolkodás és alkotás világában új ismeretségeket és barátokat is szereznek. Az iroda jeles tagja már 1926 óta Kardos György építész is, aki Wälder professzor mellett a tanszékén a tanársegédi feladatokat is ellátja. Szombathelyi származású és legendásan nagy rajztudású fiatal mester, akivel apám ekkor életre szóló barátságot köt (15. kép). A zömében neobarokk stílusban alkotó Wälder a pályája vége felé új hangot üt meg, hatalmas tömegű, Madách téri (Budapest) épületegyüttese (1937) jellegzetes, díszített téglaborításával a modern építészet fontos megtestesítője a városképben (16. kép). Tervezésében és művezetésében Kardos György is szerepet kapott.²² Mindhármuk – a mester és két utóbbi munkatársa, tanítványa – neve együtt szerepel a szófiai magyar nagykövetség épületének tervezésében. 1929-ben készül el az épület, amely a világháborúban megsérül, ezért később újjáépítésre szorul. Wälder nem éri meg a háború végét, így az újjáépítés munkálatait minisztériumi megbízással Károlyi Antal és Kardos György együtt tervezik és vezetik 1948–1949-ben (17. kép). Ez időből már saját emlékeimről is szólhatok: családi életünknek ekkor túlságosan is gyakori szereplője egy különös nevű ember, Safrankó Emánuel. A jelentős közéleti pályát befutó politikus 1946–1947-ben Vas vármegye főispánja, majd az ország bulgáriai nagykövete lesz. Valószínűleg az új rendszer erős

17 Károlyi Antal: Emlékezés Wälder Gyula építészre. = Vasi Szemle, 2000. 5. sz. 686–692. p.

18 Paár, 2020. 241. p.

19 Károlyi, 2000. 689. p.

20 Paár, 2020. 114. p.

21 Károlyi István: Megnyílt a Károlyi Antal-emlékszoba = TÉR, 2021. 4. sz. 18–19. p.

22 Paár, 2020. 236. p.

embere, mert pályája nem törik meg, később Pekingben nagykövet, végül Berlinben zárja nagykövetként politikai pályafutását. Feltételezem, hogy apámnak és Kardosnak hosszúra nyúló építési küzdelmet kellett vívnia az erős akarátú politikussal a wälderi örökség megőrzésének érdekében, és így a szófiai nagykövetség épületének csak az utcai homlokzatát változtatták meg.

Kardos Györgyről, mint a családunk barátjáról, nagyon szép emléket örökök: a díszkötéses gyönyörű Jókai-sorozattal, amelyet gyerekként tőle kaptunk, a korai olvasási kultúránkat alapozta meg – az örömet, amellyel Jókai csodás világába kiskamaszként beléphettünk, soha nem felejttem el. A második világháború éveit – amelyeket apám katonaként, Kardos munkaszolgálatosként élt túl – hatalmas változást hoztak az ország történetébe és mindennapi életébe. Tudni lehetett, hogy a háború pusztítása után új világrend fog épülni – a szükségessé vált technikai, gazdasági és társadalmi modernizációval. Az építészet jelentősége magasra emelkedett, nemcsak a rommá vált országok újjáépítési feladatai miatt, de az építészeti megoldások közösségszervező lehetőségeinek, a városrendezés új szerepének felismerése miatt is. Az ország elindul a polgári demokratikus fejlődés társadalmi útján, de az 1940-es évek végére rendszere diktatúrába fordul. A diktatúra kikényszerítheti az erők összpontosítását és – embertelen vonásai ellenére – gyorsítani tudja a kitűzött gazdasági-társadalmi célok elérését. Ilyen külső körülmények között kerül vissza Kardos György a Műegyetemre, ahol ifjúkori mesterének, Wälder Gyulának sikeres egyetemi pályafutását ismétli meg. Tanársegéd, adjunktus, egyetemi tanár, majd 1952–1953-ban az újjászervezett Építőipari Műszaki Egyetem első rektora lesz. Részesévé válik a modern műegyetemi oktatás kialakításá-

nak és motorja az új építészeti közélet elindításának is. Ekkor kezdi meg működését a Magyar Építőművészek Szövetsége, és megalapítják a legrangosabb építészeti díjat, az építészek évente osztott Ybl Miklós-díját. A hatalmas feladatok előtt álló építészeti közélet megelégnül, aminek jelentőségét jelzi, hogy az első építészkongresszust 1951 októberében a Nemzeti Múzeumban rendezik meg, ahol a megnyitó beszédet Kardos György mint a Szövetség alapító elnöke tartja.

Műegyetemi működéséről negyven évvel később kapunk szép értékelést, amikor Hajnóczi Gyula neves műemléki szakember pályafutását ismertetik. „Az építészkar ekortájt sincs híján meghatározó professzor egyéniségeknek. Kardos imponáló tárgyi tudása és ösztönös pedagógiai érzéke segített kialakítani a fiatal építész oktatói egyéniségét. A tanszék szelleme, a professzor univerzális, az építészet egészét szem előtt tartó érdeklődése nem engedte specializálódni a tanársegédeket.”²³

Az új gazdasági és társadalmi korszak egyik alapvető nagy kérdése: milyen lesz az új építészet – központi sugalmazású – formavilága? A szovjet ideológia befolyása az élet minden területén erősödik, a nemzeti érdekek érvényesítése nagyon nehéz feladatnak látszik. Az építészek köreiből is erős viták folynak a további határozott feladatok megoldásairól. Megszületik a „szocreál” politikai irányítottságú elmélete, amelynek az építészet területén semmilyen köze sincs a szocialista realizmus megnevezéshez. Mai korszakunkból visszatekintve és indítékokat elemezve úgy tűnik, hogy apám és Kardos György gondolati világában meghatározók voltak a nemzeti kultúra folyamatosságának, a múlt értékei megtar-

23 Mezős Tamás: Hajnóczi Gyula Kossuth-díjas. = Magyar Építőművészet, 1990. 3–4. sz. 58–59. p.

tásának és a közjó szolgálatának alapvető eszméi. Családi könyvtárunk kincsei a népi írók 1930-as évekbeli országjáró művei, a Kisgazdapárt elméleti munkái, művészeti monográfiák, de László Gyula 1941-es kiadású, a honfoglaló magyarok életéről írott, új kutatási korszakot nyitó könyve is. Ezek mellett őrzöm Zádor Anna és Rados Jenő 1943-ban megjelent hatalmas monográfiáját a klasszicizmus magyarországi építészetéről.²⁴ A pályázati győztes akadémiai kutatási téma 1934-ben indult el, és évek során végzett nehéz munkával készült el. A reformkor magyar építészetét Kardos – történeti írásaiból is kitűnik – nagyra értékelte az alkotások nagy száma és minősége miatt is. Zádor Anna a stílus történelmi jelentőségét is méltatja, ez a modernkori erősödő polgárság építési stílusa, amelyet a nemesiség is kedvel, ebben születnek a közigazgatás, a közművelődés nagy létesítményei országszerte, de a paloták mellett gyárak és polgári lakóházak is. Hatása még a népi építészetben is megnyilvánul. A magyar városokban értékes együttesek épülnek ekkor és például szolgálnak a további városi fejlődéshez. Helyenként egységes utcák, városképek alakulnak ki, és Pesten már korai városrendezési elveket is alkalmaznak. A szerző komoly értéknek említi meg, hogy ez időben több alkotás közösségi-társadalmi összefogás eredményeként valósult meg.

A „szocreál” építészet elméleti alapja – a fenti pozitív példák nyomán – a klasszicizmus nemzeti stílusának felélesztése lesz, óvatosan kikerülve az erős vagy inkább erőltetett szovjet szellemi befolyást. Sztálin halálával majd enyhül az erőszak, és néhány év múlva a „szocreál” mesterséges korszaka is elmúlik. Tény, hogy az ország újjáépítése, új városok és városrészek telepítése, fontos ipari központok létesítése eb-

ben az időben és stílusban zajlott, de talán a vezető építészeink kulturáltságának és szakmai tudásának köszönhetően a stílus elfogadható, lakható városrészeket teremtett, amelyek beleolvadnak ma már épített és természeti környezetükbe. A napi politikától távolodva – úgy tűnik – Kubinszky Mihály nyitotta meg az utat a korszak építészetének igazabb értékelése felé,²⁵ napjainkban pedig fiatal történészek sora foglalkozik a történet részleteinek és európai környezetének kutatásával.

Kardos György jelentős szerepe a háború utáni magyar építészeti közélet és az új egyetemi oktatás-nevelés megszervezésében vitathatatlan. Műveltsége, szak tudása és embersége akadályozta meg, hogy egy erőszaktól terhes időben jóvátehetetlenül súlyos hibákat kövessenek el az építés területén. Alig ötvenévesen halt meg 1953-ban, egy egyetemi kollégium meglátogatása során elszenvedett baleset következtében. Rektor volt, őt is a Műegyetem aulájában ravatalozták fel és búcsúztatták el. Emlékére szerény kötetet jelentettek meg az életrajzával és néhány építészettörténeti tanulmányával még ugyanabban az évben.²⁶ Találtam egy kéziratot, amelyben apám ismerteti ezt a könyvet és – váratlanul – érzelmeit is leírja. Szerinte a háborúban családját elveszített építész gyermekei később az egyetemi hallgatók lettek, testvérei az építészokollégák és édesanyja a szeretett hazája – ezt vallja apám, és én a mondatok mögött érzem a baráttól végleg búcsúzó férfiember titkolt könnyeit.

Az 1950-es évek elején járunk. Szombathely városa is éledezni kezd a súlyos háborús rombolás után. A háború után kiépülő új társadalmi rendszerben az építészek ál-

24 Zádor Anna – Rados Jenő: A klasszicizmus építészete Magyarországon. Bp., MTA, 1943. 427 p.

25 Kubinszky Mihály: A historizmus négy évszaka. = Műhely, 1983. 6. sz. 34–43. p.

26 Kardos György: Építészettörténeti és építőművészeti tanulmányok. Bp., 1953. 166 p.

lami tervező irodákban folytatják munkájukat, apám, Károlyi Antal a budapesti Lakóépület Tervező Vállalat főmérnökeként kapja meg az első ötszáz lakás megtervezésének feladatát Szombathelyen. Hagyatékában érdekes rajzot találtam, amely egy beépítési lehetőséget jelenít meg az akkor még Színház tér felhasználásával. A rajzon a megépítendő új lakótömbök veszik körül a teret, de a vízmedencés központi parkrész mögött láthatjuk az új színház épületét is, amely nagyon emlékeztet Hauszmann Alajos egykori városháza-színház együttesének (később még kiegészített), a háborúban elpusztult tömbjére (18. kép). Nyomon követhetjük itt az építész töprengését, vajon érdemes-e folytatni egy régi városrendezési elképzelést és történelmi stílust, vagy eljött az ideje a megújulásnak? Ma már tudjuk a választ – az egykori Színház tér – ma Március 15. tér modernizálódik majd, és az 1960-as években megépülő jelentős középületeivel új látványvilágot is kap.

Apám a háború után a Söptei úti, káderképzőnek indult, majd honvédségi létesítményként működő nagy középület tervezési feladatával került vissza Szombathelyre. Az újjáépítési, később fejlesztési és városrendezési feladatok ekkor még a budapesti nagy tervező irodákra hárultak, mert Szombathelyen csak 1960-tól teremthetnek meg a helyi tervezés feltételei, ugyanis ekkor kezdi meg működését a Vas megyei Tervező Iroda. Napjainkban a világhálóra valótlán adat került, amelyet törölni kellene: Károlyi Antal semmilyen kapcsolatban nem volt a Vas megyei Tervező Irodával, a budapesti Lakóterv főépítészeként dolgozott folyamatosan, egészen a nyugdíjazásáig.

Korai feladat volt apám budapesti irodája számára a lebombázott egykori Raucher Miksa tervezte épület, a Palace Szálló helyének rendezése is. A belső udvaros nagy lakótömb tervezésekor lehetősége adódott

arra, hogy új kis teret alakítson ki, amely jó rálátást biztosít a ferencesek szép középkori templomára, segíti a város belső forgalmát és kellemesen megtoldja a város Fő terét. A történelmi stílusú igényes épülettel záruló tér, a mai Savaria tér, az építész tervezte kúttal a közepén, 1955–1959 között készült el, és mediterrán hangulatával a város egyik közkedvelt szabadterei színhelye lett (19. kép).

Fontos és tanulságos emlékeim része az, hogy hallgathattam építész apám és már a műegyetemen építészkar hallgató bátyám hosszú, elmélyült vitáit a modern kor nagy alkotóiról és alkotásairól. Ma már érdekesnek találom, hogy a vasfüggöny – szellemi határként is működő – korában az állami építészirodák könyvtárai 1956 után már járathatták a legfontosabb nyugati folyóiratokat és az építészek figyelemmel kísérhették az építés gyorsuló fejlődésének irányait. A vitákból magam is megismerhettem a legnagyobb neveket Le Corbusier-től Alvar Aaltoig, Breuer Marcelltól Eero Saarinenig. Erősen tapasztaltam a családom mély tiszteletét az északi, főként a dán és finn építészet iránt. Ekkor már a városokban új közösségi igények támadtak, amelyek új épületfajták megtervezését követelték. Megszületett a városi nagytermek – kicsit a régebbi Vigadókra épülő – ötlete, amelyek több célt is szolgálhatnak, a sport- és kulturális élet fontos közösségi színterévé válhatnak.

A szombathelyi Március 15. téren 1963-ban kaput nyitó Művelődési és Sportház az országban elsőként teremtette meg egy változatos, több közösségi feladatot is ellátó működés lehetőségét. Színhelye lett szép színházi és operaelőadásoknak, báloknak, hangversenyeknek, a hírnevesse váló nemzetközi táncversenyeknek, de sportseményeknek és képzőművészeti kiállításoknak is. Tervezése apám számára érdekes út volt

a történelmi stílusú, Hauszmann-féle színháztól (1954) mint példaképtől egy modern, élénk homlokzatú változaton át (20. kép) a megépült létesítményig. Az épület az évtizedek alatt bölcsője, elindítója lett számos helyi kulturális kezdeményezésnek: néptáncgyűttes, énekkar, képzőművészeti csoport, művészitorna-csapat kezdhetette meg itt a működését.

A kulturális központ megépülése utat nyitott az egész tér rendezése felé és apám tervezésében a Megyei Rendelő Intézet felépülésével 1965-re megszületett az egységes kompozíciójú Március 15. tér (21. kép). Az új városkép a maga idejében is kapott jó értékelést: tisztelettel őrzöm Rados Jenő műegyetemi professzor kézzel írott gratuláló sorait – a szakember jól ismerte a város építési problémáit, hiszen sikeres résztvevője volt az 1922-es városrendezési nagy pályázatnak. Jóleső folytatásként olvasom a pécsi egyetem mai fiatal, elméleti és gyakorlati munkásságot is folytató építész oktatójának sorait a térről és az épületegyüttesről: „A 20. századi építészet egyik legegységesebb tere jött itt létre. (...) 2002-ben kezdeményezték a két épület védetté nyilvánítását.”²⁷

Itt említem, hogy az egyes tervezési feladatok mellett az építész 1953 és 1962 között ellátta Szombathely város és Vas megye főépítési feladatait is. Ez időben jelölte ki a város a további terjeszkedés irányait, a leendő új városrészek javasolt helyszíneit. Kissé meghatódva szemléltem később a családi térképet, amelyen színezett mezők tüntették föl a majdan megépülő, több ezer ember által lakott új lakótelepek területeit. A Derkovits Gyula nevét viselő lakótelep első építési ütemének terve 1961-ben készült el, és megindult az építkezés is.

27 Sztranyák Gergely: Épületprotézis. Gondolatok a kiegészítésekről. Breuer Marcell Doktori Iskola, Pécs, 2011. 20. p.

Ugyanebben az évben indult el Vas megye nagy vállalkozásának, a bükkfürdői fürdőtelepnek tervezése is – a munkában az építész fia, Károlyi István is szerepet kapott.

Történetünk fonalát itt újra személyes emlékek színesítik. Említettem már, a családjunk – apánk személyiségének erős hatása miatt is – az építészet bűvöletében élt, valamennyien szívesen rajzoltunk, de örömmel énekeltünk is. Mosolyogva olvastam bátyám szavait egy folyóiratban megjelent késői emlékezésben, gyerekként mennyire megtetszett neki apánk munkája, vagyis az, hogy tervezés közben, otthoni rajzasztalánál sokszor énekelt. Ha ez a munka ilyen örömteli – gondolta akkor –, csak jó lehet, ezért választotta ő is az építészetet hivatásául.²⁸ Az egyetemi évek alatt az igényességre törekvés számomra megdöbbentő példáit láthattam nála, az építészettörténeti rajzok újra és újra elkészítésével, míg a majdnem tökéletes változat meg nem született. Károlyi István a diplomázás után a Szegedi Tervező Vállalat építész mérnöke lett, ahol ifjú emberként óriási feladat részesévé vált. Az MTA Biológiai Kutató Intézetének megeremtése az ország talán legnagyobb tudományos beruházása volt az 1960-as évek második felében. A tervezés feladatát a szegediek kapták meg, és a vállalaton belül a huszonhat esztendő, frissen indult építész. Mint olvasom, a magyar élettudományi kutatások meghatározó intézményének szánták az alapítók, és a tervezési feladat a célnak megfelelően nagyon bonyolult volt. A Biológiai Kutató Intézet beruházási programterve 1965-ben elkészült, és a komplexum 1973–1974-ben megkezdte a működését. Bár a kiviteli tervekkel más szakemberek készítették el, az alapvető építészeti koncepció – Károlyi István alkotása – változatlan maradt (22.

28 Károlyi István: Az építészet több mint építés /interjú/ = Európai Házak, 2012. 3. sz. 40. p.

kép). A tudományos intézmény honlapján ma ez olvasható: „Az országban addig párját ritkító, nyugati mércével mérve is impozáns, a kutatómunkát igényesen szolgáló épületegyüttest tekinthettek meg az 1973-as avatási ünnepség résztvevői”, a város-történetben pedig: „(...) a klasszikus-modern stílusjegyeket hordozó épület magas mércét állított a következő építésznemzedék elé”. Ma már – a 2000. évtől – európai uniós Kiválósági Központként működik az évek során világhírűvé vált intézmény.

Magam családi közelségből úgy tapasztaltam, hogy az apám és a testvérem a soron következő építészeti feladatok megoldásában harmonikusan tudott együtt dolgozni több esetben is. A Nemzeti Színház elhelyezési pályázatán (1963) közös művel értek el eredményt, de Bükfürdő-fürdőtelep első beépítési tervét is együtt készítették el (1961).

*

Szombathely fejlesztésének történetében voltak olyan események is, amelyek igen erős akaratot és harci szellemet követeltek meg a résztvevőktől. Az időközben részben feltárt és rekonstrukcióval helyreállított – európai jelentőségű – Isis-szentély elé beépítést tervezett a városi vezetés. A feltáró régész, Szentlélek Tihamér segítségére apám a balatoni nyaralásából utazott Szombathelyre, hogy végül sikeresen megvédjék együtt a szentélykörzetet egy téves, városképet rontó és szükségtelen beépítéstől. Harcos helyzet alakult ki a helyi zsidó közösségtől megvásárolt zsinagóga szép épülete körül is. Egy erős hangú csoport politikai támogatással az épület lebontásáért küzdött, míg a szakmai szempontok a megmentést és közösségi hasznosítását kívánták elérni. Jóleső érzéssel olvasom a megszületett építészeti elképzelés előzményeit Tibold Iván, a későbbi zeneigazgató meg-

jelent soraiból: „(...) azzal a gondolattal, hogy zeneiskolát és hangversenytermet építsünk, először és elsőként foglalkoztunk az országban.” „(...) büszkék lehetünk arra, hogy ilyen iskola Szombathelyen épül először.”²⁹(29) A zsinagóga épületével egységes együttesbe kapcsolt Bartók Béla Zeneiskola 1968-ban nyitja meg kapuit, és a régi szép épületért vívott harc is eredményesen zárul. Apám még megtervezi a hangversenytermet a templom szertartási terében, de a további tervezési és kiviteli munkák a fiára maradnak. Néhány hónap betegeskedés után 1970 januárjában meghal az édesapám, és a helyére kerülő testvérem átveszi a nagy munkák folytatását. A hangversenyterem építése 1975-ben fejeződik be, ez évben kezdi meg működését a kiváló akusztikájú és a helyi zenei élet központjává váló létesítmény (23. kép).

Résztvevőként, tanúként emlékeznek még apám történetéből néhány kisebb – talán nem is olyan jelentéktelen – eseményre. Kétségbeesett igyekezetére, ahogy az épülő megyei rendelőintézet finom paszellszínekben tartott homlokzatára jó minőségű színes üveget szeretett volna vásároltatni Ausztriában, és kéréssel fordult ez ügyben a megye vezetőihez. Takarékoságra hivatkozva utasították el, ma már láthatjuk, hogy rossz döntést hozva. Az épülő autóbusz-pályaudvaron egy hatalmas fát akart megmenteni, de mire művezetésre érkezett, a fát a kérése ellenére kivágták. Apám személyes veszteségként élte meg a faóriás pusztulását.

Betegsége alatt megnyugvást jelentett számára a gondolat, hogy a fia folytatni fogja szülőföldi munkásságát, ahogy ez később meg is történt. Szombathely tovább terjeszkedik délkeleti irányban is, új lakó-

29 Tibold Iván: Jövönk = Forrás. 1967. december. Szombathely.

telep építése kezdődik meg, az építkezés 1969–1973 között folyik Károlyi István tervezésében és irányításával. A városrész később a megyeszékhely testvérvárosáról, Mariföld fővárosáról kapja a Joskar Ola lakótelep elnevezést. Tervező építésze később így ismerteti röviden az új városrész jellemzőit: „(...) az új lakótelepen 800 alagútzsalus és 400 téglablokkos lakás létesült. Ezek a technológiák a panelesnél mozgalmasabb beépítésre adtak lehetőséget. Alacsony szintszáma és tágas parkosított területei miatt a helyi lakók mindmáig kedvelik ezt a lakótelepet.” (24–25. képek). Ötven év múltán jól működő helyi egyesület gondoskodik a többezres lakosságszámú – majdnem kisváros – folyamatos szépítéséről, további fejlesztéséről, a helyi közösséget szolgáló kulturális- és sportprogramok szervezéséről.

Ezekben az években nemcsak Szombathely épül tovább, Bükfürdőn is megindul a gyors fejlődés. Vas megye egyik igazi sikertörténete, ahogyan a természet váratlan adományát, a feltörő forró gyógyvizet kihasználja a helyi, majd a fürdő kiépítésével a tágabb közösség is. Emlékszem, hogy az első, nagyon egyszerű és olcsó fedett medencét apám megrajzolta az asztalán otthon – ez épült meg először Bükfürdőn és a szombathelyi Termálfürdő területén is. Mára már nyomuk sem maradt, a sikeres fejlesztések modern létesítményei leváltották a régiákat. 1972-ben Bükfürdőn kaput nyitott a fedett fürdő új, modern épülete, amely új korszakot is kezdett a gyógyfürdő életében, lehetővé téve a gyógyvíz egész évi használatát. A fedett fürdő szintén Károlyi István tervezésében valósult meg (26. kép). Ma már tudjuk, hogy az építészeti szakmai közvélemény jól értékelte az épületet: napjainkban bekerült egy építészeti adatbázis válogatott darabjai közé, mely az 1960–1970-es években elkészült, védendőnek ítélt

mintegy száz modern hazai épületet foglalta össze.³⁰

A gyógyvíz hihetetlenül gyors fejlődést hozott Bük községnek és környékének. Elindultak a szállodai építkezések, de egyéb építkezések, fejlesztések is, közben gyarapodott a helyi lakosság – mindez elvezetett a városi rang elnyeréséhez. Az 1980-as években már látszott, hogy a fürdő területét és létesítményeit jelentősen bővíteni kell, hogy megfeleljen az újabb egészségügyi előírásoknak, és az egyre jobban bővülő látogatói kör elvárásainak is. Ez időben készítette el Fazakas Péter megyei főépítész nagyszabású elképzelését Vas megye turisztikai célú fejlesztéséről, amely tartalmazta a büki gyógyfürdő bővítését is. A kiváló főépítész a megvalósulást már nem érthette meg. Károlyi István tervezésében a Széchenyi-terv keretében került sor 2001–2004 között arra a nagyszabású építkezésre, amely jelentősen változtatta meg a fürdő lehetőségeit és külső látványát is. A fürdő ekkor fejlődik az ország legjelentősebb gyógyfürdői közé, területe mintegy 14 hektárra bővül egy sor új, nyitott és félig fedett medencével, de új közösségi pihenőterek és kiszolgálóhelyiségek is létesülnek (27. kép). Hatalmas, lendületesen ívelt, a természetbe simuló faszerkezeteivel a fürdő látványvilága olyan építészeti szépséget, értékeket kapott, amelyek sokszínű élménnyé teszik e gyógyító, pihentető és egyben szórakoztató világ használatát (28. kép). Ma már tudjuk a statisztikákból, hogy Bükfürdő kiváló adataival a hazai gyógyfürdők első vonalában foglal helyet és évről évre bővülő, nemzetközivé váló közönségével remélhetően egy gazdagodó jövő várományosa.

*

Mintegy százötven esztendőnyi időszakaszt megjáró történetünk fonala végéhez ka-

30 Építészfórum – „Magyar Modern” 2021.

nyarodik, eléri közelmúltunk, majd napjaink építészeti történéseit. A Szombathely kulturális életében jelentős szerepet játszó Művelődési és Sportház épülete fölött ötven esztendő járt el, és az intézmény felújításra szorult. Sok közösségi vita után – szerencsés véletlen révén – lehetőség adódott egy belső átalakítást is tartalmazó modernizációs felújításra. Országsszerte megérett a helyzet a több évtizedes múltú, jól működő kulturális intézmények, kultúrházak megújítására. Az e céllal kiírt országos pályázat (2013) területi közösségi közművelődési központok kialakítását jelölte meg a megújítások elvárt eredményeként. Szombathely pályázata sikeres volt, így kerülhetett sor a 2014–2015. évek folyamán az építkezésre. A tervező személyét ez esetben már szigorodó szerzői jogi megalapozás döntötte el. Érdekesség, hogy még magamnak is le kellett mondanom az épülethez fűződő – örökéssel szerzett – szerzői jogaimról ahhoz, hogy Károlyi István építész megtervezhesse a célnak megfelelően átalakított és megújuló építményt. A polgármester írott beszámolójából értesülünk az eredményekről: az Új Széchenyi Terv keretében lefolyt építkezés a megye székhelyét övező negyven település számára biztosított olyan kulturális központot, ahol sokféle aktív művelődési tevékenység folyhat, és színvonalas szórakozásra is van lehetőség.³¹ Nyelvi laborok, szakköri helyiségek, kiselőadók és kiállítási terek létesültek és a látványában is megújult nagyterem modern hang- és fénytechnikai megoldásokat kapott (29–30. képek). Örömmel látjuk, hogy a hatvan éve jó érzékkel létrehozott közösségi művelődési létesítmény alapítása óta folytatott hasznos munkája a jövőben még tágabb teret fog kapni, és kiemelkedően szép kulturális események színhelye lesz.

31 Dr. Puskás Tivadar: Agora minden, ami kultúra. Szombathely, 2015. 1–8. p.

Történetem zárásául megvallom, bensőséges érzelmek indítottak el az úton, hogy töprengjek és kutakodjam olyan tények után, amelyek Szombathely városát jelentősen formáló építész munkásságáról beszélnek. Személyük érdekes módon kapcsolódik részben egymáshoz, részben a városhoz és Vas megyéhez is. A véletlen csupán kis szerepet játszik a történetben, a nagyobb hatás a szülőföld és a családi gyökerek jelentőségéből érkezik. Működésükben sok hasonló vonást találtunk, amelyekről még szeretnék szót ejteni. Számomra megragadó volt az a mélységes tisztelet, amellyel az építészet mint szakma vagy inkább szent hivatás iránt viseltettek. Mindegyiküknél találok az őszintén megvallott hála érzetével, amellyel példaadó tanáraiknak adóztak: „Ő ébresztette fel bennem az építőművészet és műtörténet iránt való szeretetet (...) művészi egyénisége példaadó volt számomra, amiért is mesteremnek örök hálával tartozom” – vallja Hauszmann a *Naplójában*,³² de így érez apám is, amikor egyetemi hallgatóvá fogadását – visszaemlékezései szerint – remegő hangon megköszöni, eltérve a szertartás gyakorlatától. Munkásságukban megkapó az a megbecsülés, amellyel kortársaik, az építészet területén dolgozó szakemberek felé fordulnak és az öröm, ahogyan tanítványaikat oktatják-nevelik. Tiszteletet ébreszt az az öröm is, ahogyan a közösséget szolgáló alkotásaik értékét felbecsülik: Hauszmann Alajos csendes büszkesége a Királyi Várban először általa elhelyezett tisztálkodó és egészségügyi helyiségekre, vagy apám kedves megjegyzése arról, hogy a szombathelyi Művelődési és Sportház nagytermi székei öt centiméterrel szélesebbek a világhírű londoni Royal Festival Hall sztárok használatáért.

32 Hauszmann, 1997. 29. p.

Szóljunk néhány szót a hazaszeretetről is! Hazánk nemzeti építészetének korai nagyjai csaknem valamennyien német nevéek, német vagy osztrák származásúak, néhányan – mint Hauszmann is – nem is régen betelepült német családok második generációs leszármazottai. Kultúrájukat megtartva és hasznosítva beépülnek a magyar társadalom szövetébe, jó érzékkel átvéve a magyar nemzeti haladás törekvéseit, céljait. Kétségünk sem lehet a külsőségekben is megnyilvánuló hazaszeretetük őszinteségéről. A kiteljesedő, folytonosan fejlődő Műegyetemünkön sorra nevelik az építészgenerációkat, amelyek rálátást kapnak az európai kultúrára és a gyorsan bővülő hazai építési feladatokra is. Becsülendő hosszú folyamatú törekvésük a nemzeti vonásokat is hordozó hazai építészet megteremtése, amely minden időszakban kap értékes megerősítéseket. Tisztán látják helyzetüket, helyüket a hazai társadalmi és kulturális fejlődés vonalában és a jövőről is van elképzelésük. Apám Szombathely városi fejlődésében három meghatározó korszakot látott: a barokk egyházi központ kiépülését, a 19–20. század fordulójának főként eklektikus stílusban kiépülő, polgárosodó nagyvárossá válását, és a háború utáni modern megyeszékhely nagy igényű, lélekszámban is hatalmas fejlődését. Szerinte az együtt élő építési stílusok nincsenek egymás rovására, színesítik, gazdagítják egy város látványát és hűségesen őrzik a történelmi múltat is. Ő maga boldogan vett részt egy legújabb kori nagy építési korszak nyitó szakaszában és örömmel, igyekezettel szolgálta az új építetőt, a magyar

népet – írta 1967-ben, a városról készült könyve záró soraiban.³³

E sorok szerzőjére az hatott a legnagyobb erővel, hogy láthatta e történet folyamán, hogyan fonódtak egybe távolról érkező emberi sorsok, hogyan hatottak egymásra sajátos kultúrájukkal nagyon is különböző személyiségek, és végül a megrendítően folyamatos lelki, kulturális ráhatásokból hogyan születtek meg tárgyiasult, öröklét igényű művészeti alkotások – a magyar építőművészet jelentős értékei.

Egy meglepő – általam nem ismert – érdekességgel zárom a soraim. Fény derült arra, milyen szoros kapcsolat létezett az asztalos szakma és az építészet között az idők folyamán. Az ismert tény volt, hogy Szombathely nagy építésze, Melchior Hefele asztalosként kezdte pályáját, a későbbi években emelkedett kiváló építésszé. Megőrződött szép bútorait ma is tisztelet övezi.³⁴ Hauszmann Alajos a *Naplójában* említi meg, hogy az irodájában építésznek tanuló, később ugyancsak kiváló mester, Alpár Ignác is az apja asztalosműhelyéből érkezett az építészeti tanulmányok folytatására. Wälder Gyula építész professzor nagyapja is asztalosmester volt, talán ezért kedvelte a népi asztalosság remekeit, és otthonában maga körül szívesen látta e darabokat. Apám oly nagy szeretettel kötődött e mesterséghez, hogy meglepetésünkre a nyugdíjazása után asztalosként kezdett tevékenykedni, festőállványt készített magának, a családnak pedig – nagy örömünkre – könyvespolcokat fabrikált. Kedves gyaluját még sokáig őriztük.

33 Károlyi–Szentlélek, 1967. 115. p.

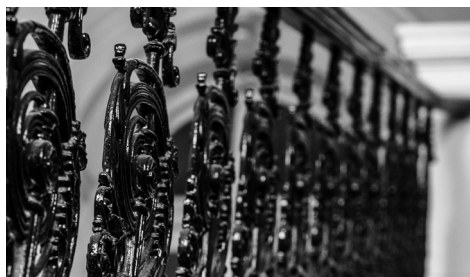
34 Balló László: Melchior Hefele bútorművészete Szombathelyen. Szombathely, 2015. 116. p.

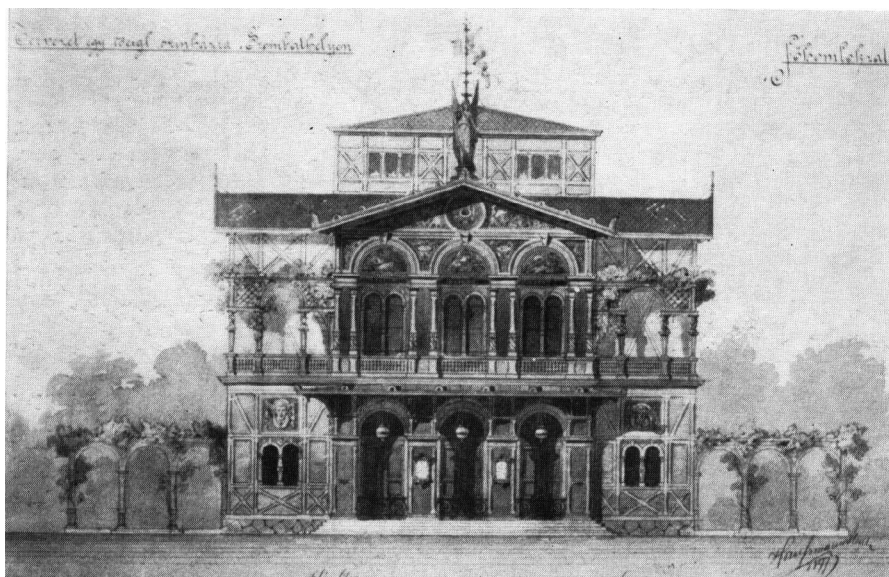
1. kép. Károlyi Antal műegyetemi hallgató rajza a *Megfagyott Muzsikus* című egyetemi kiadványban (1927)

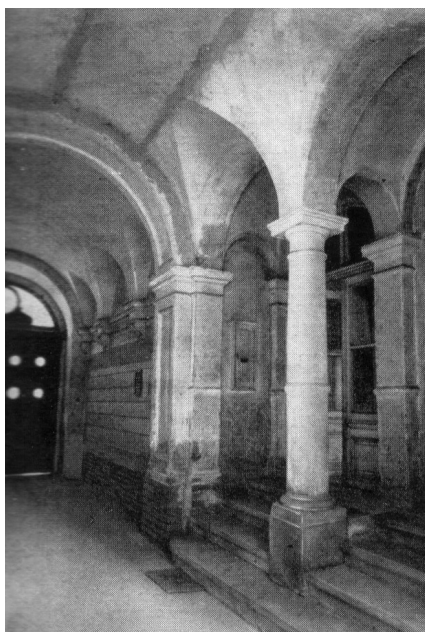
2. kép. Szombathely. A Városháza és színház épülete (1880) – Hauszmann Alajos műve

3. kép. Szombathely. A Vármegyeháza épülete és díszlépcsőháza. Az átalakítás terveit Hauszmann Alajos készítette

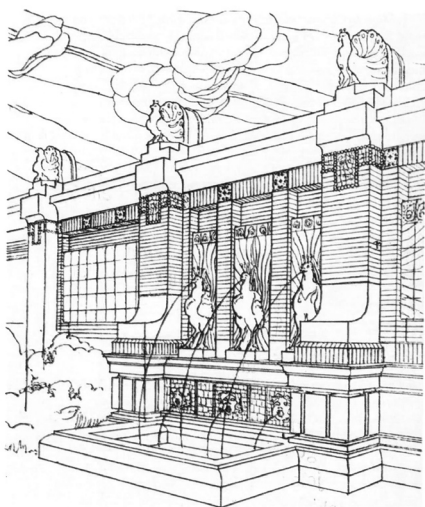
4. kép. Szombathely. A Színház térré készített nyári színház terve – Hauszmann Alajos műve

5. kép. Szombathely. Az Éhen-ház homlokzata és kapubejárata – Hauszmann Alajos terve alapján

6. kép. Ikervár. A Batthyány-kastély eklektikus átépítése Hauszmann Alajos tervei alapján (1882–1883)

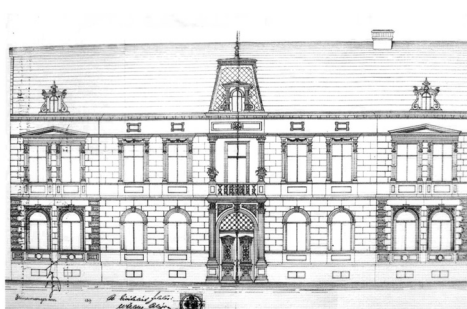
7. kép. „Főúri fürdő” – Wälder Gyula végzős műegyetemi hallgató Hauszmann-díjas tervének részlete (1905)

8. kép. Wälder Alajos munkáiból: Szombathely, a Wälder-ház homlokzata – (Paár 2020 nyomán)

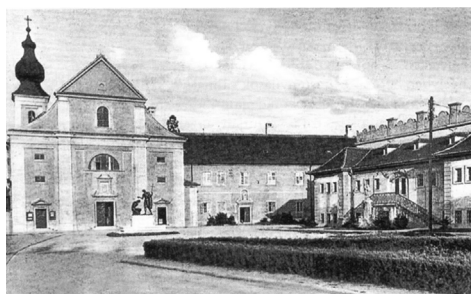
9. kép. Wälder Alajos munkáiból: Szombathely, a Geist-ház homlokzata – (Szilágyi 2005 nyomán)

10. kép. Wälder Alajos munkáiból: Szombathely, a Langer-ház homlokzati tervrajza (Balogh 2022 nyomán)

11.kép. Szombathely, az egykori Március 15. tér látképe. Itt épült fel később a Kovács Szálló (Károlyi 1967 nyomán)

13. kép. Szombathely. A Szent Márton-templom bővítésével és domonkos rendi művelődési ház építésével kialakult tér Rumi Rajki István Szent Márton-szobrával – Wälder Gyula tervezése (1930)

12. kép. Szombathely, a Savaria Múzeum díszterme mai állapotában, Tóth Csaba festőművész kiállításával (2000), Garas Kálmán felvétele

14. kép. Budapest. A ciszterci épületegyüttesből a Szent Imre-templom (1937) – Wälder Gyula alkotása (toronysisakját Károlyi Antal tervezte)

15. kép. A budapesti Wälder-iroda munkatársai 1936-ban – a kép bal szélén állnak Károlyi Antal és Kardos György építészek

16. kép. Budapest. A Madách tér hatalmas épületegyüttese (1937), Wälder Gyula késői építészetének legjelentősebb alkotása munkatársként Kardos György részvételével

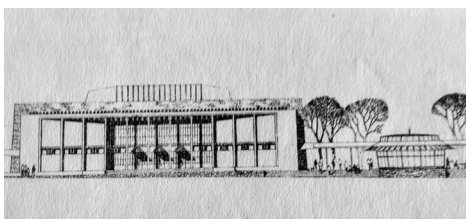
17. kép. Szófia. A Magyar Nagykövetség épületének új, klasszicizáló homlokzata, a Wälder Gyula tervezte épület megtartásával (1948–1949). Az átalakítás terveit Károlyi Antal és Kardos György készítették

18. kép. Szombathely. Az egykori Színház tér beépítési terve historizáló stílusú színházépülettel (1954) – Károlyi Antal terve

19. kép. Szombathely. A Savaria tér látképe a Claudius-kúttal és Marton László Tyche szobrával – Károlyi Antal tervei alapján

20. kép. Szombathely. A Művelődési és Sportház tervének korai változata – Károlyi Antal munkája

21. kép. Szombathely. A Március 15. tér látképe a felépült Művelődési és Sportházzal (1963) és Megyei Rendelő Intézettel (1965) – Károlyi Antal tervei alapján

22. kép. Szeged. A MTA Biológiai Kutató Intézete (1973) Károlyi István beruházási programterve (1965) alapján

23. kép. Szombathely. Bartók Béla Zeneiskola és Hangversenyterem együttese (1968–1975)
Ligeti Gizella – Károlyi Antal –
Károlyi István munkája

25. kép. Szombathely. A Joskar Ola lakótelep közeli látványa napjainkban

24. kép. Szombathely. A Joskar Ola lakótelep madártávlati képe (1969–1973) –
Károlyi István tervezése

26. kép. Bükkfürdő. A fedett fürdő épülete (1972) – Károlyi István tervezése

28. kép. Bükkfürdő. Az új medencék látványa – Károlyi István tervei

27. kép. Bükkfürdő. A fürdő bővítése (2001–2004) – Károlyi István tervei alapján

29. kép. Szombathely. Agora Művelődési és Sportház átalakítása, felújítása – Károlyi István tervei alapján (2015)

30. kép. Szombathely. Agora Művelődési és Sportház megújult nagyterme

NAGY ZOLTÁN

Díszítőelemek változásai az őrségi fazekasság edényein 1930–1950 között

Gáyer Gyula és Kós Károly, az őrségi fazekasság felfedezői

A Velemér-völgyi fazekasság felfedezése lényegében Gáyer Gyulának tulajdonítható, aki egy személyben volt szombathelyi törvényszéki bíró, a Vasvármegyei Múzeum Természettudományi Tárának vezetője, a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Növényzeti Tanszékének habilitált magántanára növényföldrajzból és növényrendszertanból,¹ továbbá az 1931. évi gödörházi terepmunkája nyomán megírt emberföldrajzi tanulmányában elsőként adott hírt a helyi gerencséréről.² Gáyer tanulmányában írt az e vidéken, cserépedények készítésére alkalmas szürke plasztikus agyagról, a nagyszámú [szabadban álló] cserépedető kemencékről, a terményt pótló szekerező somogyi cserekereskedelemről. Azonban azt is megemlítette, hogy a bor haszna a sovány termőföldeket kárpótolta. A nemegyszer 40 kapás szőlők a filoxéra pusztítása következtében tönkrementek, a borkereskedelem és árucseréalap jelentősen visszaesett, így az 1880-as évekre tömegessé vált a korábban csak tengődő gerencserek száma,³ hogy a sovány földekből kivehető csekély termést a fazekasárúk cseréjével pótolni tudják. E tendenciát

véljük felfedezni az 1895. évi a prosznyákfai (ma Prosenjakovci, Szlovénia) összeírás adataiban, mely szerint Gödörházán ekkor 6, Veleméren 30, Szombatfán 18, összesen 54 önálló műhellyel rendelkező fazekast jegyeztek fel név szerint, de a környező 12 fazekasfaluvallal együttesen számuk 94 főre emelkedett,⁴ megnövelve a Somogyba irányuló cserekereskedelmet.

„Két olyan téma található Gödörháza leírásában, amelyek a későbbi kutatások számára külön-külön is megalapozónak bizonyult. Az egyik a Velemér-völgyi gerencsér felfedezése. Gáyer pontos etnográfiai leírása után bármikor arra lehetett számítani, hogy megérkezik a helyszínre a téma szakembere, a néprajzkutató. E pillanat 1943-ban jött el, mikor Kós Károly a helyi fazekasság teljeskörű feltárását elvégezte” – írja Benczik Gyula tanulmányának kései recenziójában.⁵ E korai munka doktori disszertációja volt, a budapesti egyetem professzora Viski Károly [Gáyer tanulmányát megismerve] arra buzdította, hogy éppen ezen az elzárt vidéken kutassa az archaikusnak vélt fazekasságot. Gáyer posztumusz műként megjelent írásától (1936) alig telt el hét esztendő, amikor Kós Károly terepi gyűjtéseit elkezdte 1943-ban, elsősorban Gödörházán, Veleméren, Kisszerdahelyen (ma Sredisče, Szlovénia). Magyarországon nem szívesen vizsgálódott, mert a szombathelyiakat *iparművészek*től *fertőzött fazekasok*nak tartotta, s nem for-

1 Benczik Gyula: Gáyer Gyula (1883–1932) Falurajza 1931-ből. = *Vasi Szemle* 2022. 1. sz. (a továbbiakban Benczik 2022) 3–15. p.

2 Gáyer Gyula: Gödörháza. Egy elhagyott falu életrajza. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tudományos Közleményei a földrajz és történettudomány köréből. = Szeged, 1936. 2. kötet 2. füzet 128–162. p.

3 Benczik 2022. 13. p.

4 Nagy Zoltán: Kézművesek a falvak magányában = *Vasi Szemle* 2016. 2. sz. 236. p.

5 Benczik VSZ 2022. 13. p.

dított nagyobb gondot azok kikérdezésére.⁶ Gáyer a fazekasok számát 1932-ben Gödörházán 8, Veleméren 10–15, Magyarzombatfán viszont 60(!) főre becsülte meg. 1959-ben, egy emberöltővel később Nagy Sándor még név szerint 38 fazekast tudott megnevezni itt, akik a 20. század első harmadában tevékenykedtek.⁷ Ez a nagy szám indokolhatta, hogy az 1930-as évek elejétől kezdve éppen itt szervezte meg rendszeresen a Budapesti Ipari Továbbképző Tanfolyam vezetősége a három hónapos agyagipari tanfolyamokat, melyekkel az iparművészethez közelítve kívánták megújítani az itteni fazekasság formakincsét és díszítőelemeinek és -technikáinak megváltozása egyértelműen e tanfolyamos korszak kezdetétől adatható.

A fazekas tanfolyamok kora

Varga Béla keszthelyi keramikus és vegyész, valamint Eschenbach Jenő budapesti keramikus nevéhez szorosan kapcsolódtak ezek a fazekas tanfolyamok, de nem egyértelmű, hogy a harmincas években hány továbbképzést tartottak a helyi és a környékbeli fazekasok számára.⁸ Az évszámok edények vizsgálata kimutatta, hogy a durva pemzlit

- 6 Dömötör Sándor gyűjtése Magyarzombatfán 1950-ben. Dömötör adatközlője Czúgh Dezső fazekas volt, aki e véleményének hangot adott. Néprajzi Múzeum Ethnológia Adattára 2335. 42.
- 7 Czúgh Dezső: Faluzó és vásároló fazekasok Magyarzombatfán és környékén. Néprajzi Közlemények 1959. 1 – 2. sz. (továbbiakban Czúgh 1959. a) 137. p.
- 8 Az 1930-as években Magyarzombatfán létesített tanfolyamokkal több tanulmányunk egyes fejezeteiben már foglalkoztunk (Vasi Szemle 2021. 2. sz. 208–213. p., 219–223. p., Ethnographia 2022. 2. sz. 331–339. p.), de a jelzett korszak részletes vizsgálatát a fellelhető szakirodalom, kéziratok, irások, dokumentumok, archív felvételek és visszaemlékezések alapján e tanulmányban foglalkozunk össze a részletek feltárásával együtt. A jelen publikáció-

felváltó vékony ecsettel való festés, az edényeket körülölelő leveles, bimbós rózsza ábrázolása már az 1930-as évek legelején kimutatható az eddig ott ismeretlen kobaltkék szín alkalmazásával együtt,⁹ (1. kép) míg az írókával való díszítést legkorábban 1934–1938 között vezethették be.¹⁰ Néhány adat arra utal, hogy a változások még korábban, 1930-tól Koós Júlia helyi tanítónő Kiss nevű mérnökismerősenek iparművész feleségétől indulhatott el, aki hozott minták alapján a turisztika fellendítése céljából néhány fazekast: Zsohár Jánost, Czúgh Jánost, Oszvatics Gyulát díszített vázák, hamutartók készítésére biztatott, melyek gyártása később két-három műhelyben általánossá vált.¹¹ Ezek a próbálkozások már 1930–1935 között dokumentálhatók.¹² E korban a magyarzombatfai Czúgh János 13–18, Oszvatics Gyula 17–22, Zsohár János 20–25, a szentgyörgyvölgyi Csótár Géza 13–17 éves fazekasok voltak. Egy archív felvételen látható,

hoz az országos, regionális tájmúzeumokon kívül kisgyűjteményekben, magángyűjteményekben fellelhető mintegy 450 edény technikai díszítésével – vörös, zöld, barna, fehér öntőföldek terjedésével – ecsetes, írókás díszítőelemek megjelenésének időhatáiraival kapcsolatos vizsgálatát is elvégeztük, képtábláinkban és grafikai táblázatainkban az 1930–1950 közül készültek közül válogattunk.

- 9 Nagy Zoltán: Az őrségi fazekasság két arca = Vasi Szemle 2021. 75. évf. 2. szám (a továbbiakban Nagy 2021) 1. képtábla. 1. (1930), 2 (1934), 3. (1936), 4. (1935), 5. (1934), 7. (1934. IX. 24.), 8. (1933) kép, 3. képtábla 1. (1930), 3. (1930 körül), 5. (1936?) kép, 212. p. 3. kép (1934. augusztus 25.).
- 10 Nagy 2021. 218. p. 9. kép, archív fotó (1932) Velemér), 1. képtábla 7. (1934) kép, 4. képtábla 1. (1938), 11. (1936) kép.
- 11 Czúgh Dezső: Fazekasműhelyektől a Magyarzombatfai Kerámiagyárig = Vasi Szemle 1959. 2. köt. (a továbbiakban Czúgh 1959. b) 21. p., továbbá Savaria Múzeum Néprajzi Adattára K–153. IV. Dömötör Sándor gyűjtése Magyarzombatfán 1951.
- 12 Nagy: 2021. 1. t. 5. kép Csótár Géza: Váza: Szentgyörgyvölgy 1934. 1. t. 4. Oszvatics Gyula: Váza Magyarzombatfa 1935.

hogy Czúgh Miklós mőhelye előtt 1937-ben vázát korongoznak, ecsettel festenek, tehát a tanfolyamos időkben valóban készítettek ilyen edényeket.¹³ A szentgotthárdi–muraszombati járást ismertető Vakarcz Kálmán arról írt, hogy [már] „1934 óta Magyarorszábatfán tökéletességre vitték a népmővészetben alapuló kerámiát, [...] melyek országosan ismeretesek”.¹⁴ A díszes edények között azonban 1930, 1933, 1934-es évszámúak is fellelhetők, melyek közül egyesek a somogyi cse-rekereskedelemben is bekerülhettek – széles fenekő fazék (Vass Sándor, Velemér, 1932) ecsetes álló rózsacsokorral.¹⁵ Másokat az újonnan tanult vázák talpába karcolt feliratok szerint közeli hozzátartozóiknak emlékébe készítették, mint Oszvatics Gyula (1913–1965) magyarszombati, Csótár Géza (1917–1979) szentgyörgyvölgyi fazekas talpas, új divatú vázáit 1934, 1935-ben,¹⁶ egy, az évszámú vázákhoz nagyon hasonlatos kétfülű madarast pedig Csótár a datált darabokhoz közeli években alkothatta.¹⁷ **(2. kép)** Ebből a tanfolyamos korszakból származik a Szombathelyen 1934. augusztus 25-én megrendezett népmővészeti kiállításra készült Czúgh János (1917–1997) fazekas cégére, ott bemutatott edényei.¹⁸

- 13 Fazekasok csoportja Czúgh Miklós mőhelye előtt 1937 körül. Egy fazekasdinasztia remekei című kiállítás katalógus Zalaegerszeg 2004. címlapfotója. Repróforó: Nagy Zoltán 2020. (4. sz. szövegközi kép).
- 14 Vakarcz Kálmán: A szentgotthárd-muraszombati járást ismertetése. Szombathely, 1939. 167. p.
- 15 Nagy 2021. 218. p. 9. kép.
- 16 Nagy VSZ 2021, 1. képtábla 4. kép: Váza felirata „Emlékül Irénnek Gyulától 1935.” [Oszvatics Gyula magyarszombati fazekas feleségének ajánlotta] Magyarszombati, magántulajdon. 1. képtábla 7. kép: boroskorsó felirata: „Emlékül 1934. IX. 24. Készítette Csótár Géza fazekas 1934. IX. 24.” [házasságkötésük napjára emlékezve]. Göcseji Múzeum NPR. 1951.32.3.
- 17 Göcseji Múzeum NPR 1955.98.3. Csótár Géza Szentgyörgyvölgy 1930-as évek.
- 18 Nagy 2021. 211. p., 212. p. 3. kép.

A felsoroltak szinte kivétel nélkül az 1910-es években született fiatal fazekas nemzedékhez tartoztak, munkáikon feltűnően jelen vannak az újonnan tanult ismeretek. Antikizáló és hagyományos edényformákon szokatlan máz és öntőföldök használata, plasztikus és naturalisan ábrázolt kacsos, leveles szőlőfürt, **(3. kép)** írókával rótt borversek, nyolcszirmú dombordíszú rózsza és madarábrázolás, az edényeket körülölelő kacsos minták, egyéb elvont geometrikus díszítőelemek figyelhetők meg.¹⁹

Tanfolyamok időrendjének rekonstrukciós kísérlete

Kós Károly 1944-ben megjelent tanulmányában említi, hogy 1935–1938 között három tanfolyamot rendeztek Varga Béla keszthelyi keramikus nevével fémjelezve, akit a „vármegye küldött ki”. Ő vezette be a mintákat, nemkülönben a váza, játék edény és egyéb használati cikk készítését e vidéken, s a magyarszombati Zsohárban hú követőre talált.²⁰ Kós a gurgulával [írókával] való „művészkedés” kapcsán kifejtette, hogy az „e vidéken nem régi fazekasszorszám. A világháború után alkalmazta ezt is ifj. Zsohár János [1910–1970], de általában csak még később 1936-ban jött divatba keszthelyi tanításra.”²¹ A „keszthelyi tanítás” egyértelműen Varga Béla iparművész nevéhez köthető, aki az 1929/1930. évi, Iparművészeti Múzeumban megrendezett kiállításon írókával kontúrozott, ecsettel festett színes disztányérokat, bokályokat, vázákat mutatott be.²²

- 19 Nagy 2021. 1. képtábla 4., 5., 7., 8., 9. kép.
- 20 Kós 1944. 5–6. sz. 217. p.
- 21 Kós 1944. 5–6. sz. 215. p.
- 22 Országos Iparművészeti és Háziipari kiállítás 1929. VIII. 13–IX. 15. Magyar Iparművészet 1929. 32. évf. 7–8. sz. mellékletében 150. p. Magyar Iparművészet 1930. 33. évf. sz. n. színes felvételen.

Csótár Rezső szentgyörgyvölgyi fazekas elmondása szerint²³ 1934-ben már volt fazekastanfolyam Magyarzombatfán, amit Zsohárék műhelyében tartottak. Édesapja Csótár Géza is részt vett rajta, elsősorban a vele közeli rokonságban lévő ifj. Zsohár Jánossal, aki ezekben az években házassága révén Szentgyörgyvölgyön lakott. Itt készült edényeiken a tanfolyamok újításai: plasztikus díszítés, újfajta festésmódok, és a kobalkék alkalmazása is megfigyelhető.²⁴ Az évszamos edények között kék színnel, írókával díszített még a veleméri Gergél János 1934-ben készült fehér engóbos asztali boroskorsója, a magyarzombatfai Oszvatics Gyula 1935-ös keltezésű, ugyancsak fehérrel alapozott vázája, egy Magyarzombatfai Fazekasházban fellelhető, oldalán 1936-os feliratú, fehér színű hamiskorsó, a kerkáskápolnai Avas Bálint 1938-as évszámot viselő, felül fehérrel, alul vörösfölddel megöntött írókával és ecsettel festett bugyigája, Zsohár János népi iparművész 1955-ben alkotott tájképes vizes kancsója. Feltétlenül említést érdemel egy felül fehérfölddel, alul kékkel alapozott, talpán ZSJ monogramos, évszám nélküli asztali boroskorsója, mely Varga Béla vegyes technikájára hajaz. Szájfedelén kék kacsos írókás minta, nyakán körbefutó zöld-fehér cakk-

23 Nagy Zoltán 2022. évi gyűjtése szerint Csótár Rezső édesapja Csótár Géza (1917–1979) szentgyörgyvölgyi fazekas 1934-ben készült edénye kapcsán: boroskorsó plasztikus díszekkel, írókás felirattal GM NPR 1951.32.3. elmondta, hogy Magyarzombatfán a Zsohár műhelyben rendezett tanfolyamon vett részt többek között ifj. Zsohár János, akkor 24 éves, Sebők Gyula, 21 éves, Varga Sándor 21 éves, Varga Ferenc 19 éves fazekasokkal együtt.

24 Zsohár János asztali boroskorsója, melynek talpán Zsohár János Szentgyörgyvölgy, szájeremén Csótár Sándor név olvasható, a tudományos leírókarton adatai szerint 1933-ban készült. GM NPR 1951.32.3. Csótár Géza kétfülű madaras vázáján pedig 1934. IX. 30-as évszám olvasható GM NPR 1955.98.3.

zás, talpa fölött többsoros sakktablamenta, közöttük a dereka aljáig függőleges sávokra osztott térben piros közepű zöld levéltökhöz csatlakozó, vékony ecsettel megfestett margaréták láthatók.²⁵ A Göcseji Múzeum NPR 1952.18.3. leltárszámú barna engóbos, színtelennel mázolt „fazék” megnevezésű kétfüles, fedél nélküli lisztes bödönét a gyűjtő 1920-ban készültként, míg az 1961.14.1.1-2. leltárszámú kisebb, hasonló fedeles „cukortartót” az 1940-es évekre keltezte a Nemesnépen gyűjtő Szentmihályi Imre. Mindkettőt Csótár Gézának tulajdonította. **(4–5. kép)** Az edények oldalán írókás, fekvő száras, több színű, bonyolult rajzú tulipánok figyelhetők meg, melyek valójában az 1930-as évek tanfolyami hatására készülhettek, melyekkel kibővíthetjük a már korábban közölt vékony ecsettel díszített edények körét.²⁶

Moldova György *Az Őrség panasza* című riportkönyvéhez a helyi fazekasoktól 1970-ben gyűjtött adatokat. Zsohár Jánost [neve

25 Asztali boroskorsó GJ monogrammal. Rajta kék színű monogram, kék rózsza, kék színű kacsok. SM 74.22.14. Publ.: Nagy 2021. 1. képtábla 2. kép. Oszvatics Gyula: „Emlék Irénnek” feliratú, magyarzombatfai magántulajdonban lévő vázáján dominál az írókás kék kacsos díszítés. Publ.: Nagy 2021. 1. képtábla 4. kép. Hamiskorsó fülén kék sávozás, testén kék ecsetes „bimbós rózsza” két vörös levéllel, kék színű 1936-os évszámmal. SM 74.22.5. Publ.: Nagy 2021. 1. képtábla 3. kép. A két színnel megöntött bugyigán az évszám és a levelek egy része kék, míg az ecsettel festett rózsza és a vonalkázott levelek fehérrel díszítettek. Pankaszi Gyűjtemény PK 0021. Publ.: Nagy 2021. 4. képtábla 1. kép. Vizeskancsó, oldalain ecsetes festésű tájképekkel. A fehér alapú, barnával fröcskölt edényen késsel keretezett tájképek. Az edény talpán: „Zsohár János népi-iparművész Magyarzombatfa 1955. XII. 25-én” bekarcolt felirat. Zsohár Gizella tulajdona Magyarzombatfa. Publ.: Nagy 2022/2. Ethnographia 333. p. 27. sz. ff. kép, Nagy 2021. 1. t. 6. kép Asztali boroskorsó id. Albert Attila fazekas gyűjteménye, Magyarzombatfa. A kifinomult technikát lásd még: Ecsetes margarétás falitányér Nagy 2022./2 Ethnographia 332. p. 24. k.

26 Nagy 2021. 3. képtábla 1–12. kép.

Fazekastanfolyam résztvevői Magyarorszombatfán 1937-ben. Középen Németh János bíró és Csizmadia Jenő jegyző között Eschenbach Jenő oktató. Zsohár Gizella tulajdona. Reprófoto: Nagy Zoltán 2021.

említése nélkül] is megszólította, aki Eschenbach Jenő 1935. és 1937. évi tanfolyamára emlékezett, melyeken – mint állította – maga is részt vett. Az 1937-es dátumot a leánya a családi fotóalbumából elővett csoportkép bemutatásával erősítette meg, amelyen a fazekasokkal együtt a tanfolyam vezetőjét is felismerni vélte.²⁷ Zsohár János azt is elmondta, hogy ebben az időben Eschenbach intézte el, hogy a helyi Hangya Szövetkezet is szállíthasson edényeket,²⁸

27 Az adatokat 2021-ben gyűjtöttük Magyarorszombatfán, a fénykép időmeghatározásában a rajta látható Zsohár Julianna életkorának meghatározása volt az irányadó.

28 A helyi Hangya Szövetkezet 1938-ban alakult, így Eschenbach egy évvel korábban aligha tudta elintézni a szombatfai új stílusú dísz tárgyak szállítását, így kérdésessé válik az általa tartott tanfolyam idejének pontos meghatározása.

mert ők külföldön is terjesztettek.²⁹ Leánya, Zsohár Gizella (1940–) emlékezete szerint a Hangya Szövetkezet megrendelésére elkészült dísz tárgyakat – gólyanyakú korsót, bokályt, kantát, vázát, hamutálat, kerti törpét, hamiskorsót, négyszájú korsót, kétszájú bugyigát, négyfüles bugyigát, kerek, szögletes tepsiket, éjjeliedényt – „Hangya ládádba” csomagolva a dávidházi vasútállomásra szállították.³⁰

Dömötör Sándor 1951. január 13-i kéziratoss gyűjtésében Czúgh János (1917–1997) magyarorszombatfai fazekas elmondta, hogy „A díszítéseket szabad kézzel emlékezetből

29 Moldova György: Az Őrség panasza. Budapest 1987. 420. p.

30 A Magyarorszombatfán élő Zsiga Józsefné Zsohár Gizella 2021. évi elbeszélése alapján.

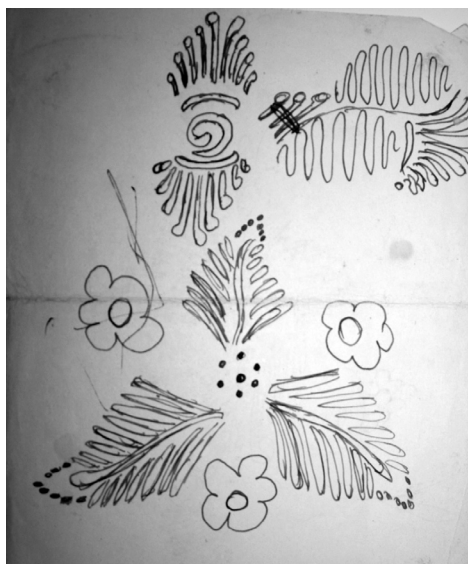
Tóth Ferenc tanfolyamhallgató fazekas színezett rajzvázlata felülnézeti, négyszirmú rózsával, 1936. Tóth László tulajdona.
Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2014.

készítik. A gurgulával való díszítést kb. 1941-ben Eschenbach Jenő nevű iparművésztől tanulták és azóta használják. A motívumokat Eschenbach tanításai szerint alkalmazzák.³¹ Elmondta még, hogy „Varga Béla vezetésével két éven át havi 2–3 hónapos tanfolyamot tartott. Amikor már Varga tudományát átvették, akkor [Budapestről] leküldték Eschenbach Jenőt, aki továbbfejlesztette a dolgokat.”³²

A tanfolyamok pontos idejét mindössze egy dokumentum, Tóth Ferenc (1912–1976) magyarszombati fazekas 1936. évből származó befizetési blankettája és díszműárak készítéséről kiállított bizonyítványa iga-

31 Néprajzi Múzeum EA 2335. Dömötör Sándor gyűjtése 1951. január 31.

32 Dömötör Sándor gyűjtése 1951. Savaria Múzeum Adattára K-153-IV. Fazekasok termelőszövetkezete Magyarszombatián.

Tóth Ferenc tanfolyamhallgató vázatrajza tányérszélmintákkal, 1936.
Tóth László tulajdona.
Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2014.

zolja, melynek hitelességét megkérdőjelezni nem lehet, hiszen a rajta lévő 50 filléres okmánybélyeget Vasvármegye Magyarszombati Körjegyzőség pecsétje is hitelesíti, azon kívül, hogy a tanfolyam sikeres elvégzését Varga Béla aláírásával igazolta.³³ Ezekhez a megőrzött iratokhoz társul még egy felülnézeti, négyszirmú rózsát ábrázoló vizeskancsó, (6. kép) egy madaras, peremén „áthúzott szárú, kottafejes mintájú” tányér,³⁴ (7. kép) a hozzájuk tartozó, feltehetően egyidőben készült rajzvázlatokkal együtt.

Úgy tűnik, hogy Varga Béla keszthelyi keramikus és vegyész nem csak ecsettel dolgozott, hiszen Tóth Ferenc vizeskancsó-ján és madaras tányérján írókás díszeket

33 Nagy 2021. 207. p. 1–2. kép.

34 Nagy 2021. 4. képtábla 11. kép (1936).

láthatunk, pont olyanokat, mint amilyenek Tóth Jenő 1945 előtt készített díztányérvját, Zsohár János 1942-ben készült edényeit fémjelzik. Ezek a négyyszirmú felülnézetű rózsák Varga Béla 1929. évi kiállítási edényein és egy 1936-os évszámú Herenden készült söröskorsón is szerepelnek.³⁵

Eschenbach Jenőről csak azt tudjuk, hogy – mint ahogy Varga Béla is – „Az Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége megbízásából fazekasok részére [...] 1938–1944 között díszítő, technikai tanfolyamokat vezetett. Magyarszombatfán a Vas megyei hagyományokból helyi stílust alakított ki.”³⁶ Azt csak sejtethetjük – a helyi Hangya Szövetkezettel való kapcsolatára utalva –, hogy az 1941–1942-ben készült, korábban itt ismeretlen írókás díztányérok, bokályok díszítési és szerkesztési módja tanításának részei lehettek.

Törekvések a hagyományos stílus megújítására

Czúgh Dezső fenti írásában megjegyezte, hogy a „kormány által szervezett tanfolyamok igyekeztek a díszítést a régi színvonalra emelni, előkerültek a már-már feledésbe merült motívumok. E megfogalmazás azonban csak a tanfolyamokat szorgalmazók szándékát tükrözhetette, mivel az őrségi fazekasság régi díszei rendkívül egyszerűek

voltak, számottevő, megújítandó mintakinccsel nem rendelkezett. Dömötör Sándor 1950. évi gyűjtésében az szerepel, hogy „a szombatfai fazekasság emlékeit gyerekkoruk óta kutatják, de 40–50 évnél idősebb darabokat³⁷ nem látott a faluban.”³⁸ Czúgh János magyarszombatfai fazekas (1917–1993) 1983-ban megrendezett gyűjteményes kiállítása meghívóján múltidéző önvallo-másával szembesülhetünk. „Már a tanuló évek alatt is, de utána még inkább a régi használati edények készítésével foglalkoztam. Ez a tevékenység magával hozta, hogy kutattam a régebben készített díszítéseket, azokat összegyűjtöttem és saját fantáziámmal is bőven kiegészítve díszítésben gazdagabb, színeiben változatosabb edényeket igyekeztem készíteni. (8. kép) Ezekkel a tányérok, vázákkal, edényekkel már 1934-től folyamatosan szerepeltem különféle kiállításokon.³⁹ E sorokban ráismerhetünk Domanovszky György 1983-ban megjelent könyvében testvére, Czúgh Dezső méltatására, mely tartalmában igen hasonló a fentebb leírtakkal. „Valamikor a harmincas években a Vas megyei Magyarszombatfán, miután a helyi fazekasságnak nem volt hagyományos stílusa, kísérletekbe fogott, hogy népi jellegű motívumokat és szerkesztési módot hozzon létre, amelyekkel a hagyományos formákat díszítheti. Így keletkezett a magyarszombatfainak nevezhető stílus, mely megjelölés a negyvenes években általánosan elterjedt volt. Bátyja, Czúgh

35 Magyar Iparművészet 1929. 32. évf. 7–8. sz. 150. kép. Fehér földfestékes alapon kék színű engóbbal megírt bokály képaláírása: „[Feyérmé] Kovács Erzsébet tervei után Varga Béla keszthelyi műhelyében készült színes majolikák” [A német szöveg igazít el pontosan: nem majolikák, hanem mázas engóbos fazekasmunkák]. F. Kovács Erzsébet (sz. 1889) az Állami Nőipariskola tanára, keramikus, grafikus, országos háziipari felügyelő, az Országos Iparművészeti és Háziipari kiállítás (1929) főrendezője volt.

36 Eschenbach Jenő (1908–1981) művész életrajza – BudapestAukció. <https://budapestaukcio.hu/eschenbach-jeno> festo. Utolsó letöltés: 2022. november 19.

37 Ezek között azonban figyelemre méltó lehetett egy 1902–1904 között készített tál, melyre a Malasics Pál (1879–1941) veleméri vásárokozó fazekasnál figyelt fel, aminek nemcsak belseje, de külső oldala is ecsettel volt díszítve, használaton kívül a konyha falára akasztották, így annak díszítésére is szolgált. Díszített, akasztóval ellátott tálra ez az egyetlen eddig ismert adat.

38 Néprajzi Múzeum EA 2335. Dömötör Sándor gyűjtése Magyarszombatfán 1950. augusztus 16–17.

39 Czúgh János kiállítása, Körmen, 1983. április 14–28. Művelődési és Ifjúsági Központ (részlet a meghívón lévő szövegből).

Fazekasok csoportja Czúgh Miklós műhelye előtt, 1937. Egy fazekasdinasztia remekei c. kiállítási katalógus, Zalaegerszeg, 2004 címlapfotója. Repróforó: Nagy Zoltán, 2020.

János ugyanebben a felfogásban dolgozott. Olyan kísérlettel állunk tehát szemben, ami példa nélküli fazekasságunk történetében.⁴⁰ A néprajzi szakírók a Czúgh fivéreket az őrségi díszkerámia megalkotóinak tartották.⁴¹ Úttörő szerepüket el kell ismerni a helyi fazekasság értékeinek⁴² összegyűjtésében és publikálásában.⁴³ Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ifjúkori éveikre visszatekintve sem önmaguk, sem a róluk szóló írások nem említik a magyarszombatfai fazekas tanfolyamokkal való kapcsolatukat,

40 Domanovszky György: *Mai magyar népi iparművészet*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1983. (Fazekasság 31–36. p.) 36. p.

41 A Czúgh-család emlékkiállítás. Zalaegerszeg 2004. Kiállítási katalógus. Szerk.: Prokné Tirner Gyöngyi. 6. p.

42 A Czúgh család írókás díszítéseiből merít ihletet Csizmadia Katalin fazekas népi iparművész is a munkáihoz.

43 Czúgh Dezső 1952-ben népművészeti szakkört alakítva gyűjtötte össze a régi edények javát Magyarszombatfán, amit 1953-ban a Néprajzi Múzeumnak adományozott. Kresz Mária biztatására a társadalmi gyűjtők közül elsőként jelentek meg tudományos igényű írásai a Néprajzi Múzeum Adattárának *Értesítőjében* (1955), *Néprajzi Közlemények* (1959), a *Vasi Szemle* (1959) a *Göcseji Helikon* (1972) hasábjain.

Fazekasok csoportja Zsuhár János műhelyében. A hátsó sorban Csizmadia Jenő jegyző, 1938. *Gerencserek földjén*, Magyarszombatfa, 2000. 184. p. Repróforó: Nagy Zoltán, 2021.

noha Czúgh János 1934–1938 között a vékony ecsetes és írókás technika és motívumok elsajátítását, az oktatáson tanult új edényformák: váza, dísztányér, bokály, kétfülű bugyiga, pereculacs, csalikorsó – ötletét innen meríthette. Egy 1937-ben készült archív felvételen a vázakészítést és a vékony ecsetkezelést láthatjuk. A fénykép közepén Czúgh János vázát korongol, balra tőle Cseke Gyula (1905–1987) és Tóth Jenő (1908–1945) bokályt fest ecsettel, jobbra pedig Tóth Ferenc (1912–1976) „mázoloz”.⁴⁴ Ugyanabban az időben Zsuhárék műhelyében is vékony művészecsettel dolgoztak.

Kós Károly az ecsetes festésről, gurgulával való művészkedésről

Kós nem tett különbséget a kétféle ecset használatának időbeli egymásutánjáról, bár megjegyzi, hogy „az edényt megöntés után festik a disznószórból maguk készítette pa-

44 A felvétel az „Egy fazekasdinasztia remekei” – A Czúgh-család emlékkiállítás. Zalaegerszeg, 2004. kiállítási katalógus címlapján szerepel.

macccsal, amit újabban ecsetnek mondanak, vagy írják a gurgula segítségével”.⁴⁵ Kós Károly az ecsettel (pemzlivel) való díszítést új szokásként említi, hiszen megjegyzi, hogy „Régebben csak parasztedény volt... a festékezést, cifrálást, tarkállást nem ismerték”.⁴⁶ „Öreg gerencserektől lenézett tarkálás csak igen friss e vidéken.”⁴⁷ „A tanfolyamtól kezdve nyomja ki nagy sikerrel a fehéredény⁴⁸ (9. kép) a régi nyers [öntőföld nélküli], fekete [redukált égetésű] és vörös [vörösfölddel megöntött] edényt... [a fazekas] kezd mind többet feladni abból, ami régi, aminek történeti és népi gyökere van.”⁴⁹

Az akkori díszítőelemek szűk körére utal a „pamaccsal való” rózsza, mely festésének leírása figyelemre méltó. „Majdnem kizárólagos díszítő elem az edény hasára festett 8–10 szziromból álló 8 cm átmérőjű nagy rózsza és ehhez két oldalról szervesen kapcsolódó részek, melyek rendszeren egy-egy vízszintes szárból és két oldalukon 4-4 levélpárból állnak [...] a rózsza bibéje [...] és néhány szélső levél sötétbarna” [vörös]. Ennek a rózsza motívumnak közkedveltségét és elterjedtségét bizonyítja, hogy az edényeket többféle módon színezték. Színtelen vagy zöld mázzal, illetve krómzöld, vörös

öntőfölddel alapozták. (10–11. kép) „Maga falán a rózsza fehér [színtelen máz alatt], sötétzölddel megöntve [zölddel mázazva] a virág világoszöld, sötétzöld [engőb] alapszínén a rózsza fehér, bibéje barna, vörös alapon [vörösfölddel megöntve, színtelen mázolva] a rózsza fehér.”⁵⁰ Ez a festés megfelel az általunk bemutatott évszámmal ellátott 1934, 1936-ban készült asztali boroskorsón és hamiskorsón látható vékony ecsettel festettel, melyben a kobaltkék szín alkalmazása domináns. Ezen kívül egyikén a fő motívumból kiágazva írókás kacsos minta is felfedezhető.⁵¹ Ez a díszítési mód minden bizonnyal a tanfolyamok ecsetes korszakából származik. Többek között Oszvatics Gyula, Zsuhár János, Czúgh János, Cseke Gyula, a velemeri Gergál János, Vass János munkáiban tetten érhetők.

Az 1930–1950 között készült edényeken lévő díszítőelemek mind tanfolyami hatást mutatnak, ahol a vékony ecsettel való díszítés és az írókás díszítőmód, nagyjából azonos időben, egymást szorosan követve mutathatók ki. Az írókával készített minták valamivel későbbiek, mértánias díszítésükkel elütnek, jelentősen túlmutatnak a korábban megfogalmazott egyszerű mintákon. (12. kép) A művészkedésre való hajlam, pereckulacsokban ábrázolt figurákkal már Zsuhár János korai munkáiban megfigyelhető.⁵² Fekete csizmában, fehér, bő gatyában, vállukon átvett szűrben ábrázolt ülő juhászok alakjával díszített négy lábon álló asztali dísznek szánt kulacsát vegyes technikával díszítette. Az előoldali papírtekercsrre rótt címadó szöveget: „Szegény legény, Szegény Juhász legény”, vala-

45 Kós 1986. 403. p.

46 Kós 1986. 402. p.

47 Kós 1944. 217. p.

48 Évszám nélküliek közül: Asztali boroskorsó nyakán körbefutó írókás vörös félkördísszel. Göcseji Múzeum NPR. 68.29.1., Fül nélküli tejesfazék kék írókás andráskereszttel, alul kettős hullámdísszel Őriszentpéteri Gyűjtemény 71.1.5., Kétfülű szűrőtál ecsetes „bimbós rózsza” díszítéssel Szenna, Rippl-Rónai Múzeum 55.64.1., Szűrőtál, vörös szárú, fekvő rózsával Bocföldre. Göcseji Múzeum NPR 1976. 26.1., Bugyiga, nyakán vörös, nyakán körbefutó írókás félkördísszel Göcseji Múzeum NPR 68. 29.1., Kétszájú bugyiga ecsetes, körbefutó „bimbós rózsával”, Őriszentpéteri Gyűjtemény 64.5.2. (II. kt. 9. kép.), Tóth Ferenc magyarszombatfai fazekas madaras tányérja írókás díszekkel (1936). Publ.: Nagy 2021. 4. képtábla 11. kép, (I. kt. 7. sz. kép).

49 Kós 1986. 405. p.

50 Kós 1986. 404. p.

51 Nagy 2021. 1. képtábla, 2. kép. „Kancsó GJ monogrammal” Velemér, 1934. Savaria Múzeum, 74.22.14., Hamiskorsó Magyarszombatfa 1936. Savaria Múzeum 74.22.5.

52 Nagy 2021. 218. p. 8. kép

Zsohár János figurális díszű perekulacs, 1951.
Savaria Múzeum, 58. 396. 1–2.
Fotó: Illés Péter, 2022.

mint a perekulacs hátoldalán végigfutó írást: „BORT–BÚZÁT–BÉKESSÉGET SZÉP–ASSZONY–FELESÉGET” írókával, míg a figurákat és az őket koszorúzó díszeket vegyes technikával festette. A kulacs vásárlás útján, mint a Magyarszombatfai „Fazekas TSZCS”-ben készült tárgy került 1951-ben múzeumba.

Kós már 1943-ban felhívta a figyelmet arra, hogy az írókázás – a tanfolyamokon ezt közvetlenül elsajátító Oszvatics, Czúgh,⁵³

53 Czúgh Jánosról Zsiga Józsefné Zsohár Gizella közléséből tudjuk, hogy a kerámiagyárban 1954-ben, 1959-ben 1963-ban – éppen úgy, mint tanítóik idejében – három hónapos tanfolyamot szervezett,

Írókázó nő Magyarszombatfán. Lechmayer Ferenc felvétele, 1950. június 12.
Savaria Múzeum NF. 778.

Zsohár fazekasokon kívül – a nők feladattá vált, s azt „gurgulával való művészkedés”-nek nevezte. Nemcsak látta, de le is írta az új eszközzel való munkát. „Alacsony 4 lábú gyalogszéken, vagy a küszöbön kuporgó ügyeskező asszony térdére fekteti a megöntött, kiszáritott edényt. Bal kezével forgatja, miközben jobbában kissé megdülött gurgula libatoll íróján keresztül vékonyan folyó festékkal írja a megszokott mintákat... nem is annyira szemmérték, mint ügyesség kell hozzá és igen nagy gyakorlat.”⁵⁴ Az 1940-es évek elejéről két asszonyról tudunk, akik a Zsohár műhely szá-

ahol írókázni tanította a nőket. A minták 1954-től egy „dekorfüzetbe” kerültek, amit saját maguk által kitalált mintákkal gazdagítottak. Ezt a füzetet Pongrácz Ödönné Baller Gizella brigádvezető, Német Ferencné Zsoldos Júlia, Zsiga Józsefné Zsohár Gizella állították össze, főleg dísztányérrajzokat tartalmazott. A füzet 1993-ban a gyárban maradt, így elkallódott. A későbbi időkben aztán Zsohár Gizella (1943–) a közelmúltig edényeket írókázott Vörös Gábor, Papp Vilmos, Vörös Ferenc, Cseke János, id. Albert Attila, Tóth János, Varga Zoltán, Csótár Rezső fazekasoknak.

54 Kós 1986. 405. p.

mára festettek.⁵⁵ Czúgh Dezső 1950-ben elmondta, hogy „A szaktudást a korongolás és égetés jelenti főképpen, a díszítés pedig különleges művészi érzék, ami főként a nőkben van meg... Szombatfán 32 fazekas van, és 8–10 asszony tud festeni.⁵⁶ Az írókával történő díszítés az 1950-es évek elején teljesebbé válik, a Kerámiagyár sajátjává válva még az üzem logójában is szerepelt.⁵⁷ Egy 1955-ben készített filmhíradórészlet is fennmaradt, ahol „Zsohár Juli kakasos díszítványokat [írókával] festeget”.⁵⁸ Nem véletlen, hogy az asszonyok közül a Népi Iparművészeti Tanács (NIT) – népművészeti alkotó munkáikat elismerve – Vörös Ferenc fazekas feleségének, Vass Irén Margitnak 1956-ban, Novák Lajos fazekas feleségének, Szabó Irmának pedig 1957-ben népi iparművész címet adományozott.⁵⁹

55 Vörös Ferenc fazekas felesége Vass Irén Margit (sz. Gödörháza, 1926) népi iparművész, a kustanovici születésű Novák Lajos fazekas felesége Novák Lajosné Szabó Irma (sz. Gödörháza, 1912), aki már 1941-ben a Zsohár műhelyben festést vállalt, 1957-től népi iparművész. Ezen kívül Czúgh János felesége Oszvatics Karolina (1920–1994) 1938-ban írókázott, Varga Ferenc felesége Szőke Julianna (sz. 1937), Tóth János felesége Póczak Irén, Albert Attiláné Horváth Szabina, Varga Sándor lánya Albert Lászlóné Varga Irén (sz. 1944), Györke Gyuláné Káldi Margit (sz. 1943), Czúgh Géza felesége Mesics Elvira a gyárban írókázta.

56 Fazekasmesterség Magyarországon. Néprajzi Múzeum EA 2335. 38.

57 Bárdosi János: *A magyarországi fazekasház*. Szombathely, 1975. Benne a Magyarországi Kerámia Vállalat grafikus logója. Tyűklábmintás bugyigakorsó rajza körül a kerámiagyár megnevezése.

58 Magyar Filmhíradó 1955. január. Berk Oszkár, Sziklai Kornél a felvétel készítői. Magyar Nemzeti Filmintézet Filmarchívuma. 1. 48 mp. Filmhíradók Online Részlet az elhangzott szövegből: „Az agyagedényeket, díszítványokat a magyar népművészet eredeti motívumaival díszítik. Festőik egyszerű falusi emberek, szakmájuk művészi...”

59 A férfiak közül e címet 1954-ben a magyarországi Czúgh Jánosnak, Czúgh Dezsőnek, 1955-ben Zsohár Jánosnak, majd 1979-ben a vele mért Varga Sándornak adományozott. A Czúgh testvérek 1970-

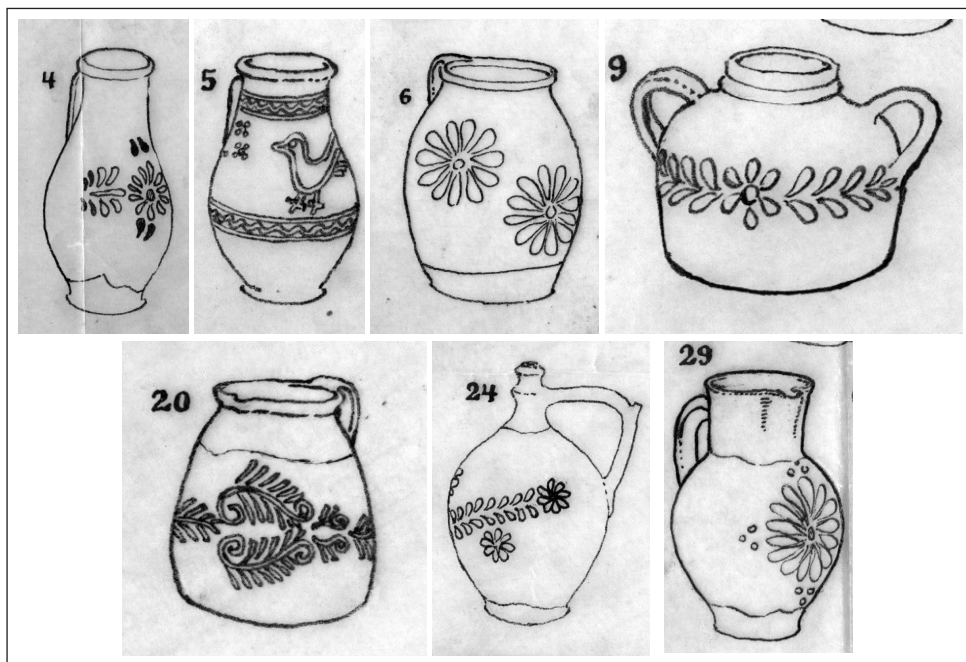
Kós Károly edényekről készült motívumrajzai

Az őrségi fazekasság arculatának iparművészek által irányított megújítása 1930–1941 között több mint egy évtizedet vett igénybe. Gáyer Gyula a változások hajnalán, míg Kós Károly annak lezajlása után végezte terepi gyűjtését, aki grafikai tábláiban megörökített hagyományos és új edényformákon kívül,⁶⁰ fényképekkel is dokumentálta a régi fazekasság disznósörtéből készült durva ecsettel festett díszítőelemeitől jól megkülönböztethető, vékony ecset és íróka használatát tükröző újításokat.⁶¹ Nyilvánvalóvá vált, hogy a Velemér-völgyi fazekasság kutatója által 1943-ban látott és lerajzolt edényekre: vizeskorsóra, kerektepsire hagyományos ecsetes festés került, de már a tejesfazékra, csaposkorsóra, pohárra vékony művészcsettel és írókával egyaránt

ben, 1972-ben Csótár Rezső szentgyörgyvölgyi fazekas pedig 2006-ban a Népművészet Mestere cím birtokosai is lettek.

60 Kós 1944. 217. p. 24. rajz, 213. p. 19. rajz.

61 Az Alsóőrségi gerencsárség = *Vasi Szemle*, 49. évf. 1986. 376–421. p. Benne: Kós Károly Zürcivölgyi gerencsárség (388–421) [Kós eredeti tanulmányának újra [szerkesztett] közlése a megkerült, befejező fejezetekkel kiegészítve], Gonda György előszavával (376–377), Kresz Mária bevezetőjével (378–380), Gráfik Imre Veleméri völgyi gerencsárség című tanulmányával (381–387). *Vasi Szemle*, 1986. 3. sz. 414. p. 29. képen, „Oszvatics Gyula mázoló” Magyarországon [1943] aláírású felvétel megnevezése helytelen, mivel a kész edényei mellett ülő fazekas kezében íróka (gurgula van). A tévesen Pável Ágostonnak tulajdonított eredeti fényképfelvétel a Savaria Múzeum NF 1279. szám alatt található. Oszvatics Gyula padra és az alá helyezett hasonló edényei a fazekas nélkül. Közöttük írókás madaras tejesfazék, írókás tulipános széles fenekű poharak mind a tanfolyamon tanultakat tükrözik 416. p. 31. kép. A Savaria Múzeum fényképgyűjteményében ez a szintén 1943-ban Kós által készített felvétel ma nem található. A 417. p. 32. számú kép aláírása: „Novák Lajos edényei, Gödörháza” nem helytálló, azon az írókázó Oszvatics Gyula alakja nélkül készült azonos edényeket mutató kép látható, amit szintén Kós készített 1943-ban Magyarországon.

Kós Károly: Züricvölgyi gerencsárség. Dunántúli Szemle 1944. 217. p. 24. rajz. Edényformák.
Ecsetes és írókás virágdíszes edényrajzai: 4. sz. tejesfazék, 5. sz. tejesfazék, 6. sz. sparheltes fazék,
9. sz. újmódi bogrács, 20. sz. pohár, 24. sz. bugyigakorsó, 29. sz. csaposkorsó.

egymástól különböző mintákat festettek, míg tányérra, kistálra, lábasra csak a gurgulával való díszítést alkalmazták. Ezek a díszítőelemek sokkal bonyolultabb rajzúak, mint a korábról megismert nehézkes, kézzel festett száras rózsás és tulipán, így feltételezhetjük, hogy a Kós által lerajzolt „edénycifrák”,⁶² „edényformák” között található hét díszített edény rajzával együtt a tanfolyamos minták kibővíthetők. E táblázatban szereplő grafikai rajzok közül még az újmódi bogrács 9. számú ecsetes leveles, a 24. számú bugyigakorsó elágazó szárú ecsetes rózsamotívuma, valamint a 6-os számú sparheltes fazékon látható két nagy

tizenkét szirmú⁶³ és a 29-es számú csaposkorsón ecsettel festett egyes rózsafeje sorrolható a vékony ecsettel díszített edények közé. Ezeken kívül megállapítható, hogy az 5. számmal jelölt, gurgulával írt madaras tejesfazék, a 20. számú széles fenekű sparheltes pohár bonyolult rajzú tulipándíszze,⁶⁴ az ecsettel festett száras, leveles rózsás bu-

62 Kós 1944. 213. p. 19. rajz.

63 Nagy 2021. 218. p. 6. kép Czúgh Jánost 1934-ben leventeoktatóként tanfolyamos edényekkel együtt ábrázoló képen, a hátsó sor negyedik, kétfülű „görög vázán” ilyen festett rózsafejek láthatók., Nagy 2021. 222. p. 11. kép Póczak Sándor és felesége égetésekor a pajta előterében egy csoportban ilyen nagy fejű rózsák figyelhetők meg sparheltes fazékokon Kós Károly 1943-ban Gödörházán készült felvételén. Savaria Múzeum NF 1274.

64 Kós 1986. 416. p. felső sor 8., 9. edény, alsó sor 4. pohár.

gyiga, tejesfazék, asztali csaposkorsó⁶⁵ Oszvatics Gyula Magyarzombatfán készített mázas edényeivel azonosíthatók.⁶⁶ Kós Károly öt felvétele közül kettőt Oszvatics tanfolyamos edényeiről készíttette,⁶⁷ hogy helyi terminusok hiányában tanulmányában e képekre utalva ne kelljen leírnia az edényeken látható ornamentikát.⁶⁸ Kós grafikai táblázatában a 25. számmal jelzett kétszájú bugyiga rajza üresen maradt, holott e korban már ezt az edényt is díszítették ecsettel, írókával egyaránt (II. sz. színes képtábla 9. kép, III. színes képtábla 20. kép). A rajzok között a 15. számmal jelzetten – fenékén és oldalfalán egyaránt lyuggatott – térszűrő látható díszítetlenül, noha az akkor már használatos fehérfölddel megöntött, csak fenéken lyukasított egyenes falú szűrők között előfordult az ecsetes leveles forgórózsza és a forgórózsával együtt látható függőleges állású bimbós rózsza ábrázolása is.⁶⁹

Tanfolyamos díszű edények jelenléte Magyarzombatfán és az őrségi háztartásokban

A tanfolyamon tanult, írókával díszített edények a magyarzombatfai háztartásokban is megtalálhatók. Kresz Mária 1953. évi, Néprajzi Múzeumba került gyűjtésének 78 edényt magába foglaló sorozatában találunk írókával díszítettek is. Ezeket az 1920–1930-as években készülteknek tartotta. Kö-

Bicsák Sándor magyarzombatfai fazekas írókás pohara, Néprajzi Múzeum 54.26.76.
Reprófoto: Nagy Zoltán, 2020.

zülük Bicsák Sándor (1916–1941) osztott megöntésű tulipándíszes poharát Kós edényrajzával azonosította.⁷⁰ Tóth Gyula öblében leveles száras rózsát ábrázoló írókás tálját is ide sorolta. Zsohár műhelyében készültként határozta meg azt a bugyigakorsót, melynek nyakát sűrű hullámvonalak, hasát írókával párhuzamos vonalak tömege díszítette. Szintén gurgulával díszített egy szűrőtál is, aminek perem alatt körbefutó háromkaréjos félkördísze Zsohár János sa-

65 Kós 1986. 414. kép felső sor 1., 3., 4. edény.

66 Kós 1986. 416. 31. kép.

67 Kós 1986. 29. kép: Oszvatics Gyula edényeivel Magyarzombatfán, 31. kép: Oszvatics Gyula edényei, 32. kép.

68 Kós 1944. 216–217. p. „E mintákat, jellegzetes műszavak hiányában, szóban leírni nem tartom érdemesnek, a rajzok és fényképek beszélnek helyettük.”

69 Göcseji Múzeum NPR 1976.26.1. Bocfölde 1930-as évek, Magyarzombatfa Fő utca, magántulajdon, Rippl-Rónai Múzeum 55.64.1. Szenna, Vasi gölön-csér munka.

70 Néprajzi Múzeum 54.26.76. „Kós 24. rajz. 20. ábra”, Néprajzi Múzeum 54.26.16. „Kós 24. rajz, 17. ábra”. Néprajzi Múzeum 54.26.28., „Kós 24. rajz 24. ábra, Néprajzi Múzeum 54.26.41. (Kós 24-es rajzán párja nem található), Néprajzi Múzeum M 54.26.42. (Kós 24-es rajzán nem található).

játos stílusával azonosítható.⁷¹ Találunk még itt egy felül fehérrel, alul vörössel megöntött poharat, melynek írókás díszje a szárán vízszintesen „áthúzott szárú kottafejes minta”, aminek helyben „tyúkláb” volt a neve. Az ekkor gyűjtött edények között van még egy kétfülű, kívül vörössel megöntött bögre is, falán függőleges egyenes és hullámos vonaldíszsel, amit szintén az 1930-as években készültként írt le akkor Kresz Mária.

A tanfolyamos korszak díszítési technikáit Kardos László 1943-ban megjelent táplálkozástörténeti monográfiája rajzos illusztrációiból is megismerhetjük, ahol ezt a már a háztartásokba került edényeken tanulmányozhatjuk. Két őrségi aratóbugyigán a Kósnál megismert vékony ecsetes, függőleges szerkesztésű, egy tejszeles poháron pedig az edény hasán vízszintesen elhelyezett szárás, leveles rózsza változatát láthatjuk. Egy díszes kispoháron pedig gurgulával írt „álló rugókból” álló, edénynyakat körbeölelő díszet figyelhetünk meg, mely azt bizonyítja, hogy a tanfolyamokon elsajátított egyszerű rózszaábrázolás az írókás mintával egy időben csere vagy vásárlás útján a közeli falvakba is elkerülhetett.⁷² Ifj. Vass Gyula égetőkemencéje előtt látható, sparheltos pohár ecsetes festésű dupla leveles szárú rózsás, kétsparheltos pohara 1932-ben a veleméri műhelyben készült, melyet a cserekereskedelem révén távolabbi vidékekre is elvihettek.⁷³ Az írókás díszű edények a közelebbi Pankaszon és Csesztregen kívül a Somogy megyei Szennára és Darányba is eljutottak. Egyiket az edényt körbeölelő szárás tulipánok sora díszítette, a másik tyúklábmintás,

71 Nagy 2021. 212. p. 5. kép. Kerek szájú kanta nyakdíszei.

72 Kardos László: *Az Őrség népi táplálkozása*. Budapest, 1943. 162. p. 83, 84. rajz, 206. p. 142, 143. rajz.

73 Nagy 2021. 218. p. 9. kép. A felvételt Pével Ágoston készítette 1932-ben. Savaria Múzeum NF 701.

„vízszintesen tükrözött rugómintákkal” megírt bugyiga volt.⁷⁴ (13. kép)

Id. Zsohár János műhelyében 1941–1942 között készített tanfolyamos edények termszerkezete

Az 1940-es évek elején Zsohárék jól felszerelt műhelyében az 1930-as évek tanfolyamain meggyökeresedett geometrikus mintákat kedvelték. Az új, eddig itt nem ismert dísz tárgyféléseket tizenhét magyar szombatfai, saját műhellyel rendelkező fazekas, illetve id. Zsohár János (1882–1943) fia, ifj. Zsohár János,⁷⁵ valamint segédei darabszám megfizetve készítettek – melyeket a lokalitásból kikerülve –, a Hangya Szövetkezet megrendelésére, de még külföldre is szállítottak. Az akasztóval ellátott, írókával festett, több méretben készített dísztányérok többségének perem- és középdiszzeit olyan minták tették ki, amik egy Savaria Múzeum számára 1951-ben megvásárolt edénysorozaton, (14–16. kép) valamint Lechmayer Ferenc 1950-ben, Lakner József 1952-ben készített felvételein láthatók.⁷⁶ Az 1941–1942-ben helyi fazekasoktól név szerint átvett árut típuszámával együtt, a készítésért járó összeggel együtt nyilván-

74 Bugyiga. Vörössel megöntött, körbefutó, vízszintesen szerkesztett, fehérrel-zölddel megírt tulipánosor. RRM 55.79.1., Somogy megye, Szenna. Bugyiga, vörössel megöntött alapon, fehérrel írt, körbefutó tyúklábminta. SZNM 1992.90.8. Somogy megye, Darány.

75 Ifj. Zsohár János neve nincs a nyilvántartottak között, mivel ő közvetlenül a családi vállalkozáshoz tartozott, így termelési adatai hiányoznak, noha múzeumba került tárgyain ott találjuk monogramját az edény típuszámával együtt.

76 Savaria Múzeum 58.346.11., 58.346.17., 58.396.1-58.396.18.1-2, Nagy 2021. 218. p. 7. kép (SM NF 1431),

*Novák Lajos gödörházi fazekas készítményei. Lechmayer Ferenc felvétele, 1950.
Savaria Múzeum, NF1230*

tartották.⁷⁷ E füzetből tudjuk, hogy 1941 júniusa és 1942 januárja között eltelt fél évben 12 féle edény, összesen 22 122 darab készítéséért fizetett kétheti rendszerességgel a magyarszombatfai fazekasoknak egységsített darabáron. A napló adatai szerint Oszvatics Gyula 28 éves 1239 darabot készített, melyek közül 400 db füles lábas, 539 db falitál, 300 db kétfüles bugyiga. Tóth Ferenc 29 éves 1499 db-ot adott le, mely közül 300 db tót tál, 300 db falitál, 630 db falitányér, 85 db hamiskorsó, 114 db négyfüles bugyiga is szerepelt. Novák Lajos 34 éves

gödörházi fazekas 1356 edénye közül 300 db kanta, 270 db tejesögre, 250 db kétfüles bugyiga, 326 db négyfüles bugyiga és 210 db kislábas szerepelt. Tóth Jenő 29 éves készáruja 2642 db volt, benne 610 db kanta, 1909 db kétszájú bugyiga, 173 db hamiskorsó, 150 db kislábas. Zsohár János 33 éves segédje, Erlich Károly 2976 darab edényt készített, mely 1690 db bokályból, 871 db kétszájú bugyigából, 188 db hamiskorsóból, 87 db négyfüles bugyigából, 140 db kislábasból állt. Zsohár másik segédje, Vörös Ferenc (18 éves) 2600 db hamutál megfestésére kapott megrendelést, melyért Zsohár darabonként 5–15 fillért fizetett, de a festési jegyzékben még szerepelt 565 falitál is da-

⁷⁷ Zsohár János hagyatékában fennmaradt egy pepita irkafüzet, mely „Az áruk átvétele és erre kifizetett pénz 1941. év” címet viseli.

rabonként ugyancsak 10 fillérért A gödörházi Novák Lajosnének szintén festési jegyzéke maradt fenn, az összesen megfestett, közelebről meg nem nevezett edényért összesen 122 pengőt kapott. Albert Jenő (17 éves) összesen 1360 db edényt készített, közöttük 220 db tejesbögrét, darabonként 10 fillérért, 630 db kétfüles bugyigát darabonként 54–58 fillérért, 470 kantát darabonként 40–48 fillérért, 1941. október 4-től 1942. január 24-ig elvégzett munkája összesen 639 pengőt jövedelmezett, egy edényért átlagban 2 pengő 10 fillért kapott. Albert Jenő 1942. év első felében kizárólag ½, 1, 2, 3 literes tejesfazéka kapott megrendelést, amiből összesen 1893 darabot készített 20–30–40 filléres darabáron. Czúgh Géza, Zsohár harmadik segéde (23 éves) 1941-ben 260 db tejesbögrét, 92 db bugyigát, 527 db kétfülest, összesen 879 edényt készített, 1942 első fél évében viszont csupán tejesfazekakra kapott megrendelést, ½–3 literesig összesen 3119 darabot adott le. Czúgh Miklós (41 éves) fazekas az edény- és anyagárjegyzék szerint egy év alatt összesen 5374 edényt készített, köztük 320 db bögrét, 1750 db lábast, 1051 db szájas bugyigát és 2253 db szájaskorsót, amihez kapott 240 dkg mangánt és 12 dkg kobaltot. Czúgh János (24 éves) 350 db szájas korszót, 1511 db szájas bugyigát készített 1941. év második felében, összesen 1861 darabot. Ehhez kapott 240 dkg mangánt, 80 dkg kvarclisztet, 10 dkg réz-oxidot és 8 dkg kobaltot. Cseke Gyula (36 éves) 200 db kantát készített. Zsohár Ferenc családhoz tartozónak számító 41 éves fazekas 2248 bugyigát, Németh János (25 éves) 150 db szájaskorsót, Oskola Sándor (21 éves) 176 db bokályt készített két méretben, melyhez 3 kg fehér földet, 40 dkg mangánt és 2 dkg kobaltot kapott. Egy 1943. évi bejegyzés szerint Zsohár Ferencnek kiadtak 24 kg mázat, 7 kg kaolint, 25 dkg mangánt, 25 dkg vas-oxidot, amik köze-

lebről meg nem nevezett edények készítéséhez voltak szükségesek.

Az újabban készített, tanfolyamon tanult edényformákból 1941-ben összesen 839 db falitálat, 630 db falitányért, 1866 db bokályt, 188 db hamiskorsót, 2780 db kétszajú bugyigát 2562 db szájas bugyigát, 1707 db kétfülest és 527 db négyfüles bugyigát készítettek. Díszítésükről a pénztárkönyv nem árulkodik, azonban Zsohár János írókával díszített kétszajú bugyigája talpán ZSJ beütés mellett 11-es szám, valamint 1943-ban készített szintén írókás dísztányérja talpán Zs 35-ös szám látható,⁷⁸ aminek alapján feltelezhetjük, hogy az egyedi számmal ellátott edények egy része hasonlóan díszes lehetett. A Zsohár-füzetben nyilvántartott különböző méretben és díjazásért készített edényfeleségek, melyek egy része a 10. számú szövegek között is látható, a következők voltak: 1–3. sz. szájas bugyiga,⁷⁹ (17. kép) 4–6. sz. kétfüles bugyiga,⁸⁰ (18. kép) 7–9. sz. bokály,⁸¹ (19. kép) 10–12. sz. kétszajú

78 Göcseji Múzeum NPR 1954.35.37. kétszajú bugyiga lelőhelye Alsósztenderzsébet, Göcseji Múzeum NPR 1952.7.12. dísztányér lelőhelye, Magyarzombatfa.

79 Novák Lajos (sz.:190 h.:1934) gödörházi házában az udvaron asztalra tett készítményei között írókás rózsafejes díszítéssel. Lechmayer Ferenc felvétele 1950. SM NF 1230., Varga Gyula (1925–1988) száras fejes rózsá írókás díszszel véleményi házában fényképeztük 2022-ben, az edény 1970 körül készülhetett.

80 Nagy 2021. 218. p. 7. kép Lakner József 1952-ben Magyarzombatfán készült felvételén két mázas, abronccsal ellátott, kétfülű bugyiga is látható. Ugyanez a forma hasonló díszszel Czúgh János magyarzombatfai emlékszobájában is fellelhető.

81 Nagy 2021. 218. 7. kép Az 1952-ben készült fotón kettő is látható, szára írókás rózsacsokorral díszítve, de Novák Lajosnál kiállított darabok közt is akad egy bokály pár írókás szegfüccsokorral díszítve. Zsohár János is készített bokályt az 1940-es évek elején, ami vásárlás útján a Savaria Múzeumba került 1951-ben. ltsz.: 58.396.8.

bugyiga,⁸² (20. kép) 13–14. sz. hamis korsó,⁸³ (21. kép) 15–16. sz. négyfüles bugyiga,⁸⁴ 17–18. sz. bugyiga,⁸⁵ 19–21. sz. szájas korsó, 22–24. sz. kanta, 25–33. sz. falitál,⁸⁶ (22. kép) 34–36. sz. tányér, 37–39. sz. tót tál, 40–45. sz. tejesfazék, 46. sz. füles lábas, 48. sz. tejesbögre. Az itt készült edények jó részét az 1951-ben 15 fővel megalakult Magyar-szombatfai Háziipari Szövetkezetben továbbra is készítették. Czúgh Dezső visszaemlékezése szerint „A régi Hangya modellekkel kezdtünk, mintákat készítettünk és elküldtük a Népművészeti Vállalatnak, rendeltek is tőlünk.”⁸⁷ E szerint a későbbi manufaktúráis termelésben a már korábban is alkalmas edényformákat és díszítésüket is megtartották. E korszakból származnak a Savaria Múzeumban található dísztányérok és más díszedények is.

82 Nagy 2021. 218. p. 7. kép. Az asztalra kiállított felső edénysor közepén található mázas, írókával díszített példánya. A magyarszombatfai fazekasházban szintén írókás változata Zsuhár Jánosnak tulajdonítható, Savaria Múzeum 2011.4.8.

83 Az archív felvételeken ilyen edény nem látható, de a magyarszombatfaiak már az 1930-as évektől készítették Nagy 2021. 1. képtábla 1., 3. (1936) kép. Czúgh János emlékszóban az írókával díszített példány, noha később készült, hasonlatos lehet a Zsuhárék által megrendeltekhez. Tóth Ferenc hamiskorsót fest Zsuhárék műhelyében 1938-ban egy csoportképen: Gerencserek Földjén 184. p.

84 Novák Lajos gödörházi fazekas munkáiról 1950-ben készült képen a bal oldalról második edény „rugómintával” díszítve. Savaria Múzeum NF 1230.

85 Nagy 2021. 212. p. 3. kép Zsuhár János műhelyében 1942-ben készült tyúklábminta bugyiga látható a geometriai mintákkal díszített díszítől mögött.

86 Az akasztható füllel ellátott falitál és tányér többféle méretben készült, mind írókás díszű. Legkorábbi példányát 1943-ból ismerjük, hátoldalán Zs [Zsuhár] 35. beütéssel. Nagy Zoltán: Hagyomány és változás a Velemér-völgyi fazekasság történetében = Ethnographia (a továbbiakban Nagy 2022) 133. évf. 2022/2 333. p. 26. kép A magyarszombatfai fazekasok TSZCS-ben való részvételük idején hasonló mintakincset használtak. Az ott festett tányérok közül nagyobb sorozat került a Savaria Múzeumba, közöttük Czúgh János ez időben készült tányérja is. Savaria Múzeum 58.407.4.

87 Moldova 1987. 427. p.

Három, tanfolyamon tanult díszítőelem vizsgálata

A tanfolyamon tanult díszítőelemek közül a Zsuhár műhelynek dolgozók között számontartott Tóth Ferenc (1912–1976) 1936-ban készült madaras tányérjának peremdíszében és a hozzá tartozó rajzvázlaton megjelenő áthúzott szárú kottafejes írókás dísz⁸⁸ fekvő „rugódíszekkel” kombinálva többnyire kisebb-nagyobb poharakon, tejesfazékon, asztali boroskorsón széles körben elterjedve közkedvelt motívummá vált,⁸⁹ megtalálható a kerámiagyár termékein, (23. kép) logóján is, de egy ugró szarvast ábrázoló bugyigakorsón is felfedezhető. (24. kép) Ez a „kottafejes” díszítőelem a Kárpát-medencei fazekasságon belül kizárólag a 18. század eleji habán edényeken mutatható ki.⁹⁰ Még ennél is régebbi időkre követhetők vissza azok a négyszirmú felül-

88 Nagy 2021.4. képtábla 11. kép, Nagy 2022. 332. p. 21. kép.

89 A Pankaszi gyűjteményben felül fehérrel, alul vörösfölddel megöntött bugyigán PK 0009, valamint egy sparheltes, barnával megöntött, sárga mázas poháron 2-2 függőleges kottafej között 2-2 tyúklábminta látható. Pk 00095. Ezekon kívül az 1960–1970-es évek között keletkezett mintegy 150 darabos, Pankasz környékén gyűjtött népi kerámia között 5 db írókás tulipáníztes bugyiga, 1 db boroskorsó, 3 db írókás száras rózsás bugyiga és pohár, 1 db csak hullámvonalakkal díszített bugyiga képviseli a tanfolyamos edények sorát.

90 Radványi Diána – Réti László: *A habánok kerámiaművészete*. Novella Kiadó, Budapest é. n. [2011] 1700-as évszámú habán korsó nyakrészén írókával festett „piramis alakú vonások” mellett „két szárán áthúzott kottafej”. 229. p. 459. kép, 1713-as évszámúmal ellátott habán korsó nyakrészén hatszirmú felülnézeti rózsza felett „rácsozott háromszög” mellett kettős vonallal áthúzott száras kottafejes minta uo. 336.p. 511. kép.

nézeti rózsák,⁹¹ melyet a szintén Zsuhárnak dolgozó Tóth Jenő (1912–1945) lapos dísz-tányérján egymás felett duplán ábrázolt.⁹² **(25. kép)** E mindössze nyolc edényen megtalálható motívum Zsuhár János (1910–1970) kétszájú bugyigáin kívül két dísz-tányérján is szerepel, melyek közül az egyikén⁹³ **(26. kép)** lévő a legnagyobb hasonlatosságot mutatja a felkutatott régiségben talált elemekkel.⁹⁴ Ennek a mintának az előképei 8–9. századi bizánci viseleten,⁹⁵ 10. századi honfoglalás kori tarsolyverete-ken,⁹⁶ a Képes Krónika lapjain,⁹⁷ Szent László hermájának palástrajzán⁹⁸ is nyomon követhetők. A későbbiekben a Kárpát-medencében a török által meg nem szállt

erdélyi, felvidéki területekről ismertek leginkább. A főrangúak tárgyi hagyatékából származtatható felülnézeti négyszirmú rózsák a 16. századi metéltmázás kerámián is megjelenik,⁹⁹ de egyéb 18–19. századi ólom-mázás kerámiákon is kimutathatók.¹⁰⁰ Ezen kívül megtalálható egy 15. századi ónmázás reneszánsz fajansz tányértöredéken és padlócsempén,¹⁰¹ 16. századi ónmázás habán edényeken,¹⁰² 17. századi ötvösműveken,¹⁰³ valamint ugyanebből a korból származó templomi festett kazettákon,¹⁰⁴ festett lá-

- 91 A magyarszombatfai fazekasok edényein feltűnő négyszirmú felülnézeti rózsák közvetlen mintaadója az 1929. évi Iparművészeti Kiállításon részt vevő Varga Béla, akinek készthelyi műhelyében készült edényein ez a díszítőelem: egy fehérrel megöntött kékkel írókázott, festett bokályán és dísz-tányérjain tanulmányozható. Tervezőjük azonban F. Kovács Erzsébet, sz. 1889) grafikus, keramikus, a kiállítás fő rendezője, országos háziipari felügyelő volt. Ehhez igen hasonló minta látható a karcagi kiállító, Endrő Margit (sz. 1906) Budapesten és Bécsben tanult iparművész „mázás engőbe edényein,” valamint a Hódmezővásárhelyi Művészek Majolika- és Agyagipar Telepe által kiállított vázakon, csalikorsón is ezek a felülnézeti rózsák láthatók. A fentiekre példák: Magyar Iparművészet 1929. 32. évf. 7–8. sz. 149, 150, Magyar Iparművészet 1930. 33. évf. 7–8. sz. 16., 17. kép.
- 92 A dísztlal Bajánsenyén, a Helytörténeti és Néprajzi kiállításban tanulmányozható.
- 93 Savaria Múzeum 58.407.1. Zsuhár János által készített dísztlal, hátoldalán Kgyár [Kerámiagyár] 32/2 P beütéssel.
- 94 E motívum nyomon követése elhangzott az Anyagi és szellemi javak migrációja a Kárpát-medencében 11. Kézművesipar-történeti Szimpózium 2022. november 10–11-én megtartott budapesti konferenciáján. A népi iparművészet kezdete Magyarszombatfán. Az 1930-as évek fazekas tanfolyamain honosított írókás díszítőelem, a négyszirmú rózsák eredete és diffúziója címmel. Nyomatott formában megjelent a *Körmendi Figyelő* 2022. decemberi számában.
- 95 Elefántcsont diptychon részlete. Bizánc. Kr. u. 505. Aerobindus konzul cirkuszban parancsot ad. Bizánci Művészet. 1978. 33. kép. Ermitázs.

- 96 Bronz tarsolyveret. 10. század. Tiszavasvár–Nagy-Gyepáros 16. sír. Vasvári Pál Múzeum 67.3.1–2.
- 97 Képes Krónika 1360–1370. 17. kép. Inicialé pereme. Lehel kürtjével fejen sújtja a német császárt. Révész László: A magyarok bejövetele. 31. p. 18. kép.
- 98 Szent László hermájának részlete. 1486. Győr, Székesegyház. Régiségek könyve. 193. p. 15. kép
- 99 Metéltmázás kerámia részlete. 16. sz. első fele. Szécsény, Vár. Mátyás utáni királyi műhelyből. A Magyar Nemzeti Múzeum. 165. p. 69. kép. 64. 3.C.
- 100 25. kép. Korsó részlete. Homoróddaróc. 1760. Az erdélyi fazekasművészet remekei. München 1998. 81. p. 40. kép. Tányér. 18. sz. közepe, Zilah. Csupor István: Népi kerámia a Rozsnyai Gyűjteményben. Létavértes 2022. 20. p., Korsó részlete. Beszterce. 1804. Csupor István: Erdély kerámiaművészete. 127. p. 248. kép, Menyasszonyi tányér részlete. Vámfalu. 19. század második fele. Nagyházi katalógus 2022. 27. p. 93. kép, Mázatlan fazék részlete, Munkács. 18–19. század. Csupor István: Népi kerámia a Rozsnyai Gyűjteményben. Létavértes 427. p. 1870. kép.
- 101 Ónmázás tányértöredék, 1475–1499. Pesaro, Itália. Beatrix hozománya. 142. p. 3. 27. kép, Majolika padlócsempé. 1485 után. Buda. Lelőhely: Vác, Vár. Tra-gor Ignác Múzeum 93.5.1. Beatrix hozománya. 113. p. 2. 66. kép.
- 102 Önfedeles habán ónmázás korsó részlete. 1667. Radványi Béla: Magyar családélet és háztartás. 130. p. 172. sz.
- 103 Aranyozott ezüstpohár részlete. Erdély. 17. sz. 1. fele. Magyar Nemzeti Múzeum Ó 2014.27. Ötvösművek az egykori Herczog gyűjteményből. Magyar Nemzeti Múzeum 2005. kiállítási katalógus 21. kép
- 104 Tarcsafalva unitárius templom mennyezetkazettája 1700. Huszka József a rajzoló gyűjtő. 101. p. 131. kép.

dákon,¹⁰⁵ úrihímezéseken,¹⁰⁶ miseruhákon,¹⁰⁷ 18. századi céhiratokon¹⁰⁸ is fennmaradtak. Mindez azt bizonyítja, hogy nem Vas megyei helyben talált fazekas díszítőelem felújítása történt meg az 1930-as években, hanem a képzett iparművészek által tudott, Vas megyében ismeretlen motívumot szorgalmaztak és honosítottak meg a fazekasok körében.

Van azonban még egy írókás díszítőelem, melynek tanfolyamos eredete csupán Kós edényrajzain, 1943. évi fényképfelvételein, Oszvatics Gyula (1913–1965) tejesfazekán, sparheltes poharain fedezhető fel.¹⁰⁹ Ez a bonyolult rajzú száras fekvő tulipán valójában Csótár Géza (1917–1979) szentgyörgyvölgyi fazekas két edényének díszítményeivel megegyező, valamint Bicsák Sándor (sz:1916 h:948) magyarszombatfai fazekas osztott színezésű poharán látható írókás tulipándíszssel is azonosnak tekinthető. Ez utóbbi edény készítése idejét a gyűjtő, Kresz Mária az 1920-as évek végére, az 1930-as évekre becsülte meg.¹¹⁰ Ez a jellegzetes, csak itt előforduló díszítőelem – noha néhány darabja Zala és Somogy megyébe, valamint a közeli Őrségbe is eljutott – valójában a lokalitásból hosszú ideig nem lépett ki. Varga Sándor (1913–1989) veleméri

fazekas – aki 1934-ben szintén részt vett egy tanfolyamon – 1970-es években készített boroskorsóin, poharain előtűnnek ezek a tulipánok, sőt egy-egy edényen más elemmel ötvözve tovább is fejlődtek. Azonban köztudott, hogy Varga Sándor fiatal kora óta saját díszítési stílust kialakítva valójában ecsettel dolgozott. **(27. kép)** Elképzelhető, hogy tulipánjait talán nem is ő, hanem a kerámiagyárban az 1960–1970-es években írókázó leánya, Albert Lászlóné Varga Irén (sz. 1944) segítő családtagként feliratozta és díszítette. **(28–30. kép)** Ezt a kiforrott díszítőelemet vette át az 1970-es években Varga Sándor veleméri műhelyében fiatal korában nyaranta gyakorta megforduló R. Nagy Erika budapesti, ma Érden lakó iparművész, aki e szellemben készült, írókával díszített edényeit később országos vásárokon is árusította.

A díszítési módok rétegzettsége

Korábban megjelent tanulmányainkban behatóan foglalkoztunk az Őrségi fazekasság 1831–1925 között készült edényein látható régies díszítőelemekkel,¹¹¹ de nem vettük számba az 1900–1930 közötti jól érzékelhető változásokat, melyek elsősorban az öntőföldek elterjedésével és az edényeken való alkalmazásával, a korábbi függőleges, sávos ecsetes díszítési mód edényt körülölelő vízszintes szerkesztésére változott. Míg az Őrségi fazekasok régi generációjánál, akik megérték az 1930-as, 1940-es éveket: (Tóth György (1872–1941) Könye József (1853–1926), Né-

105 Festett láda. 17. század, Bács-Bodrog Vármegye. 1896. Millenniumi Falu Néprajzi Múzeum 23546. Magyar Néprajz III. 260. kép.

106 Széchy Mária terítőjének részlete. 17. századi úrihímezés. Régiségek könyve 43. p. 49. kép.

107 Casirus Domokos erdélyi püspök 1633-ban készült miseruhájának részlete. Huszka József, a rajzoló, gyűjtő 110. p. 158–160. kép.

108 A szombathelyi takács céh felszabadító levelének részlete. 1769. (magántulajdon, Szombathely).

109 Kós 1944. 409. 24. sz., Kós 1986. 414. p. 29. kép, 416. p. 31. kép.

110 Néprajzi Múzeum 54.26.76. „Pohár”. Magyarszombatfa, Vas megye Leírókartonja 4. pontja szerint „Magyarszombatfán Bicsák Sándor készítette az 1920-as évek végén, vagy az 1930-as években. A két liternél kisebb fazékkormát nevezik pohárnak. Tejnek, tejfölnek használják.”

111 Nagy Zoltán: Az Őrségi fazekasság három nemzedék távlatából = *Vasi Szemle* 74. évf. 2020. 3. sz. 337–363. Benne: Három nemzedék boroskorsóinak díszítő elemei 347–349. p., Nagy Zoltán: Az Őrségi fazekasság díszítményeinek változása = *Vasi Szemle* 76. évf. 2022. 2. sz. 191–211. p. Benne: A borverő korszok formái és díszítőelemeinek rendszere. 197–210. p.

meth Ferenc (1864–1933), Horváth Sándor (1872–1943), Gergál János (1870–1952), Zsohár Dániel (1866–1945), Szakál Sándor (1854–1941), fennmaradt edényeiket tanulmányozhattuk, melyeken csak a disznósörtéből készült pemzlivel való egyszerű dísz, máz alatti fehér csikozást, zöld ágat vagy rozmaringmintát vagy ujjal pötttyözést láthattunk, s a legrégebb, legjellemzőbb dísz a korongon készült mazzagmintá, kifogatás, plasztikus abroncs és gombdíszek sokasága, az ünnepi edényeiken a zöld máz uralkodott. Közöttük is megfigyelhettünk azonban a 20. század első évtizedeiben bekövetkező apróbb újításokat. Ekkor a barna és sárga máz, valamint az ünnepi edények vörösfölddel való megöntése vált divattá. Megjelent az ecsetes írással való díszítés, 1903-ban a ma is egyedülállóan tartós ecsetes virágbokor¹¹² amellett, hogy a vörös engóbbal megöntött kis bugyigákon a tepszikbe rajzolt pemzlis, széles karikákon kívül egyszerű, folthatású leveles rózsák és tulipánok is helyet kaptak. Az 1880-ban megismert rozmaringviszont az 1925 után készült edényekről végleg elkopott. Az órségi edényeken gyakorta csak egy-egy virág szerepelt, mely az edény kiöntője alatt függőlegesen, vagy hasán vízszintesen szerkesztve vált ismerté. Erre jó példa az a két azonos, kifogatott, sárga mázas vizeskorsó, melyeken a kétféle rózsaszál kétféle szerkesztési módban jelenik meg. A sárga máz és a vékony ecsetes festés, más hasonló edényen a kétszínű ecsetes levélfestés, az írókával rajzolt barna virágszár¹¹³ azt jelzi, hogy a közkedvelt, általában kívül

mázatlan, vagy kevésbé díszített vizeskorsók az 1930-as évek második felében készülhettek. (31–32. kép)

Az öntőföldök használata

A különböző öntőföldekkel alapozott és fröcskölt edények teret nyertek már a 20. század első évtizedében. A fazekasok vásárra szánt edényei kivilágosodtak, színesedtek. A század fordulóján a veleméri erdőben a föld felszínéhez közel jó minőségű vörösföldet találtak, amit kosárszámra hordtak műhelyükbe a fazekasok. Mangán-oxidból, „barnaföldből” a falvak határában gumók formájában találtak eleget. Nagyobb mennyiségű vörösföldet a veleméri Vass János (sz. 1891) kocsin hordta Sümegről, a magyarszombatfai Bicsák Pál (sz. 1905) pedig a fehér földet Csákerényből hozatta szekérszám, amit később Csehszlovákiából, Poltárról szereztek be.¹¹⁴ Az évszámok edények tanúságaként 1930-tól gyakorivá vált a fehér engóbbal megöntött, színtelennel mázolt edény, de ugyanettől a kortól az osztott színnel való alapozás is teret nyert. Általában az edény nyakát, vállát, fülének egy részét fehér földdel, a hasat a talpig vörössel, barnával, zölddel öntötték meg kinek-kinek az ízlése szerint. Az 1900–1940 között készült mintegy 450 db megvizsgált,¹¹⁵ 28 különböző típusú edény egyharmadán kívül-belül máz van, míg kétharmaduk ese-

112 Nagy 2020. 4. t. 3-4. k. SM 58.177. Velemér, 1903.

113 Függőleges szerkesztésű, a sárga mázas vizeskorsó kiöntője alatt és egy-egy oldalán ecsettel festett nyolcszirmú fehér rózsák két lehajló írókával barna szárral, fehér levelekkel. Szabadtéri Néprajzi Múzeum 1980.29.123., hasonló sárga mázas korsó vízszintesen szerkesztett zöld-fehérral párban, váltakozó ecsetes festésű szárral, középen a rózsák helyett zöld-fehér ágakkal. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1977.10.69.

114 Czúgh Dezső 1959. a 145. p.

115 A Néprajzi Múzeum (NM), a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (SZNM), a Rippl-Rónai Múzeum (RRM), a Thury György Múzeum (TGYM), a Göcseji Múzeum (GM), a Savaria Múzeum (SM), a Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum (DBSLM), a Pável Ágoston Múzeum (PÁM), az Óriszentpéteri Gyűjtemény (ÖGY), a Pankaszi Gyűjtemény (PK), id. Albert Attila magyarszombatfai gyűjteménye (AGY) a Hegyhátszentpéteri, Zalalövői Tájháznak, valamint magángyűjtők kerámiaanyagának áttekintését követően alakult ki ez a szám.

tében az ólommáz alatt ecsettel vagy írókával festett díszítés is felfedezhető. A szemrevételezettek között van 35 boroskorsó, 45 asztali boroskancsó, 105 bugyiga, 14 vizeskorsó, 33 pohár, 26 fazék, 20 kuglófsütő, 42 tányér, tál, 15 szűrőtál, 8 lábas, 9 fedő, 30 tejesfazék, 10 kerektepsi, 3 szegletes tepsi, 3 mécses, 10 váza, 2 virágcserep, 5 háromlábú bogrács, 1 persely, 15 kétszájú bugyiga, 2 tintatartó, 1 tarkedlisütő, 6 mosogató melence, 1 bokály, 3 csalikorsó, 4 lisztes bödön,¹ db kulacs,¹ db ikerpohár.

Az egyes díszítőelemek szerkesztésének arányai

A számba vett edények közül 289 db ecsetes, írókás díszítési elemmel is rendelkezik. Közöttük 36 db pemzlivel függőlegesen díszített, ez a vizsgált edények 12,5%-a. Vékony ecsetes, függőleges szerkesztésű virágdíszek 19 db-on figyelhetők meg, az összes edény 6,5%-án. Vékony ecsetes, vízszintes szerkesztésű virágdísz 57 db edényen van, az összes 19,7%-án. A hagyományos függőleges szerkesztés tovább él ugyan a tanfolyamos edények sorában, de az edényttestet mind jobban körülölelő virágdíszek aránya háromszor nagyobb. Az írókával díszített edények száma 161 db. Ebből rózsza ábrázolása 57 db edényen van, 20,5%. Tulipán 32 darabon, 12%. Egyéb tanfolyamos dísz 49 db, 12%. Egyszerű geometrikus dísz 18 db-on 6,6%. Az írókás rózszaábrázolás a vizsgált edények körében közel kétszerese a tulipánnak. A függőleges szerkesztés 25 darabon figyelhető meg 15%-on, míg a vízszintesen körülölelő szerkesztési mód 100 edénynek a 62%-án látható. Ennél a díszítési módnál négyszer több a térfoglaló, vízszintes tengelyű díszítés a régebbi, hagyományos függőleges szerkesztési móddal szemben. 1930–1950 között az íróka használata 53 százalékra nőtt, az ecsetesek

36, és a fröcskölt edények 10 százalékával szemben. A közelmúltban megjelent *Az őr-ségi fazekasok* című „képeskönyv” a régebbi és közelmúltbeli őr-ségi fazekasok edényeit – és a mai fazekasokat – veszi számba. Az 552 számozott, különböző csoportokba rendezett fazekasmunkák ötöde, 122 db 22%-a díszített, közülük 40 vékony ecsettel festett rózsát (7%), míg 80 írókás rózsát, tulipánt, tyúklábmintát (15%) mutat, megerősítve az eddigi gyűjtésünk alapján felvetett arányokat.¹¹⁶

Virágok színezése az edényeken

A régmúltban a fehér engóbos csíkozás az edény magafalán történt, a díszítést fedő zöld máz szinte kizárólagosságot élvezett, ekkor a fehér engób a máz alatt halványzöld színűre változott. A 20. század fordulóját követően a fehér csíkozás a rozmaringgal együtt a vas-oxidos máz alatt sárga színre váltott.

Általánosnak mondható, hogy az őr-ségi fazekasság kétféle virága a rózsza és a tulipán, a régi hagyományt megtartva akár pemzlivel, vékonyecsettel vagy írókával került is fel az edény magafalára, vagy öntőföldes felületre, a szintelen máz alatt egyaránt eredeti fehér színében látható. Így van ez az osztott formában megöntött edényeknél is, ahol az alapozás sok esetben boltból vásárolt króm-oxiddal történik. Ebben az esetben a virág mindig fehér, de száras levelei vörösfölddel festettek. Ha barna az öntőföld, akkor a virág fehér, de levelei és a virágközép zöld. A vörös, barna (fekete) öntőföldekkel alapozott edényeken a virág feje és szára mindig fehér, de a virágközép és néhány kis levél zöld színt is kaphat. Kivételt képez az 1930-as évektől meghonosított fehér földel, olykor kaolinnal megöntött „fehér”

¹¹⁶ Márkus Rita – Dr. Markovics Tibor: *Az őr-ségi fazekasok*. Szülőföld Könyvkiadó, 2022. 199 p.

edény, ahol a virágok vörösfölddel festettek, száras levelük zöld színű a virág közepével együtt. Ezeken az edényeken ritkán ugyan, de az itt újdonságnak számító kobaltkék is szerepet kaphat, ami szorosan a tanfolyamokhoz köthető a bolti, készen vásárolható sárga engóbbal együtt, amit néhány edényen megfigyelhettünk. Az írókával díszítettek esetében a többszínűség szinte alapkövetelmény lett, bár az egy színnel, fehérrel való festés összességében még mindig jelentős mértékű, 55%-os. Már a korai darabokon is jellemző a három, esetleg négy szín, ahol a szirmos virág fehér ugyan, de kiegészítőként a piros, fehér, zöld gyakori, a vizsgált edények 45%-uknál felfedezhető. A több színnel való írókázás nagy gyakorlatot feltételez, ezt a munkát az 1940-es, 1950-es évektől többnyire nők végezték, de az edényeket továbbra is a férfiak korongozták.

Összegzés

Az őrségi fazekasság öntőföldekkel megöntött, többnyire színtelen ólomázzal „mázolozott” használati edényeinek „cifrázása” mértéktartó maradt az 1930-as években is. Jellemzően az edénytesten jól látható, szembeötlő felületeket – a füllel átellenes nyak alatti hasi részt, vagy/és az edény két oldalát – használták díszítésre, ahová a hagyományos függőleges szerkesztés esetében csak egy, vagy a díszítőelemet ismételve két oldalt még egy-egy száras-leveles vékony ecsettel festett virág, többnyire felül- és oldalnézetű rózsá került. A vízszintes szerkesztésű díszítőelemek esetén ecsetes száras, leveles forgórózsá vagy bimbós rózsá tölti be a központi helyet olykor elágazva, mely elem az edényt körülölelve ráfestések nélkül megismétlődhet. Az írókával díszített használati edények esetében ha-

sonló szerkesztési móddal találkozunk, azaz a különbséggel, hogy a tulipánábrázolás egyes esetekben csokrot alkotva függőleges, de többnyire fekvő, az edényt körbeölelően lazán egymást követően ismétlődő. Az írókás festés esetében gyakori a fehér, barna, piros, zöld (ritkán a kék) színnel töltött írókák használata akár egy edényen is, ami az ecsetes festés esetében általában két színt használva a rózsák szirmjának közepére és a levelek megfestésére korlátozódik. Új divattá vált az edényeken az öntőföldök közül a vörös, barna és krómzöld, valamint a fehérföld használata, és az osztott színű (fehér-vörös, fehér-barna, fehér-zöld) díszítés alá történő alapozás, mely a tanfolyamos idők alatt széles körben elterjedt. Az újfajta – általában közvetítő, megrendelő kereskedelmi hálózat igényeit kielégítve – díszítványrok és díszedények nagy többsége a felület egészét betöltően írókás díszítést kap, melynek sokszínűsége vélhetően Eschenbach Jenő budapesti iparművész tanításait tükrözi. A mellékletben **(I–IV. számú grafikai tábla)** 32 db, eredeti környezetükből kiragadott, önálló díszítőelem grafikáját vonultatjuk fel az ecsetes rózsá, írókás rózsá, ecsetes tulipán, írókás tulipán, írókás négyszirmú felülnézeti rózsá, a szárain vízszintes vonallal áthúzott kottafejes mintával kombinált vízszintesen tükrözött rugókból álló tyúklábminta bemutatására, melyek leírása felidézi a környezet szerkesztési elveit és a színes képtáblákon bemutatott edényeken **(I–IV. számú. képtábla 1–32.)** megfigyelhető, e korra jellemző szingargazdagságot is.

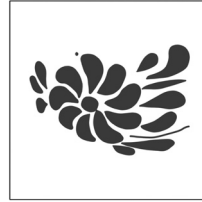
Végezetül megköszönöm dr. Illés Péter etnológus főmuzeológusnak a Savaria Múzeum kerámia anyagának részemre történő válogatását, fényképezését, Nagy-Pölös Andrea néprajzkutató, fazekasnak szakmai tanácsait.

I. számú grafikai tábla

Grafika: Bodnár Katalin

1. Sárga mázas vizeskorsó részlete. Függőleges állású száras, leveles, nyolcszirmú fehér rózsza. VSZ 2021.3.t.6.k. Őriszentpéteri Gyűjtemény 64.24.1 (színes fotója: 4.t.31.k.)

2. „Hamiskorsó” részlete „1930”. Nyolcszirmú barnászvörös rózsza zöld középpel, zöld levelekkel. VSZ 2021/2.1.t.1.kép SM 58.395.1

3. Fehérrel, króm-oxidos zölddel megöntött boroskorsó részlete, 1930. Kétszáras, leveles fehér rózsza. VSZ.2021/2.3.t.1.

4. Fehérrel megöntött asztali boroskorsó részlete, 1936. Kétfelé hajló rózszaág, kék leveles szárazakkal, vörös levelű kék bimbókkal. VSZ 2021/2. 1.t.3. k SM 74.22.5

5. Sebők Gyula veleméri fazekas osztott színű: fehérrel és vörösfölddel megöntött „poharának” részlete. Függőleges állású stilizált fehér bimbós rózsza.

6. Króm-oxidral megöntött zöld bugyiga részlete. A nyolc szirmú rózsza fehér, a leveles ág és a rózsza bimbója vörös földdel festett. Zalalövő, magángyűjtemény (színes fotója: II.t.9.k.)

7. Króm-oxidral megöntött zöld bugyiga részlete. Egy tőből kinövő három ágra hajló bimbós rózsza, fehér közepén vörös ponttal, a bimbó alatti második levélpár vörös. Őrség. GM NPR 2005. 1. 60. (színes fotója: II.t.11.k.)

8. Avas Bálint kerkaskápolnai fazekas osztott színű: felül fehérrel, alul vörösfölddel megöntött bugyigájának részlete, 1938. Az évszám kékkel, a szálkás levelek fehérrel és kékkel írókázottak. A forgórózsza fehér, ecsettel festett. VSZ 2021/2. 4. t. 1. k. Pankaszi Gyűjtemény PK 0021

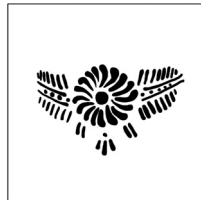
II. számú grafikai tábla

Grafika: Bodnár Katalin

1. Vass Sándor veleméri fazekas osztott színű: felül fehérrel, alul zölddel megöntött boroskorsójának részlete, 1934. Az írókával festett tulipán és ecsettel festett nyolcszirmú rózsza fehér, a rózsaközép és a tulipán kelyhében lévő írókás pontok barnák a nyakán lévő rozmaringgal együtt.

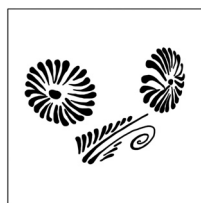
VSZ 2021/2. 3.t.2.k. TGYM 52.303.1

2. Zölddel megöntött pohár részlete. A sokszirmú forgórózsa és kétoldalt írókával festett szálkás leveles ág fehér. Csesztreg, tájház.

3. Vörös Ferenc magyarszombatfai fazekas barnával megöntött poharának részlete. A sokszirmú rózsza és kacsos szára fehér, a rózsaközép, a vonalas levelek és kísérő pontok zöldek.

4. Zsohár János törött bokályának részlete, 1943. A barna alapozóra írókával sárga engőbos, sokszirmú, vörös középi rózsák kerültek, alattuk fehér, piros, zöld kacsos minták, az edény nyakán piros, fehér, zöld csíkok. GM NPR 1952.7.208.

5. Zsohár János fehérrel megöntött mosogatótálának részlete, 1947. A vörössel írókázott évszám felett sokszirmú vörös rózsafej, kétoldalt vonalas szárak.

SM 2011.4.12

6. 1930-ban készült osztott színű boroskorsó fedőlapjának részlete. Az ecsettel festett zöld évszámok között kis száras, fejes tulipán. VSZ 2011/2 3. t. 1

7. Vörössel megöntött kis bugyiga részlete. Egyetlen díszje a függőleges fehérrel festett ecsetes száras tulipán. Őriszentpéteri Gyűjtemény .64. 1-2.

8. Varga Sándor veleméri fazekas osztott színű asztali boroskorsójának részlete. Az edény talpa közelében vörös alapozáson fehér száras tulipán zöld díszítő pontokkal, szálkás levelekkel. HH 1-3173. (színes képe: IV. t. 27.k.)

III. számú grafikai tábla

Grafika: Bodnár Katalin

1. Fehérrel megöntött mosogatótál részlete. Fehér, zöld, vörös színnel írt, függőlegesen szerkesztett tulipáncsokor. Pável Ágoston Múzeum 83.2.105

2. Pohár részlete. Magafalán fehérrel írt, barnával díszített, függőlegesen szerkesztett tulipáncsokor. (Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum 70.9. 1)

3. Csótár Géza barnával megöntött lisztesbödönjének részlete. Írókás, fehér, piros, zöld színnel festett, vízszintes szerkesztésű körbefutó tulipánok. Göcseji Múzeum NPR 52.18.3 (színes képe: I. t. 4. k.)

4. Csótár Géza barnával megöntött, fedeles cukortartójának részlete. Írókás, fehér, zöld, vörös színnel az edény testén ferdén írt száras, leveles tulipán. Göcseji Múzeum NPR 1961.14.1 (színes képe: I. t. 5. k.)

5. Zölddel megöntött bugyiga részlete. A vizesedény hasán oldalt 25 szirmú fehérrel, vörössel írt forgórózsa mellett ferdén elhelyezett két ágra hajló fehér tulipánok. Zalalövői magángyűjtemény.

6. Varga Sándor veleméri fazekas 1974-ben készített, vörössel megöntött bugyigájának részlete. Írókás, fehérrel írt vízszintesen szerkesztett száras tulipánok körbe fogják az edényt. R. Nagy Erika iparművész gyűjtése Erd (színes képe: IV.t. 18. k.)

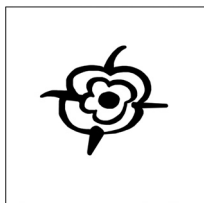
7. Varga Sándor krómzölddel megöntött bugyigájának részlete. Füllel szembe lévő oldalán függőleges szerkesztésű fehér, barna, vörös színnel megírt tulipán, kelyhében hatszirmú rózsával. R. Nagy Erika iparművész gyűjtése Erd.

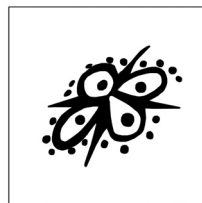
8. Varga Sándor 1976-ban készült osztott színű boros korsójának részlete. A barnával megöntött edény füllel átellenes oldalán két hatszirmú rózsza között függőleges szerkesztésű, fehér, vörös, zöld színnel írt három egymásba rajzolt tulipán. Göcseji Múzeum NPR 1977.7.1 (színes képe: IV. t. 30. k.)

IV. számú grafikai tábla

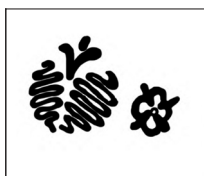
Grafika: Bodnár Katalin

1. sz. Tóth Ferenc 1936. évi tanfolyamon készített vizeskancsójának részlete. Barna engóbbal alapozott kancsó pereme alatt zöld kacsos minta, két oldalán függőleges „rugók” között zölddel kontúrozott fehérrel írókázott stilizált négy szírmű felülnézeti rózsza. Tóth László tulajdona Érd. (színes képe: I.t.6.k.)

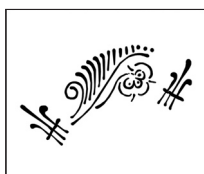
2. sz. Zsohár János 1943-ban készített kétszájú bugyigájának részlete. A barna engóbbal megöntött edényen fehérrel pontozott „rugók”, „kengyele” és kiöntői alatt vörössel pontozott fehérrel írt négy szírmű stilizált felülnézeti rózsza. SM 2011.4.8.

3. sz. Zsohár János Hangya Szövetkezet számára készített kétszájú bugyigájának részlete. Barnával megöntött edény testén fehér, zöld, piros színnel írókázott díszítések. Zöld leveles kettős rugók között stilizált, fehérrel írt négyszírmű felülnézeti rózsák. Göcseji Múzeum 1954.35.37

4. sz. Tóth Ferenc 1936. évi tanfolyamon készített madaras tányérának részlete. A fehérrel megöntött tányér barna színnel írókázott. Öblében ágon ülő madár, szélein íves kiképzésű kunkorba végződő szálkás levelű ágak között „áthúzott szárú kottafej” díszekkel. Tóth László tulajdona. VSZ 2021/2. 4. t. 11. kép (színes képe: I. t. 7. k.)

5. sz. Zsohár János 1943-ban készített dísztányérának részlete. A barna alapozású tányér öblében tulipáncsokor, szélein kottafejes és kunkorágas díszek között stilizált felülnézeti négyszírmű rózsza. Göcseji Múzeum 1952. 7. 122. Ethnographia 2022/2. 33. p. 26. kép.

6. sz. Czúgh János dísztányérának részlete. A barnával megöntött tányér peremén vörössel, fehérrel írt háromszögbe foglalt vonalas dísz, közöttük zöld „száras kottafejek”. Czúgh János emlékszóba, Magyarorszábatfa. (színes képe: I. t. 8. k.)

7. sz. Tóth László 1954. évben inasvizsgája emlékére készült bugyigájának részlete. A vörössel megöntött edényen Zsohár Júlia által írókázott kottafejes minta vízszintesen tükrözött rugókkal. Tóth László tulajdona. VSZ 2021/2. 222. p. 13. kép

8. sz. Magyarorszábatfai Kerámia Vállalat logója, 1970-es évek. Az őrsegi fajekasság népművészeti gyökereit szimbolizáló bugyigakorsón a Zsohár műhelyből 1942-ből megismert tanfolyamos írókás minta látható. VSZ 2021/2. 212. p. 5. kép.

I. számú képtábla

1. kép. Asztali boroskorsó. Velemér GJ 1934. Ecsetes bimbós rózsza. Savaria Múzeum 74.22.14. Fotó: Illés Péter

2. kép. Madaras váza. Csótár Géza, Szentgyörgyvölgy, 1930-as évek. Göcseji Múzeum NPR 1955.98.3 digitális adatbázis

3. kép. Szőlőfürtös asztali boroskorsó, Zsuhár János, Magyarszombatfa (Albert Attila gyűjteménye). Fotó: ifj. Albert Attila 2020.

4. kép. Lisztesbödön. Csótár Géza Szentgyörgyvölgy, 1930-as évek, három színnel festett írókás tulipándísszel. Göcseji Múzeum NPR 52.18.3. Fotó: Rosta József 1983.

5. kép. Fedeles cukortartó. Csótár Géza, Szentgyörgyvölgy, 1930-as évek, három színnel festett írókás tulipándísszel. Göcseji Múzeum NPR 1961.14.1.1.-2. Fotó: Rosta József 1983.

6. kép. Tóth Ferenc tanfolyamon készített vizeskancsója (1936) felülnézeti négyszirmú írókás rózsával. Tóth László tulajdona. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2014.

7. kép. Tóth Ferenc tanfolyamon készített madaras tányéra (1936) szélén írókás, vízszintesen áthúzott kottadísszel. Tóth László tulajdona. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2014.

8. kép. Czúgh János dístányéra írókás, vonalas háromszög, kottafejes dísszel. Czúgh János emlékszoba, Magyarszombatfa. Fotó: Nagy Zoltán 2020.

II. számú képtábla

9. kép. Fehér engóbbal alapozott kétszajú bugyiga ecsetes vörös bimbós és forgórózsával. Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum 64. 5. 2. Fotó: Rosta József 1983.

10. kép. Krómzölddel alapozott bugyiga részlete ecsetes „bimbós rózsával”. Zalalövő, magángyűjtemény. Fotó: Nagy Zoltán 2020.

11. kép. Krómzölddel alapozott bugyiga ecsetes „bimbós rózsákkal”. Nova. Göcseji Múzeum NPR 2005.1.60. Fotó: digitális adatbázis.

12. kép. Czúgh János írókás dísztányérja, 1955. Magyarszombatfa. Savaria Múzeum 58.407.6. Fotó: Illés Péter 2022.

13. kép. Felül fehérrel, alul vörösfölddel alapozott bugyiga írókás „kottafejes” díszítéssel. Szenna. Rippl-Rónai Múzeum 55.79.1. Fotó: digitális adatbázis.

14. kép. Zsohár János írókás dísztányérja. 1955. Kerámiagyár, Savaria Múzeum 58.407.3. Fotó: Illés Péter 2022.

15. kép. Írókás dísztányér magyarszombatfai Fazekas TSZ, 1951. Savaria Múzeum 58.346.11. Fotó: Illés Péter 2022.

16. kép. Írókás dísztányér, magyarszombatfai Fazekas TSZ, 1951. Savaria Múzeum 58.396.15. Fotó: Illés Péter 2022.

III. számú képtábla

17. kép. Varga Gyula fazekas barna földfestékkel alapozott szájas bugyigája írókás, függőleges száras virággal. Velemér. Fotó: Simon Attila 2021.

18. kép. Czúgh János fekete, karcolt díszű, abroncsos, gombdiszes kétfülű bugyigája. Czúgh János emlékszoba. Fotó: Nagy Zoltán 2021.

19. kép. Zsohár János írókás bokály, írókás rugó, felülnézeti négyyszirmú rózsabrázolásal Magyarzombatfai Fazekas TSZ, 1951. Savaria Múzeum 58.396.8 Fotó: Illés Péter 2022.

20. kép. Vörösfölddel megöntött, írókás díszű kétszájú bugyiga. Vörös Zoltán tulajdona. Magyarzombatfa. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2022.

21. kép. Czúgh János hamiskorsója írókás, vízszintes szerkesztésű száras forgórózsával. Czúgh János emlékszoba. Fotó: Nagy Zoltán 2021.

22. kép. Írókás dísztányér geometrikus díszítéssel. Magyarzombatfai Fazekas TSZ, 1951. Savaria Múzeum 58.396.16. Fotó: Illés Péter 2022.

23. kép. Felül fehérrel, alul vörösfölddel megöntött bugyiga, vízszintesen szerkesztett, körbefutó tyúklábmintás írókás díszítéssel. Pankaszi Gyűjtemény PK 009. Fotó: Nagy Zoltán 2020.

24. kép. Vörösfölddel megöntött, fáskemencében égetett bugyiga, írókás futó szarvas alakjával, tyúklábmintadíszsel. Göcseji Múzeum NPR 2013.12.1. Fotó: digitális adatbázis.

IV. számú képtábla

25. kép. Tóth Jenő fehér alapú dísztányérja írókás, négyszirmú felülnézeti rózsákkal. 1930-as évek Bajánsenye, Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2022.

26. kép. Zsuhár János dísztányérja. Alján Kgyár ZSJ 32/ 2 beütéssel, a tál öblében írókás négyszirmú felülnézeti rózsával. Savaria Múzeum 58.407.1. Fotó: Illés Péter 2022.

27. kép. Varga Sándor veleméri fazekas boroskorsója ecsetes, függőleges szerkesztésű tulipánokkal, szőlőmotívummal. Hagyományok Háza VS 1-3173. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2021.

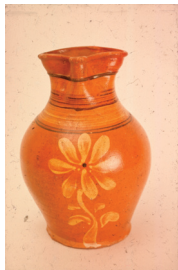
28. kép. Varga Sándor 1974-ben készült vörösfölddel megöntött névfeliratos, írókás, vízszintes szerkesztésű tulipánok. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2014.

29. kép. Varga Sándor barna engőbos alapra írókás, függőleges szerkesztésű tulipánok. Fotó: Nagy-Pölös Andrea 2014.

30. kép. Varga Sándor fehér-barna engőbball alapozott, három színnel írt tulipán rózsákkal, borverssel. 1970-es évek. Göcseji Múzeum NPR 1977.7.1 Fotó: digitális adatbázis.

31. kép. Vizeskorsó fehér engőbball, ecsettel festett, függőleges szerkesztésű száras rózsza, sárga máz alatt. Óriszentpéteri Gyűjtemény 64.24.1 Fotó: Rosta József 1983.

32. kép. Vizeskorsó fehér engőbball, ecsettel festett vízszintes szerkesztésű bimbós rózsza, sárga máz alatt. Óriszentpéteri Gyűjtemény 69.6.1. Fotó: Rosta József 1983.

Bors Géza: Jánosházi Évszázadok

SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, 2023,
224 P.

Egy szemet gyönyörködtető monográfia-vázlat: *Jánosházi Évszázadok*

Különleges összeállítással utazhatunk az időben, közelebbről Jánosháza történelmében Bors Géza könyvével. Gazdag és változatos gyűjteményt rejt a (természetesen) kastélyábrázolással borított kiadvány. Album született, méghozzá hiánypótló – pontosabban egy hiánypótló gyűjtés csoda szép vázlata.

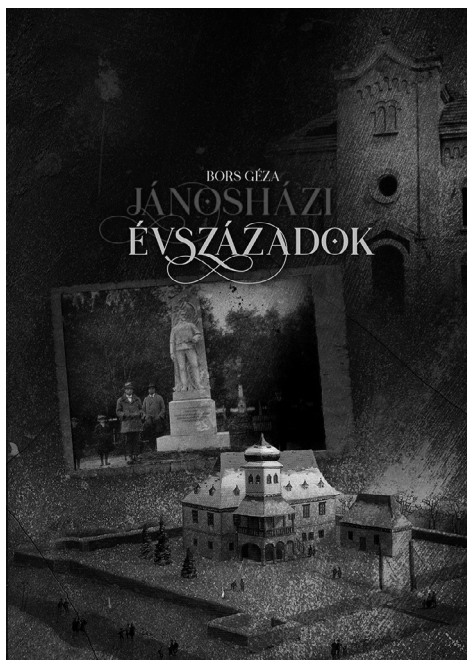
Neves ajánlást kapott a *Jánosházi Évszázadok*, hiszen Prof. Dr. Dr. h.c. Kiss László volt alkotmánybíró, Jánosháza díszpolgára előszava ad bevezetést a kötethez. Elegáns, hogy éppen a díszpolgár ballagási meghívója illusztrálja a nevelés- és oktatástörténetet feldolgozó fejezetet (107. oldaltól, az 1969-es meghívó a 135. oldalon).

Hasonlóan személyes fogadtatást kap az olvasó a kötet elején Kiss András polgármestertől mielőtt a bronzkorban kezdődő és majd a rendszerváltozás (1989) ideje táján záruló jánosházi időutazásba kezd.

A mára (ismét) városi rangra emelkedett település ez ideig ismert legrégebbi nyomai, valamint római kori emlékei mutatják: mennyire központi szereplő volt Jánosháza az elmúlt évszázadok során. Ez, az első fejezet tartalmaz térképeket, amelyek a következő (már tematikus) etapokban egyáltalán nem kaptak helyet, némi hiányérzetet hagyva az olvasóban, hiszen az útszéli keresztelők és szakrális emlékek (3. fejezet, 61. oldaltól) elhelyezkedését elegánsan fel lehetett volna fűzni egy település- vagy térségtérképre.

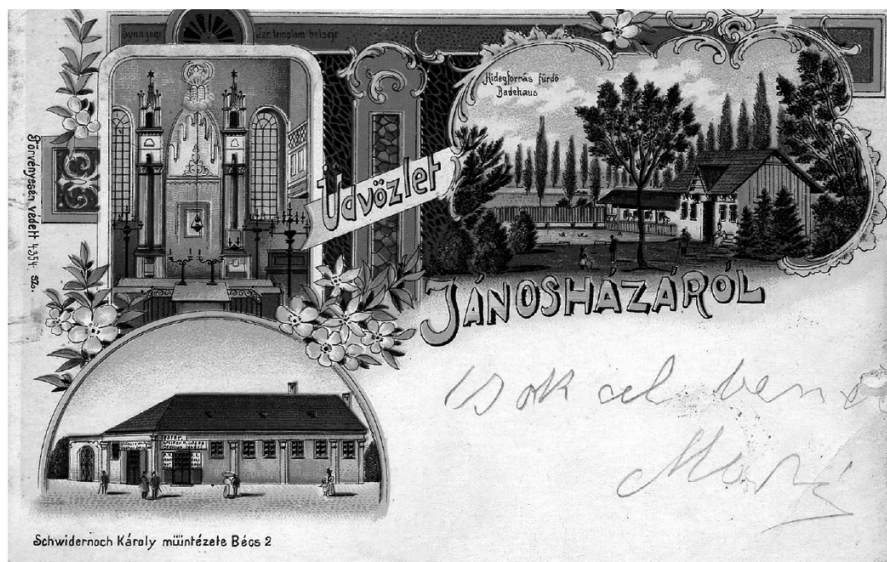
Három másik hiány(érzet) is felróható a kötetnek.

Az egyik a művészetek (zene és képzőművészet) megjelenítése. Akár az oktatás-

ról szóló, akár az arcokat, embereket bemutató fejezet elbírt volna egy ilyen leltárt. Ezzel együtt az „Események, sorsok, emberek” című rész, valamint az „Emberek – arcok” szakasz rendkívül személyes és különleges. Katonaportrék, színjátszóköri csoportkép, vendéglői életkép, körhinta a búcsúban, társadalmi munka, tánccsoport – számos mesélő képkocka gazdagítja a gyűjteményt.

A másik téma, amely hiányérzetet hagy az album fellapozása után, az a sportélet akár csak vázlatos bemutatása. Persze, a Bors Géza magángyűjteményéből származó dokumentumok és képeslapok adják az album sorvezetőjét, de ez a terület is kaphatott volna néhány oldalnyi fókuszot a 120. és 212. oldalon szereplő egy-egy fotón kívül. Már csak azért is, mert két kötetet megtöltött, saját monográfiája van a jánosházi sportéletnek (*Hajrá, MeteÚr! – Jánosháza egyesületi és sportéletének története* –

Talán a legszebb jánosházi képeslapunk, jobb felső sarkán a fürdő látkepe látható.
Az egyetlen színes lithográflap, amely Bécsben, Schwidernoch Károly műintézetében 1899-ben készült.

Marton Ferenc – 2013 – kiad. Jánosháza Városi Sportegyesület). Ha csak jelzésértékkel, de egy néhány oldalas váz illeszkedne a kötetbe a sportéletéről, akár a gazdaság mentén bemutatott iskolabútor- és sportszergyár (141. oldaltól) vonal „mellékágaként”.

A harmadik hiányérzet a jelen felvillanása. Persze érthető: vállaltan a rendszer-változásig vezetnek a képek és a sorok, azonban egy-egy fejezetnél sokatmondó lett volna egy-egy fénykép az egykori helyszín ma látható képéről. Így például a város jelentősebb épületeit bemutató második egységben (19. oldaltól), vagy az iparosok és a kereskedők bemutatásánál (171. oldaltól). Egy-egy mai utca- vagy épületkép a kevesebb helyismerettel rendelkező olvasók felé is jobban kinyitná a történelmi-történelmi albumot – ezzel akár turisztikai olvasatot adna a kiadványnak, még ha ez nem is vállalása, célja a gyűjteménynek.

Az album grafikai gondozása megéri, hogy csak azért végiglapozzuk a kötetet. Szűcs Gabriella és Geosits Zsolt munkája nagyon kifejezően tagolja a tematikus fejezeteket akár az arcokra (205. oldal) fókuszál, akár az ipar és a kereskedelem fejezetnek (171. oldal) ad montázsszerű felütést, akár a nagy háború fejezetet (77. oldal) nyitja.

Szövegezést épp csak annyit kapott az album, hogy értelmezhetőek legyenek a sorba szedett képek, hiszen azok egyesével saját képaláírással kerültek a kötetbe. A néhány soros leírások arra elegendőek – és talán arra is hivatottak –, hogy az éppen a képekkel megidézett évtizedre, évszázadra országos vagy akár csak megyei rálátásból közelítsünk. Például a jánosházi cigányságról (166. oldal) készült összeállítás megyei és középkori felütést kapott, az iparosok bemutatása (172. oldal) a céhrendszer felvázolásával helyezi el az egykori jánosházi

számlákat, bizonyítványt és „zártkörű táncvialomra” szóló meghívót.

A jánosházi zsidóságról szóló fejezet rész (156. oldaltól, az „Események, sorsok, emberek” fejezet része) kivétel, hiszen ahhoz Márkus Sándor, a Szombathelyi Zsidó Hitközség örökös elnöke írt bevezetőt. Abban rendkívül személyes a köszöntés, és a hálán van a hangsúly: „E kiadvány segít abban, hogy örök időkre megőrizzük őseink emlékét (...)”. A fejezet rész elsősorban dokumentumok fotóit hozza: megírt képeslapok, 1885-ös nyugta és egy évvel későbbről szépen, élesen kivehető kontúrral fennmaradt (vagy remekül feljavított) pecsét, azon „Jánosháza rabbiság, mint Izraelita Anyakönyvi Hivatal” olvasható. Az egykori jánosházi zsidóság méltó és különleges emlékezést kapott tehát a *Jánosházi Évszázadok* kötetben, és ugyanilyen különleges szerepe lett az albumban Jánosháza ikonikus épületének, az Erdődy-Choron-várkastélynak. A város jelentősebb épületeit taglaló fejezetben (19. oldaltól) tíz oldalon 13 kép mutatja „a reneszánsz gyöngyszemet” – Bors Géza fogalmaz így a kötet 21. oldalán. Ez az a tíz oldal, amely megérdemelt volna egy mai kitekintést, akár csak egy fotó erejéig, és ez az a tíz oldal, amely külön kiadást is megérne a város esetleges turisztikai törekvéseinek részeként. Ugyancsak újabb olvasat után kiált a „Jánosházi Vas-Forrás-Fürdő” fejezet rész (34. oldaltól), amely ebben a formában tökéletes „első összefoglaló” egy, a témában esetleg megkezdendő kutatáshoz.

A gazdag és változatos gyűjtemény tehát különleges és tényleg hiánypótló album. És minden témafeldolgozás egy-egy felütésként, témafelvetésként értelmezhető. Gyakorlatilag kiindulási pontokat ad egy komplex monográfiához, amelyet szintén megérdemelne Jánosháza.

Bakos Ágnes

Bilkei Irén: Hermelines subák, vízjeles papírok és a szelídített szarvas.

HÉTKÖZNAPI ÉLET A NYUGAT-DUNÁNTÚLON A 15–16. SZÁZADBAN.
NÁDASDY KULTURÁLIS KÖZPONT – SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, SÁRVÁR – SZOMBATHELY, 2023. 154 P.
(A NÁDASDYAK HAGYATÉKA 2.)

A 94. Ünnepi Könyvhét keretében mutatták be a sárvári Nádasdy-vár dísztermében a Nádasdy Kulturális Központ és a Szülőföld Könyvkiadó közös gondozásában megjelent kismonográfiát, mely az írott és tárgyi források alapján mutatja be egy régió, a Nyugat-Dunántúl két évszázadának hétköznapi életét. A korszak fordulópontot hozott Magyarország történetében, a 15. századi közép-európai nagyhatalom a következő évszázadban elveszítette befolyását, anyagi erejének a nagy részét és tőle független erők, államok, a Habsburg és az Oszmán Birodalom szorításába került. A történettudomány képviselői számos szempontot érvényesítve mutatják be írásaikban azokat a politikai, gazdasági, társadalmi folyamatokat, melynek eredőjeként egy teljesen új helyzetben találta magát a magyar állam. Bilkei Irén, a latin oklevelek kiváló értője, a hiteleshelyek történetének elismert kutatója és írásos emlékeinek a kiadója – némi eufemizmussal élve – a nagy történelmi események mögé tekintve a hétköznapi életet mutatja be az általa legjobban ismert területen, a Nyugat-Dunántúlon. Munkájában egyrészt támaszkodik saját kutatásaira, melyet a Zala Vármegyei Levéltár munkatársaként, címzetes igazgatójaként végzett az elmúlt évtizedben, másrészt bevonja vizsgálódásaiba a tárgyi kultúrával foglalkozó régészettudomány eredményeit. Utóbbi sem véletlen, régi szerelemről van szó, hiszen szerzőnk először latin–régészet

diplomát, majd ezt követően leváltáros szakon is egyetemi végzettséget szerzett. Minden egyben volt ahhoz, hogy vallatóra fogja a különálló tudományágak által eddig feltárt adatokat. Természetesen a fennmaradt képi ábrázolások sem maradtak ki az elemzésből.

A politikatörténet kutatása mellett a 19. század második felétől a magyar történet-tudomány jeles képviselői egyre több olyan forrást tártak fel és tettek közzé, melyek segítségével fókuszba került mindazoknak az élete, akik ugyan sokszor névtelenek maradtak, mégsem hagyhatók ki a történelemből. A francia, de egyben az európai történetírásnak is új irányt, sőt talán nem túlzunk, irányokat mutató történész, Fernand Braudel külön kötetet szentelt a mindennapi élet struktúráinak, mely szerzőnk számára is kiindulópontként szolgált. Braudel értelmezésében a történelem tanulmányozása holisztikus kell hogy legyen, mindazzal foglalkoznia kell, amihez az embernek köze van. Nagyívű gondolat, nehezen emészthető, kihívással teli feladat megoldására hív, aminek során könnyen beleveszhetünk a részletekbe, viszont, ha óvatossak vagyunk, megóv minket a túlzott általánosítástól is. Bilkei Irén idézi Engel Pál gondolatait az életmód és a történelemtanítás kapcsolatáról 1998-ban megjelent tanulmányából, mely szerint az emberi múltból mindent, ami fontos, meg kell tanítani, de nem a királyok, hadvezérekről kell szólnia a történelemnek, hanem az emberekről. Jól érzékelhető itt is az a feszültség, amit gyakran éreznek a történészek, a feszültség a nagypolitika, a nagy események és a kis történetek, az eseménydús eseménytelenségek megragadhatósága között. A makro- és mikrotörténelem vidékén járunk, ahol könyvével Bilkei Irén biztos kézzel vezet minket, miközben nagytotálban megismerjük a kereteket, a városokat, falvakat, várakat, és észrevétlenül jutunk el az ember legbelsőbb világába.

Gyakorlati könyvről van szó, a legnevesebb értelemben. Konkrét forráshelyek értelmezéséből következő megállapítások sorát olvashatjuk a kötetben. A szerző egymásra vonatkoztatott, egymással párhuzamba állított adatok segítségével vezet be minket egy elmúlt világba, mely egyrészt idegen tőlünk, másrészt egy olyan világba, melyet minden konkrét ismeretünk ellenére romantikus képzeletünk vagy mai világunktól való elvágyódásunk mégis ismerőssé tesz. Úgy érezzük, joggal tesszük fel a kérdést: vajon tényleg annyira más? Háborúk akkor és most, járványok akkor és most, egymással ki nem békíthető, szigorú elgondolások, egymást kizáró, a másikat megsemmisítő vélemények, hitek akkor és most. A szigorú gondolkodás azt mondja, ne engedjünk romantikus elképzeléseinknek, óriási a különbség az akkor és a most között. Mégis, Bilkei Irén szakemberű munkáját olvasva joggal fogalmazódik meg bennünk a kétely. Lehet, hogy szűk az a mezsgye, mely elválaszt minket, jelenbélieket a múlttól.

A könyv bevezetője egyből bedobja olvasóját a mély vízbe. Egy konkrét esetet ismerünk meg 1519-ből. Egy Zala megyei arisztokrata fegyveresei megtámadták egy köznemes kúriáját és 200 forintos kárt okoztak, elsősorban nem az ajtók betörésével, hanem azzal, hogy minden mozdíthatót elvittek, köztük fegyvereket, ruhákat, edényeket, gazdasági felszereléseket, sőt az állatokat és a termést is. Kézpénz is volt a rablott holmik között. Az esetet a király, II. Lajos parancsleveléből ismerjük, melyet a kapornaki bencés konvent hiteleshelyéhez küldött, hogy vizsgálják ki az esetet. Egy hagyományos elemzés inkább jogtörténeti szempontból említene az oklevelet, de a benne található felsorolások a hétköznapi életet kutató számára még érdekesebb, hiszen konkrét életvilág tárul fel belőle.

A *Kutatások, módszerek és források* című fejezetben rövid áttekintést kapunk a korábbi szakirodalomból, mely megmutatja a munka inspiráló forrásvidékét. A magyar történettudomány a politikatörténet magas művelése mellett már a 19. század végén tekintélyes mennyiségű forrást tárt fel a mindennapok viszonyainak a megismeréséhez. Bilkei Irén egy határozott ívet húz Radványosky Béla *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* című háromkötetes munkájától a 2022-ben megjelent, Skorka Renáta és Weisz Boglárka szerkesztette *Pillanatképek a magyar középkorból* tanulmánykötetig. Alig kétoldalas összefoglalás, mely épp ezért esszenciájában mutatja azt a hagyományt, melyhez szerzőnk kapcsolódik, az eddig ismert adatokat újjal egészíti ki, illetve bevonja más tudományterületek, a régészet és a művészettörténet megfontolásait, eredményeit. Az írásos források közül a legfontosabb a szerző által az elmúlt években feldolgozott és kiadott zalavári és kapornaki konventek Mohács utáni hiteleshelyi oklevelei, melyek feldolgozása és beépítése a kötetbe a munka legnagyobb erénye. Módszertani szempontból ezért is fontos Bilkei Irén könyve, ugyanis példát ad más vidékek hasonló szempontú feldolgozásához. A jogtörténeti források mellett szintén nagy hangsúllyal szerepelnek a korszak levelei, melyek tartalmukat tekintve rendkívül széles skálán mozognak, nemcsak köztörténeti és tárgytörténeti szempontból érdekesek, hanem általuk megismerhetjük a levélíró gondolatait, véleményét, terveit, szándékait. A Fernand Braudel által megfogalmazott holisztikus szemlélet itt nyeri el értelmét, és konkrét megvalósulásában pedig érezhető, talán a források alapvetően szűk volta miatt is, hogy a szerző sikeresen elkerülte a részletekben való felesleges bolyongást.

Bilkei Irén három kérdésre keresi a választ kismonográfiájában. Milyen körülmé-

nyek között éltek az emberek a 15–16. században, mi jellemezte életmódjukat, milyen volt a mentalitásuk? Természetesen a forrásadottságok megszabták a válaszokat, elsősorban a főúri és köznemesi réteggel kapcsolatban lehet érdemi megállapításokat tenni, a széles körű forrásfeldolgozás azonban a jobbággyokkal kapcsolatban is segített felszínre hozni új eredményeket. A kötet három nagy egységre osztható, alfejezetekre tagolva mutatja a három kérdésnek megfelelően az élet színtereit, az életmódot és a mentalitást.

Az élet színterei a várak, városok és falvak. Az egyetemi tanulmányok egyik alapélménye a fogalmak tisztázása, melynek során az egyes megnevezésekhez konkrét meghatározásokat adnak. A forrásokkal való mélyebb foglalkozás azonban hamar egyértelművé teszi, hogy az adott meghatározások csak támpontot jelentenek. Így vagyunk az élet színtereivel kapcsolatban is. Bilkei Irén szerint az oklevelekben előforduló kifejezésekhez kötött tartalom és a mögöttük megjelenő épület valósága között nem mindig van kapcsolat. A késő középkorban például a nemesi udvarházra (*curia nobilitaria*) is használták a vár (*castrum*) kifejezést. A castrum eredetileg kővárat jelentett, de az uralkodó által kiadott várépítési engedélyek nemcsak kőből, hanem fából épített erősségekről is szólnak. A nemesi udvarházaknál építési anyagként általában a fát használták, a követ külön hangsúlyozták.

A várleltárak bepillantást engednek a belső terekbe, a várak tereinek beosztására, berendezésére, melyet néhol jól kiegészítenek a régészeti források és ábrázolások. A korabeli kifejezéssel élve, a házi felszerelések egy része, a bútorok szerves anyagból készültek, ezért azok a földben nem maradtak fenn, az írott források kutatása ezért új ismereteket hozhat velük kapcsolatban. Tudjuk ezekből, hogy korszakunkban arány-

lag kevés bútorttal rendezték be a lakókörnyezetet, néhány láda, szék és asztal elég volt. A sokszor emlegetett kályhákat azonban a régészeti eredmények teszik érzékelhetővé, láthatóvá. A díszes kályhacsempék – például a 29. oldalon fényképen is közölt kályhacsempe – a csácsi gótikus templomból például az egyszerűség eleganciáját sugallja. Az ablakokat leggyakrabban pergamennel, olajozott papírral borították, így az ásatásokon talált ólomüveg ablakszemek inkább kivételek, mint általános gyakorlatra utaló leletek. A két tudományág eredményei a korabeli élet rekonstrukciójánál jól láthatóan egészítik ki egymást.

Az életmód fejezet altémái Bilkei Irén kedvelt témái, tegyük hozzá, mint legtöbbször. Mindannyian kíváncsiak vagyunk arra, mit ettek, és mindazt hogyan készítették el. Szívesen olvasunk arról, hogyan öltözöttek, mi tartozott bele a testápolásba, egyáltalán milyenek voltak az egészségügyi viszonyok. Az utazás és a szórakozás lehetőségei szintén érdekesek a 21. század olvasójának. Érthető, hogy a kötet főszerzőjének mintegy fele a korszak életmódját mutatja be.

Fontos megállapítást tesz a szerző a korszak foglalkozásait bemutató fejezetben, mely szerint a tárgyi kultúra és életmód egyes elemei a különféle társadalmi rétegeknél azonosak, természetesen a különbségek mellett. Ugyanakkor egyes tárgyak értéke mást jelentett egy magasabb állású rétegnél, mint a jobbágyoknál. Egy rablás esetén egy udvarházból elvitt fejsze, fűrő nem került bele az erről szóló oklevélbe, míg egy jobbágyot érintő ügynél ezt feltüntették.

Az életmódkutatás egyik nagy lehetősége a táplálkozástörténet, ugyanis az ezzel kapcsolatos források rendkívül szélesek, legyen szó levéltári (levelek, leltárak, számadások, étrendek) vagy tárgyi, a régészektől feltárt forrásokról. Utóbbiak vizsgálata a termé-

szettudomány területét is bevonja a kutatásba (archeobotanika, archeozoológia). A képi források szintén segítséget nyújtanak a korszak megismerésében.

Bilkei Irén részletesen elemez, mondhatjuk, kontextusba helyez egy húsvéti receptet, melyet egy 1547-ben a sárvári sáfárnak írt levélre írtak fel. A Nádasdy Tamás korához köthető feljegyzés egy pillanatképpel, mely a maga egyszerűségében mutatja a 16. század közepének ünnepi ételsorát. A könyv függelékében mi is olvashatjuk a menüsört. Egyértelműen mutatja, hogy a böjt után vágytak a húskételekre, melyek nagy változatosságban kerültek az asztalra: marha, borjú, disznó, vadhús, szárnyas ételek mártásokkal, melyekbe a zöltségeket is beleértették. A magyar konyha már akkor sem nélkülözte a szalonnát, mellyel például a borjúhúst spékelték. A korszakra ugyan nem volt még jellemző a húsleves fogyasztása, de a sáfár étrendjében szerepelt a *leves kövéren*, mely valószínűleg a húsleveset jelentette. A mártások, a fűszerek a magyar konyha nehéz ételek iránti vonzalmát mutatják, ami általában elmondható a korszakról. Fontos megállapítás, hogy az ebéd és a vacsora ételei nagyjából fedték egymást. A menüsor különlegessége, ami egyben Nádasdy Tamáshoz köti a feljegyzést, a narancskompót (*komposzt narancs*), melynek drága alapanyaga Észak-Itáliából érkezhetett.

A könnyebb ételek közé tartoznak a halak és a tejtermékek, melyek szintén részei voltak a korszak táplálkozási kultúrájának. A nemesi étkezés körébe tartoztak a pontyok, a csukák, a rákok, teknősbékák, a Nádasdyak számára a tengeri halak és az osztrigák, tömegtáplálékként a csikhalat fogyasztották. A tejtermékek közül forrásainkban a vas és a sajt fordul elő gyakran. A kenyér eredetileg lepényféle ételt jelentett, a 15. századtól pedig elterjedt a kelesztett kenyér. A következő évszázadban a főúri ételsorban

is megjelent a vajas vagy a tojással készített kalács, melyeket Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamás szeretett felesége is készített.

A táplálkozásról szóló fejezet a rendkívül gazdag forrásanyagot jól rendszerezetten, a fentiekén túl számos izgalmas megállapítással – hogy a témához illő kifejezéssel éljünk – fűszerezve foglalja össze. Szól a zöldségekről, gyümölcsökről, kertekről, a nemes asszonyok versengéséről, de a főzéshez, sütéshez és étkezéshez használt eszközökről is. A latin nyelvű oklevelekben található fogalmakat, étel- és alapanyag-megnevezéseket nemcsak eredeti alakjukban, hanem magyar megfelelőikkel együtt közli.

A külső megjelenés a korban egyenlő volt az öltözködéssel, melynek minősége, formája, külsője kizárólag a viselő, a tulajdonos anyagi helyzetétől függött, ugyanis Magyarországon Európától eltérően nem szabályozták a ruha viselését jogszabályok, a luxust nem tiltották. Egyetlen szabályozás ismert, a *Budai Jogkönyv* a 15. század elejéről, mely a prostituáltak és a zsidók számára kötelezően előírta a sárga színű ruha viselését, ami egy megkülönböztető öltözködési előírásnak számított, és semmi köze a luxushoz.

A fejezetben a szerző a Zala vármegyei hiteleshelyi oklevelek, illetve végrendeletek alapján több új adatot ismertet a köznemesi és főúri nők öltözködésével kapcsolatban. Kiemelt megállapítása, hogy a két társadalmi réteg hasonló ruhadarabokat viselt (szoknya, suba, öv, kötény, párt), csak a mennyiségben és az egyes elemek értékében ragadható meg különbség. A subával kapcsolatban szintén lényeges megállapításokat olvashatunk. Mind a férfiak, mind a nők viselték ezt a prémmel bélelt, kabátszerű ruhát, mely a nyakrésznél zárt volt. Az elnevezés és az egységes leírás mögött egy rendkívül változatos ruhadarabról van szó, ami az alapanyagok, a szövetek, a bőrök, szőrmeék (pl. hermelin, nyest, nyuszt vagy a foltos bundájú

macskaféle, a petyvet) gazdagságából következnek. Egy apró adat arra is utal, hogy nemcsak a felsőbb társadalmi rétegek viselték, hanem a jobbágyok is, igaz, egy egyszerűbb, báránnyóból készült változatát. A suba elterjedésének és népszerűségének nemcsak reprezentációs okai voltak, hanem az egyre hűvösebbé váló időjárás is megkívánta viselését.

A gyöngyös pártákról, illetve egyéb, gyöngyökkel díszített fejfedőkről nemcsak a fennmaradt írással alkothatunk képet, hanem a régészet által feltárt anyagok révén is. A kötet illusztrációi általában és itt is illeszkednek a szöveghez. A párták viselésének módját az olvasó egy 15. századi, Keszthely-Fenekpusztán feltárt egyik sírjának leletéről készült fénykép alapján is elképzeli. A párták mellett megismerhetjük az ékszerek világát, mely személyes tárgyként nemcsak a reprezentáció, de az érték-megőrzés eszköze is volt. A ruhadarabokhoz hasonlóan az ékszerek szintén gyakran öröklődtek nemzedékről nemzedékre, ami miatt régészeti anyagban inkább településfeltárások vagy elrejtett kincsek előkezelésekor fordulnak elő.

A *Testápolási kultúra, egészség* című alfejezet fontos észrevétele, hogy a fürdőzés, a tisztálkodás egyáltalán nem volt annyira idegen akkoriban, mint ma azt gondoljuk túlhajtott elképzelések alapján. Nádasdy Tamás számadásai rendszeres fürdőbe járásról tanúskodnak, szappanvételtől szólnak, sőt az első fürdőruhával kapcsolatos adatot is bennük találjuk, mely szerint két fürdő inget (ymegh) vásároltak. A gyógyvizek (hévizek) látogatása szintén a főúri és nemesi szokások közé tartozott. A mosással kapcsolatos adatok gyakran erőszakos cselekmények leírása közben maradtak fenn. Egy ilyenből tudjuk, hogy egy kút mellett történt a ruhák tisztítása. Később is ismert tárgyak szintén előfordulnak a tárgyalt korszakban, például Nádasdy Tamás Sárvárra légyfogó

üveget küldött. Mai helyzetünkben különös fénytörésben olvashatunk a járványokról, az orvosok, gyógyítók lehetőségeiről, esz-közeiről, a népi orvoslás módozatairól. Általában elmondhatjuk, hogy nemcsak adatok felsorolását olvashatjuk a kismonográfiában, hanem azok folyamatos értékelésével szemünk láttára bontakozik ki a mindennapi élet világa a maga apró örömeivel és bosszantó kisebb, néha nagyobb gondjaival.

Az utazást nemcsak a gyakran évszázadokra, Nyugat-Dunántúlon a rómaiak idejéig visszamenő utak állapota befolyásolta, hanem a biztonság is. Nemcsak a háborúskodások tették néha veszélyessé a közlekedést, hanem az útonálló is. Az adószedők állandó veszélynek voltak kitéve, különösen a mohácsi csatát követő zűrzavaros időszakban, de a kereskedők számára sem volt mindig biztonságos a vásárra menés.

A szórakozásra, mint ma, egykor is igény volt. És az alkalmat, hasonlóan a mához, szintén könnyen meg lehetett találni. Egy névnap, mint például azt Nádasy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezéséből tudjuk, egy esküvő, egy vadászat ugyanúgy alkalmat adott a lazulásra, mint egy egyszerű vendégeskedés. A vadászatról szólva a szelídített szarvasokról külön megemlékezik a szerző, melynek szokása a 14. század végén jelent meg. Zala vármegyéből ismert ezzel kapcsolatos adat, de tudunk arról, hogy Kanizsai Orsolya is hívta haza a férjét vadászatra Sárvárra, ahol a dámvadaknak külön ólat építettek.

A kötet befejező, nagy fejezete a mentalitás kérdését járja körül, melyben szól a hiedelmekről, az íráskultúráról és oktatásról, a viselkedéskultúra, illetve a nemesi öntudat témájáról, végül az idő méréséről.

A vallás a korabeli ember számára az élet természetes velejárója volt, a vallással kapcsolatos tevékenységek, a templomba járás, a zarándoklat ugyanúgy a hétköznapiok részét képezte, mint a hiedelmek, babonák.

Az *Íráskultúra, oktatás* szintén gazdagon adatolt fejezet, mely mutatja, hogy gyakran ott találunk műveltség nyomaira, ahol nem várjuk. Egy zalai köznemestől ugyanis egy alkalommal nemcsak állatokat, terményt, bort raboltak el, hanem könyveket, a Biblián és egy vallási könyvön kívül egy latin szótárt is. Bilkei Irén nagyszerű megérzéssel járt utána, hogy a szóban forgó szótárt egy fél ökör áráért lehetett beszerezni. Az írás eszközei nemcsak a papíron hagytak nyomot, hanem a régészeti feltárások leletei között is megtaláljuk azokat, hasonlóan a könyvek használatára utaló fémtartozékokhoz. Itt is jó arányérzékkel vonatkoztatja egymásra a szerző a tudományágak eredményeit, többek közt az olvasás és írás elsajátításának lehetőségeiről, általában az olvasás körülményeiről szólva.

A nemesi öntudat egyik megnyilvánulásaként a nehéz időkből a megszerzett kiváltságok tárgyiasult formáinak, azaz az okleveleknek a gondos őrzésére nagy hangsúlyt fektettek. Ugyanakkor a múlttal, a történelemmel való kapcsolatot jelzi, hogy érdeklődtek a földből előkerült régiségek iránt, elsősorban a római korból felszínre került pénzek (*pogány pénzek*) keltették fel érdeklődésüket. Utóbbiak néha fizetőeszközként is szolgáltak.

Az idő múlásának érzékelése, illetve mérése a korabeli ember számára is fontos tényező, feladat volt. A szentekhez kötődő és más vallási ünnepek, a háborúk, katasztrófák is lehetőséget adtak az időpont meghatározására, de a politika eseményei szintén megjelennek a dátumokban („*amikor Török Bálint Zala megyét János király pártjára térítette*”, azaz 1537-ben). A kalendáriumok, az órák megjelenése, elterjedése az egyre pontosabb idő iránti igény megjelenését dokumentálják. Természetesen ehhez írástudásra volt szükség.

A könyv utolsó fejezetében tizenkét forrásszöveget olvashatunk a korszakból, több

köztük eddig nem jelent meg. A latin szövegeket a szerző magyarra fordította. A kötet olvasása közben is érdemes ide lapozni, párhuzamosan tanulmányozva az értelmezést és az annak alapját adó forrást. A kötetet részletes irodalomjegyzék zárja, mely feloldja a gazdag lapalji jegyzetanyag rövidítéseit.

Bilkei Irén munkája a történettudomány fontos mérföldköve. A legújabb szakirodalom felhasználása mellett jóval nagyobb hangsúllyal esik latba a források több évtizedes feltárásán és azok tanulmányozásán alapuló feldolgozás fontos eredményeket hoz a hétköznapi élettel kapcsolatos ismereteink te-

rületén. Az ember és környezete kapcsolatának időbeli alakulását, a tárgyi világot ugyanolyan szakszerűen mutatja be, mint az érzékenyebb kérdéseket, értve ezalatt a viselkedést, a gondolkodást, a mentalitást. A kötet gazdag tartalmának megismerését pedig az élvezetes stílus és a jól átgondolt felépítés egyaránt segíti. A kötetet éppen ezért nemcsak a témában jártas szakembereknek ajánljuk, hanem az érdeklődő nagyközönségnek is.

Takács Zoltán Bálint

HELYREIGAZÍTÁS:

A Vasi Szemle előző, 77. évfolyama (2023) 1. számának 58. oldalán a három kép közös aláírása lemaradt: A Szombathelyi Történeti Képtár első szerzeményei az 1900-as évek elejéről. (A Szombathelyi Képtár tulajdona)
A 73. oldalon, A szombathelyi képzőművészeti élet kezdetei 1899–1919 című írásnál, a szereplő művészek névsorában adatkiegészítés: Kiss Zoltán 1867–1924

BARÁTHNÉ MÓNICA MOLNÁR:
ERINNERUNG AN LESERSOZIOLOGE
JENŐ UGHY UND AUSBLICK AUF
TÄTIGWERDEN DES
JAHRZEHTENJÄHRIGEN
DIENSTLEISTUNGSSYSTEMS IN DER
BUCHVERSORGUNG

Es wurde an den in Celledömölk geborenen Bibliothekar Jenő Ughy mit Gedenktafelenthüllung erinnert, der als Pionier der ungarischen Leserforschung betrachtet wird. Ughy gilt als erster, der in Ungarn die Lesergebräuche der Leser in der Gemeinde wissenschaftlich untersuchte. Dadurch wurden die Forschungen der Lesersozio- logie gegründet.

Das andere Jubiläum des Bibliothekbe- rufes ist an die Bibliothekversorgung für die Kleinsiedlungen verbunden. Die Errichtung und der Betrieb des Dienstleistungssystems der Buchversorgung sind eine so große Um- wandlung im Netz der heimischen Biblio- theken, die auf jeden Fall die Wirksamkeit, der historischen Überblick ihres Erfolges aus zehnjährigen Perspektive begründet ist.

FERENC SOMKUTHY – JÓZSEF TÓTH:
GESCHICHTE DER
ARBORETUMGRÜNDENDEN FAMILIE
SAÁGHY

Im Beitrag geht es in erster Linie um István Saághy, der das Arboretum zu Kámon gründete. Es wird die Geschichte der Familie Saághy (Sághy von Ság) von Anfang an bis zum Tätigwerden des Gründers des Arbo- retums verarbeitet. Es wird dann kurz vom Retter der Sammlung, István Bánó gedacht. In einigen Reihen wird auch die Zukunft des Gartens skizziert. Deshalb wird das Ziel nicht ausgesetzt, die Sammlung vorzulegen, da es bereits oft beschrieben wurde und er- leidet gerade zu dieser Zeit eine Wandlung.

In einem anderen Beitrag kann es behandelt werden. Die Aktualität des Themas wird durchs Doppeljubiläum von Dr. István Sa- ághy gewährt (geboren 1865, verstorben 1945).

ANNA TÜSKÉS: „DANK SZOMBATHELY,
WOFÜR ICH IN MEINER HEIMAT, IM
KOMITAT VAS DAS TAGESLICHT
ERBLICKT HATTE“ – DAS LEBEN UND
TÄTIGWERDEN VON ANDOR ADORJÁN

Der fürs Publikum fast unbekannter Andor Adorján (1883-1964) wurde in Szombathely geboren. Er absovierte die Mittelschule und Universität in Budapest. Er gelangte 1905 nach Frankreich, wo er unter den ersten in der berühmten Pariser Presseschule ein Diplom erwarb. Er übersetzte englische, deutsche und hauptsächlich französische Belletristik. Er erneuerte die Gattung des Interviews. Das Zeitungsschreiben galt als sein Beruf, seine Tätigkeit ist auf solche Art ein pressegeschichtliches Unikum.

Laut unserer gegenwärtigen Kenntnisse, da sein Nachlaß nicht in die öffentlichen Sammlungen gelangte, sind ausschließlich im Nachlaß seiner Korrespondenten – unter anderem in dem von Zoltán Ambrus, Károly Benedek, Gusztáv Rab, Henrik Simonyi – aufrechterhaltene Briefe zu studieren. Die etwa 300 Stück Privatbriefe helfen die ein- zelnen Stationen des Lebenslaufes von Ador- ján zu beleuchten. Wir können seine Per- sönlichkeit kennenlernen, wir bekommen ein Bild über seine hohe literarische Bildung, das künstlerisch-literarische Leben der pro- minenten Gestalten seines Zeitalters.

ZSUZSANNA HORVÁTH:
FRAGESTELLUNGEN UND WEISSE
FLECKE ZU BEGINN DER GESCHICHTE
VON SZENTGOTTHÁRD

Die Mangel an Gründungsurkunde der Zisterzienserabtei erschwert das Kennenlernen der frühen Geschichte der Kleinstadt. Auch dies trug bei, daß unscharfe Abfassungen registriert wurden. In den Beiträgen von Elek Kalász, Elemér Schwartz, Iona Walter bzw. István Magyarics werden durch wissenschaftliche Argumente unterstützte Fragen beantwortet: wann wurde das Zinstenzienser Kloster gegründet, wann kamen die ersten Mönche aus Frankreich an und warum wurde der zweite Patron des Klosters und Namengeber der Stadt Sankt Gotthard?

MÁRIA KÁROLYI:
EIN SZOMBATHELYER FADEN
IN DER UNGARISCHEN
ARCHITIEKTGESCHICHTE

Mein Vater Antal Károlyi (Csempeszkopács 1906 – Budapest 1970) machte „in memoriam“ noch als Student eine Zeichnung anlässlich des Todes des Professors an der technischen Universität Alajos Hauszmann (1847-1926). Diese Zeichnung inspirierte eine Gedenkreihe, die zur Abfassung des vorliegenden Beitrags führte. Es behandelt das Leben und Tätigwerden von sechs ungarischen Architekten, die sich irgendwie mit der Stadt Szombathely, dem Komitat Vas verbunden waren und auch ihre Person miteinander so betrachtet wird. Dies geschah teils durch ihren Aufbruch und Tätigwerden, teils durch hier durchgeführte bestimmte Architektätigkeit.

Die Verfasserin des Beitrags wurde von der Lehre des einander berührenden, bisweilen sich auch verflechtenden Lebenslaufes berührt, daß wer auch immer der Auftrag-

geber sei – König, politische Parteien oder die Gemeinschaft des Landes – ein einziges Ziel dem wahren Architekt vorschwebt: der Dienst des Menschen mit der Kraft der Gutheit und der Schönheit, d. h. das ungeschmälerte Humanum.

ZOLTÁN NAGY: ÄNDERUNGEN DER
ZIERELEMENTE DER TÖPFEREI
AUS DER WART AN DEN GESCHIRREN
AUS DER ERSTEN HÄLFTE DES 20.
JAHRHUNDERTS (1900-1950)

Die altertümlichen Ziermodus der Töpferei aus der Wart – gelbe Glasur, Stab, finger- eingedruckte geschnittene Reifen, Knopfzieren, schräge Kannelierung, mit Pinsel gemaltes senkrecht Streifen, Rosmarin, trockene Rose und Tulpe, – Färberei mit Gießerdien der Geschirre unter der Glasur wurden seit der 1930er Jahren auf Eindruck von Kursen durch mit schmalem Pinsel und Schreibmittel gemalte Blumenzierde vorwiegend an Ziertellern, Vogeldarstellung, Rose mit vier Blütenblättern aus Aufsicht, geometrischen Dekorationsmodus abgelöst. An den Kursen eingeführte Ornamentik wurde in der 1940er Jahren mithilfe der (Hangya Szövetkezetek) Genossenschaften Hangya, dann seit Beginn der 1950er Jahren durch die Produkte der Keramikfabrik zu Magyarszombatfa landesweit bekannt.

MÓNIKA BARÁTHNÉ MOLNÁR:
 COMMEMORATION OF JENŐ UGHY,
 READING SOCIOLOGIST AND A LOOK
 AT A DECADE OF LIBRARY SERVICES IN
 VAS COUNTY

In 2023, a commemorative plaque will be unveiled in memory of Jenő Ughy, a librarian born in Celldömölk, who is considered a pioneer of Hungarian reading research. Ughy was the first person in Hungary to investigate the reading habits of the village using scientific tools, thus laying the foundations for sociological research on reading.

Another anniversary of the library profession is linked to the provision of libraries in small towns. The establishment and operation of the Library Service System is a significant transformation and change in the network of Hungarian libraries, which certainly justifies a historical review of the efficiency and success of the services from a ten-year perspective.

FERENC SOMKUTHY – JÓZSEF TÓTH:
 THE STORY OF THE ARBORETUM-
 FOUNDER SAÁGHY FAMILY

The study is primarily about István Saághy, the founder of the Kámon Arboretum, and the history of the Saághy (Sági Sággy) family from the beginning to the founding of the arboretum, then it briefly mentions István Bánó, who the savior of the collection, István Bánó, and finally it outlines, in a few lines, the future of the garden. Therefore, it is not intended to present the collection, as it has already been described many times and is currently undergoing a major transformation. The results could form the basis for another paper. The double anniversary of Dr. István Saághy (born in 1865, died in 1945) is another sign of the topicality of the topic.

ANNA TÜSKÉS: "THANKS TO
 SZOMBATHELY, FOR HAVING SEEN
 THE LIGHT OF DAY WITHIN ITS
 WALLS"

"IN MY OWN REGION, IN VAZSMEGYE"
 – THE LIFE AND WORK OF ANDOR
 ADORJÁN

Andor Adorján (1883-1964), almost unknown to the general public, was born in Szombathely and completed his secondary and university studies in Budapest. He arrived in France in 1905, where he was one of the first to graduate from the famous Paris School of Journalism, founded in 1899. He translated English, German, and especially French fiction into Hungarian, and renewed the genre of the interview. His profession was journalism, and as such his work is unique in the Hungarian media history.

As far as we know at the moment, since his own legacy has not been deposited in a public collection, the only letters that survive are those of his fellow correspondents, including Zoltán Ambrus, Károly Benedek, Gusztáv Rab, and Henrik Simonyi. The 300 or so private letters help to shed light on the various stages of Adorján's life, to get to know his personality, and to get an idea of his high literary culture and the prominent figures of the artistic and literary life of his time.

ZSUZSANNA HORVÁTH: QUESTION
 MARKS AND BLANK SPOTS AT THE
 BEGINNING OF SZENTGOTTHÁRD'S
 HISTORY

The absence of the charter of the Cistercian Abbey of Szentgotthárd makes it difficult to understand the early history of the small town. This has also contributed to the fact that imprecise formulations have become fixed in the public consciousness. The studies of Elek Kalász, Elemér Schwartz, Ilona Valter,

and István Magyarics provide answers to our questions, supported by scientific arguments: When was the Cistercian monastery of Szentgotthárd founded; when did the first monks arrive from France; and why did St. Gotthard become the monastery's second patron and the town's namesake?

MÁRIA KIRÁLYI: A SZOMBATHELY
ASPECT IN THE HISTORY OF
HUNGARIAN ARCHITECTURE

My father, Antal Károlyi (1906, Csempeszkopács – 1970, Budapest), an architect, made a drawing "in memoriam" when he was still a student, to commemorate the death of Alajos Hauszmann (1847-1926), an architect and former professor at the University of Art. It was this drawing that started the train of thought that led to the writing of this paper. It deals with the lives and work of six Hungarian architects who were in some way connected to the city of Szombathely, Vas County, and to each other personally, partly through their origins and work, partly through their influential design activities here.

The author of the study was moved by the lesson of the connecting and sometimes intertwining careers, that whoever the client – the king, political parties, or the community of the country – the true architect has one goal: to serve humankind with the power of goodness and beauty. In other words, unadulterated humanity.

ZOLTÁN NAGY: CHANGES OF
DECORATIVE ELEMENTS ON THE
VESSELS OF THE FIRST HALF OF THE
20TH CENTURY (1900-1950)

The old ways of decorating pottery: green glaze, stick decorations, finger-printed cut hoops, button decorations, ribbing, vertical banding painted with brush, rosemary, stemmed roses and tulips, were the old ways of decorating vessels with glaze in pottery. From the 1930s onwards, newly learned influences gave way to new types of vessels, especially decorative plates, with painted flowers with thin brushes and slip trailer, bird designs, four-petalled roses on the top view, and geometric decorations. The ornamentation introduced in the courses became nationally known in the 1940s through the products of the Hangya Szövetkezet cooperative, and from the early 1950s through the products of the Magyarszombatfa Ceramics Factory.

SZERZŐINK

BAKOS ÁGNES (1982) televíziós szerkesztő-riporter, újságíró, művelődésszervező

DR. BARÁTHNÉ MOLNÁR MÓNIKA (1976) igazgató, Berzsényi Dániel Könyvtár, Szombathely

DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg

BÍRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely

HORVÁTH ZSUZSANNA (1956) ny. középiskolai történelemtanár, a Szentgotthárdi Honismereti Klub és Értéktár Bizottság tagja

DR. KÁROLYI MÁRIA (1942) régész-történész, a Savaria Múzeum nyugalmazott főmuzeológusa, Szombathely

DR. NAGY ZOLTÁN (1952) néprajzkutató, Budapest

SOMKUTHY FERENC (1930) kertészmérnök, Szombathely

DR. TÓTH JÓZSEF (1951) kertészmérnök-tanár, Szombathely

TÜSKÉS ANNA (1981) irodalomtörténész, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs, Budapest